

Przemiany w konsumpcji żywności w Polsce
w świetle uwarunkowań społeczno-ekonomicznych

Agnieszka Komor
Eugenia Czernyszewicz
Sebastian Białoskurski
Anna Goliszek
Wioletta Wróblewska
Joanna Pawlak

Recenzent:

dr hab. **Andrzej Krzyszkowski**, prof. UTH Rad. – Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny
w Radomiu

Projekt okładki: dr Marzena Tyl

Korekta: Natalia Dwornikowska

DTP: Małgorzata Dyr

© Copyright by Authors

© Copyright by Instytut Naukowo-Wydawniczy „Spatium”, Radom 2020

ISBN 978-83-66550-24-7

e-ISBN 978-83-66550-25-4

Wydano nakładem:

Instytutu Naukowo-Wydawniczego „Spatium”

26-600 Radom, ul. 25 Czerwca 68/62

tel. 48 369 80 74, fax 48 369 80 75

e-mail: wydawnictwo@inw-spatium.pl

<http://www.inw-spatium.pl>

Druk i oprawa:

Drukarnia Bookpress.eu

ul. Lubelska 37c

10-408 Olsztyn

SPIIS TREŚCI

Wstęp	5
Rozdział 1: Rola konsumpcji w rozwoju społeczno-gospodarczym	9
1.1. Istota konsumpcji i jej rodzaje	12
1.2. Konsumpcja jako element rozwoju gospodarczego	21
1.3. Konsumpcja jako czynnik życia społeczno-kulturowego	26
Rozdział 2: Współczesne tendencje w konsumpcji żywności – wybrane zagadnienia	29
2.1. Istota trendów konsumenckich	30
2.2. Rodzaje trendów	34
2.2.1. Konsumpcjonizm	36
2.2.2. Konsumpcja zrównoważona	38
2.3. Nowy produkt a innowacja produktowa na rynku żywnościowym	40
2.4. Nowe produkty żywnościowe w świetle współczesnych trendów konsumpcyjnych	47
Rozdział 3: Tendencje zmian czynników wpływających na konsumpcję żywności w Polsce	55
3.1. Zmiany demograficzne w Polsce	57
3.2. Ekonomiczne uwarunkowania konsumpcji żywności w Polsce	66
3.2.1. Zmiany dochodów gospodarstw domowych	66
3.2.2. Granice i poziom ubóstwa ekonomicznego	69
3.2.3. Cenowe uwarunkowania konsumpcji żywności w Polsce	73
Rozdział 4: Zmiany wydatków na żywność według wybranych uwarunkowań społeczno-ekonomicznych	81
4.1. Zmiany struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce	84
4.2. Zmiany wydatków na żywność według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych	88
4.3. Zmiany wydatków na żywność według liczby osób w gospodarstwach domowych	97
Rozdział 5: Konsumpcja wybranych grup produktów żywnościowych w Polsce – tendencje i uwarunkowania	105
5.1. Spożycie wybranych grup produktów żywnościowych w sektorze gospodarstw domowych w Polsce w latach 2008–2017	107

5.2. Zmiany w konsumpcji wybranych grup produktów żywnościowych w Polsce w zależności od typu gospodarstwa domowego	112
5.3. Zmiany w konsumpcji wybranych grup produktów żywnościowych w świetle zmian dochodów gospodarstw domowych	116
5.4. Zmiany w spożyciu wybranych grup produktów żywnościowych w zależności od liczby osób w gospodarstwie domowym	119
Podsumowanie	.123
Bibliografia	.127
Aneks	.139

WSTĘP

Z punktu widzenia społecznego i gospodarczego żywność jest produktem strategicznym, ponieważ zaspokaja podstawową potrzebę, jaką jest dostarczanie organizmowi ludzkiemu niezbędnych składników odżywczych i energii, warunkujących jego zdrowie i życie. Konsumpcja dóbr i usług, w tym konsumpcja żywności jest stymulatorem i przyczyną wszelkiej aktywności gospodarczej człowieka. Znacząca rola konsumpcji przejawia się również w oddziaływaniu na postawy i zachowania nie tylko poszczególnych jednostek, ale również grup w sferze społecznej i kulturowej. Na przestrzeni lat obserwuje się istotne zmiany w modelu konsumpcji, które są wynikiem oddziaływania wielu czynników społeczno-ekonomicznych. Wśród tych czynników wymienić można m.in. zmiany trendów konsumpcyjnych, wprowadzanie innowacji produktowych, przemiany demograficzne, zmiany dochodów ludności i cen produktów żywnościowych warunkujące siłę nabywczą konsumentów, a także wiążące się z tym zmiany w zakresie poziomu ubóstwa mieszkańców. Ważne znaczenie mają również cechy gospodarstw domowych związane np. z ich wielkością mierzona liczbą członków czy ze źródłem pozyskiwania dochodów implikującym typ społeczno-ekonomiczny gospodarstwa.

Należy również podkreślić istotną rolę konsumpcji w stymulowaniu procesów rozwoju gospodarczego, który w obliczu rosnących zagrożeń środowiskowych powinien być zgodny z zasadami rozwoju zrównoważonego. Z uwagi na znaczenie żywności dla zdrowia i życia człowieka oraz gospodarki głównym celem niniejszej pracy była identyfikacja oraz ocena przemian i tendencji w konsumpcji żywności w Polsce, przy uwzględnieniu licznych uwarunkowań społecznych i ekonomicznych. W ramach celu głównego zrealizowane zostały następujące cele szczegółowe:

- określenie istoty, wymiarów i rodzajów konsumpcji wraz z charakterystyką uwarunkowań oraz oddziaływania konsumpcji na rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy,
- rozpoznanie trendów zaobserwowanych w zachowaniach współczesnych konsumentów oraz w asortymencie nowych i innowacyjnych produktów

na rynku żywności, kształtowanych pod wpływem megatrendów cywilizacyjnych,

- ocena zmian wybranych czynników wpływających na konsumpcję żywności w Polsce,
- identyfikacja i ocena poziomu oraz tendencji zmian realnych wydatków na żywność w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017, w świetle wybranych czynników o charakterze społeczno-ekonomicznym,
- ocena poziomu i tendencji zmian w konsumpcji wybranych grup produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017.

W części teoretycznej opracowania zaprezentowano znaczenie konsumpcji jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego. Omówiono również współczesne trendy konsumenckie wraz z zagadnieniami dotyczącymi nowych produktów, jako istotnych czynników wpływających na przemiany konsumpcji produktów żywnościowych. W części empirycznej podjęto problematykę identyfikacji i oceny wybranych uwarunkowań konsumpcji żywności w Polsce. Ponadto dokonano identyfikacji i oceny poziomu oraz tendencji zmian realnych wydatków na żywność oraz konsumpcji (wyrażonej w jednostkach naturalnych) wybranych grup produktów żywnościowych w Polsce w latach 2008–2017. W badaniach uwzględniono cztery podstawowe grupy produktów żywnościowych, tj.: pieczywo i produkty zbożowe, mięso i wędliny, nabiał oraz owoce i warzywa. Dane statystyczne stanowiące podstawę analiz zaczerpnięto z wyników badania budżetów gospodarstw domowych pochodzących z Głównego Urzędu Statystycznego. Praca zakończona jest podsumowaniem zawierającym zaprezentowanie wniosków z przeprowadzonych badań, a także Aneksem, w którym zamieszczono szczegółowe dane statystyczne dotyczące wydatków oraz konsumpcji wybranych grup produktów żywnościowych.

W rozdziale pierwszym podjęto rozważania nad rolą konsumpcji jako czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego. Na wstępie wyjaśniono istotę konsumpcji i związane z nią pojęcia, wskazano jej wymiary i obszary rozważań na temat konsumpcji oraz scharakteryzowano rodzaje konsumpcji, uwzględniając m.in. takie kryteria klasyfikacji, jak przedmiot konsumpcji, podmiot konsumpcji, źródła finansowania konsumpcji i źródła pochodzenia przedmiotów konsumpcji. W dalszej części wskazano na rolę, uwarunkowania i wpływ konsumpcji na życie gospodarcze i społeczne.

W rozdziale drugim podjęto tematykę trendów jako zjawisk rynkowych oraz nowych produktów na rynku żywnościowym. Rozważania dotyczyły w szczególności pojęć trendu, nowego produktu i innowacji produktowych z uwzględnieniem rynku produktów spożywczych. Dokonano klasyfikacji najważniejszych

trendów konsumpcyjnych oraz przedstawiono rodzaje występujących na rynku spożywczych nowych produktów/innowacji produktowych oraz strategii oferentów dotyczące kreowania nowości produktowych. Przedstawiono również wybrane kategorie współczesnych produktów spożywczych będących odpowiedzią na aktualne trendy konsumpcyjne.

W rozdziale trzecim omówiono zmiany wybranych czynników wpływających na konsumpcję żywności w Polsce. Uwzględniono uwarunkowania demograficzne oraz wybrane czynniki ekonomiczne, tj. zmiany poziomu dochodów, wydatków oraz cen produktów żywnościowych. Przeanalizowano także zagadnienia ubóstwa ekonomicznego, które determinowane są m.in. czynnikami demograficznymi i ekonomicznymi.

W rozdziale czwartym dokonano identyfikacji i oceny poziomu oraz tendencji zmian realnych wydatków na żywność w gospodarstwach domowych w Polsce, w świetle wybranych czynników o charakterze społeczno-ekonomicznym. Badaniom poddano zmiany struktury wydatków gospodarstw domowych w Polsce w latach 2008–2017, zmiany udziału wydatków na żywność w dochodzie, a także wpływ zmian realnych dochodów ludności na wartość realnych wydatków na żywność ogółem oraz wybrane grupy produktów żywnościowych (tj. pieczywo i produkty zbożowe, mięso i wędliny, nabiał oraz owoce i warzywa). Następnie dokonano identyfikacji i oceny zmian przeciętnych miesięcznych realnych wydatków na jedną osobę na żywność w zależności od przynależności do grupy społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych, a także od liczby członków gospodarstwa domowego. Dodatkowym czynnikiem różnicującym były zmiany wartości realnych dochodów *per capita* w badanych typach gospodarstw domowych.

W rozdziale piątym dokonano analizy poziomu i tendencji zmian w konsumpcji wybranych grup produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych w Polsce, w latach 2008–2017. Przeanalizowano ponadto zróżnicowanie spożycia ww. grup produktów w zależności od wybranych cech gospodarstwa domowego o charakterze społeczno-ekonomicznym (źródło pozyskiwania dochodów, wartość dochodów rozporządzalnych *per capita*, liczba członków gospodarstwa domowego). Do badań wybrano podstawowe grupy produktów żywnościowych (pieczywo i produkty zbożowe, mięso i wędliny, nabiał oraz owoce i warzywa), zalecane w codziennej diecie wg Piramidy Zdrowego Żywienia i Aktywności Fizycznej, opublikowanej przez Instytut Żywności i Żywienia. Podstawą analiz były dane pochodzące z badań budżetów gospodarstw domowych prowadzonych przez GUS w Polsce z lat 2008–2017. Analizom poddano przeciętne miesięczne spożycie na jedną osobę w gospodarstwie domowym wybranych grup produktów w ujęciu ilościowym.

Przedstawiona struktura monografii wykazuje, że Autorzy starali się przekazać istotę omawianych zagadnień poprzez dokonanie analiz, a także prezentację ocen i wniosków wynikających z przeprowadzonych badań. Z pewnością nie wyczerpano całości problematyki składającej się na zagadnienia dotyczące przemian konsumpcji żywności w Polsce. Można jednak mieć nadzieję, że przedstawione w tym opracowaniu zagadnienia będą stanowiły inspirację dla innych naukowców do prowadzenia dalszych badań w tym obszarze.

Prezentowana publikacja może stanowić źródło wiedzy dla ekspertów zajmujących się problematyką konsumpcji, pracowników administracji rządowej i samorządowej. Odbiorcami monografii mogą być również pracownicy naukowcy i studenci takich kierunków jak: ekonomia, zarządzanie czy agrobiznes. Monografia jest efektem wspólnej pracy pracowników Katedry Zarządzania i Marketingu Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie.

ROZDZIAŁ 1

Rola konsumpcji w rozwoju społeczno-gospodarczym

Konsumpcja jest stymulatorem i ostateczną przyczyną wszelkiej działalności gospodarczej człowieka, a także jej ostatecznym celem¹. Jest istotnym czynnikiem rozwoju gospodarczego i społecznego. W literaturze „czynnik” jako pojęcie jest przyjmowany „jako przyczyna danego zjawiska, powodująca określony skutek”, co ma wpływ na obserwowane zjawisko lub sytuację. Jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego można uznać przyczynę powodującą taki rozwój, lub to co przynosi korzyści dla gospodarki i społeczeństwa, powoduje zmiany mające charakter ilościowy lub jakościowy, które mogą być postrzegane, mierzone, określone i/lub oceniane². Rozwój gospodarczy jest kategorią ujmowaną bardzo szeroko. Pod pojęciem rozwoju społeczno-gospodarczego rozumie się „całokształt zmian względnie przemian, jakim podlegają zarówno społeczeństwo, jak i gospodarka”, przy czym rozwojem można nazwać jedynie zmiany pozytywne, postępowe i korzystne oraz nieodwracalne, zazwyczaj w krótkiej perspektywie czasowej. Rozwój, w przeciwieństwie do wzrostu, jest kategorią jakościową, będącą efektem wzrostu (nie jest możliwy rozwój bez wzrostu, ale możliwy jest wzrost bez rozwoju)³. Według N. Acocella rozwój gospodarczy, oprócz wzrostu, zawiera aspekty zmian zarówno ekonomicznych, jak i społecznych. Wraz z rozwojem gospodarczym zwiększa się dobrobyt i poprawia jakość życia ludzi⁴. Według E. Kieźel związku konsumpcji z gospodarką i jej rozwojem najwyraźniej ukazują się w gospodarce rynkowej⁵.

---

¹ J.M. Keynes, *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 93.

² J.J. Parysek, *Rozwój społeczno-gospodarczy oraz czynniki i uwarunkowania rozwoju*, www.journals.pan.pl/content/107785/PDF/studia+KPZK+183_Parysek_pdf?handler=pdf, 44, 46 (dostęp 9.03.2020).

³ J.J. Parysek, *Rozwój...*, *op. cit.*, s. 39–42 (dostęp 9.03.2020).

⁴ N. Acocella, *Zasady polityki gospodarczej*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 196.

⁵ E. Kieźel (red.), *Rynkowe zachowania konsumentów*, Akademia Ekonomiczna, Katowice 2000, rozdz. 1.

Celem rozważań w niniejszym rozdziale była konsumpcja w aspekcie rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego. Na wstępie określono rolę, wyjaśniono istotę konsumpcji i jej wymiary oraz rodzaje, a następnie opisano uwarunkowania i oddziaływanie konsumpcji na życie gospodarcze, społeczne i kulturowe.

A. Smith (1723–1790), uznawany za ojca współczesnej ekonomii, dowodził, że człowiek owładnięty przez egoistyczne uczucia i chciwość dąży do pozyskania jak największej ilości dóbr w celu maksymalizacji zaspokojenia swoich potrzeb przy możliwie niskich nakładach swojej pracy⁶.

Konsumpcja stała się wręcz warunkiem *sine qua non* sprawnego funkcjonowania gospodarki, od nastrojów nabywców, od ich skłonności i chęci do kupowania dóbr i usług zależy rozwój gospodarczy⁷.

W określeniu związku pomiędzy konsumpcją a wzrostem i rozwojem gospodarczym pomocne jest określenie roli konsumpcji w podnoszeniu jakości kapitału ludzkiego oraz znaczenia społecznej satysfakcji z konsumpcji. Zaspokojenie potrzeb i towarzyszące temu pozytywne odczucia kształtują klimat gospodarczy, w tym inwestycyjny, co przekłada się na pobudzenie popytu i koniunkturę⁸.

Nie trudno zauważyć, że współczesną gospodarkę cechuje szybki wzrost konsumpcji, który jest efektem wzrostu poziomu życia i zmieniających się potrzeb, szczególnie w krajach wysoko i średnio rozwiniętych. Współcześni konsumenci żyją w warunkach bardzo szybko zachodzących zmian w otoczeniu społecznym, gospodarczym i politycznym oraz w okresie intensywnego rozwoju nowoczesnych technologii, co pociąga za sobą różnorakie implikacje m.in. w stylach życia, wyznawanych systemach wartości i zachowaniach konsumpcyjnych⁹.

Homo consumens jest obecnie obiektem zainteresowania zarówno producentów, jak i dystrybutorów dóbr i usług konsumpcyjnych¹⁰. Konsumowanie stało się immanentną cechą współczesnego społeczeństwa i człowieka, bowiem określa jego pozycję w strukturze społecznej i sprawność ekonomiczną. Tak więc

---

⁶ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, T. 1, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 20.

⁷ B. Mróz, *Konsument w globalnej gospodarce*, Trzy perspektywy/ Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2013, s. 51.

⁸ Por. J. Berbeka, *Wpływ konsumpcji na rozwój gospodarczy*, w: *Konsumpcja a rozwój gospodarczy*, A. Kusińska (red.), Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Ministerstwo Gospodarki, 2007, s. 5.

⁹ *Ibidem*, s. 40.

¹⁰ *Ibidem*, s. 51.

konsumowanie dóbr, a nie ich wytwarzanie jest siłą napędową wzrostu¹¹ i rozwoju gospodarczego. To oznacza, że bez wysokiej i stale rosnącej konsumpcji, nie będzie wzrostu produkcji i rozwoju gospodarczego¹².

Przy czym należy podkreślić szczególną rolę konsumpcji usług edukacyjnych i zdrowotnych oraz tworzenie klimatu sprzyjającego samorealizacji i wszechstronnemu samorozwoju. Konsumpcja tego rodzaju usług przyczynia się do podnoszenia jakości kapitału ludzkiego, co ma podstawowe znaczenie z punktu widzenia rozwoju gospodarczego¹³. Niska konsumpcja w następstwie może spowodować spadek produkcji, który wiąże się z poważnymi skutkami dla wielu przedsiębiorstw, łącznie z ich bankructwem. W konsekwencji można się spodziewać zmniejszenia wpływów do budżetu z podatków, bezrobocia i społecznego niezadowolonia. Bywalec stwierdza wręcz, że „współczesny rozwój gospodarczy stał się zakładnikiem konsumpcji”¹⁴.

Inne zagrożenia wynikają z nierównomiernej konsumpcji. Może ona powodować niekorzystne zjawisko, jakim jest obniżenie spójności społecznej i kapitału społecznego¹⁵, a w konsekwencji ma duży wpływ na wzrost gospodarczy¹⁶. Z drugiej strony konsumpcjonizm jest krytykowany, ponieważ sprzyja marnotrawstwu produktów¹⁷ i zasobów przyrody, ludzkiej pracy, przyczynia się do duchowej degradacji człowieka, uzależniając go od dóbr materialnych, czego przejawem jest m.in. zakupoholizm, konsumpcja kompulsywna czy konsumpcja gadżetowa¹⁸, spychając tradycyjne wartości na dalszy plan i zastępując je hedonistycznym nastawieniem do życia¹⁹.

¹¹ Rolę konsumpcji we wzroście gospodarczym określono w teorii wzrostu. Keynesiści i postkeynesiści, w przeciwieństwie do modeli wzrostu egzogenicznego, uznawali konsumpcję za ważny czynnik wzrostu gospodarczego. Również koncepcja wzrostu endogenicznego, uzależniająca tempo wzrostu gospodarczego od postępu technicznego i rozwoju kapitału ludzkiego i fizycznego, docenia konsumpcję, jako ważny czynnik kształtowania jakości kapitału ludzkiego. Por. J. Berbeka, *Wpływ konsumpcji...*, op. cit., s. 2–3.

¹² W literaturze podkreśla się, że zwiększenie dobrobytu, który jest warunkiem rozwoju gospodarczego, następuje głównie dzięki konsumpcji indywidualnej. Por. J. Berbeka, *Wpływ konsumpcji...*, op. cit., s. 6.

¹³ J. Berbeka, *Wpływ konsumpcji...*, op. cit., s. 7.

¹⁴ Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 8.

¹⁵ Istnieje pogląd, że zwiększeniu spójności społecznej sprzyja powszechny dostęp do dóbr publicznych. Por. J. Berbeka, *Wpływ konsumpcji...* op. cit., s. 6–7.

¹⁶ M. Whitman, *New World, New Rules: The Changing Role of the American Corporation*, Harvard Business School Press, Cambridge 1999.

¹⁷ Por. Cz. Bywalec, *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 161–162.

¹⁸ *Ibidem*, za *Zjadacze chleba – wywiad z Amosem Ozem*, Gazeta Wyborcza, 1–2 lipca 2000.

¹⁹ B. Mróz, *Konsument w globalnej gospodarce...*, op. cit., s. 55–56.

Ze względu na istniejące problemy środowiskowe i społeczne wskazuje się na potrzebę zmiany istniejących wzorców konsumpcji i kształtowanie jej zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju²⁰. W procesie kształtowania zrównoważonej konsumpcji, który możemy obserwować w krajach Unii Europejskiej, wykorzystywane są instrumenty stosowane w polityce ekologicznej, społecznej i gospodarczej²¹.

Konsumpcja, poprzez swój wielowymiarowy i wieloaspektowy charakter, stała się zjawiskiem kulturowym i współcześnie znajduje się w centrum zainteresowania nie tylko ekonomii, ale również nauk społecznych takich, jak socjologia, psychologia, etyka czy antropologia²².

1.1. Istota konsumpcji i jej rodzaje

Działania ludzi w sferze gospodarczej mają dwoisty charakter, produkcyjny i/lub konsumpcyjny. Produkcja oznacza wytwarzanie dóbr i usług, a konsumpcja (spożycie)²³ ich użytkowanie, w celu zaspokajania różnego rodzaju potrzeb ludzi²⁴. Społeczeństwo jako całość może zapewnić sobie przyszłą konsumpcję przez bieżącą produkcję dóbr²⁵. Ponieważ z konsumpcją spotykamy się na każdym kroku, od narodzin do kresu życia, wydaje się, że jej definiowanie jest łatwe, niemal intuicyjne. Ta łatwość zanika, gdy rozpatruje się konsumpcję w trzech wymiarach²⁶:

- jako akt biologiczno-psychiczny,
- jako proces społeczny,
- jako sfera reprodukcji społecznej.

²⁰ J. Berbeka, *Wpływ konsumpcji... op. cit.*, s. 7.

²¹ B. Michaliszyn, *Strategie zrównoważonej konsumpcji w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2012, s. 189.

²² Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój...*, *op. cit.*, s. 8.

²³ Terminy **konsumpcja** i **spożycie** są w języku polskim synonimami. Spotyka się pogląd, że spożycie dotyczy przede wszystkim wyżywienia (spożycia artykułów żywnościowych), zaś pojęcie konsumpcji jest szersze, ponieważ odnosi się do zaspokajania potrzeb innych niż żywnościowe, za pomocą dóbr i usług nieżywnościowych. Jednak ten podział jest umowny i oba terminy mogą być identycznie interpretowane. Por. B. Kołodziejek, Z. Zielińska, *Potrzeby i spożycie*, PWE, Warszawa 1989, s. 9.

²⁴ Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój...*, *op. cit.*, s. 11, B. Kołodziejek, Z. Zielińska *Potrzeby i spożycie*, *op. cit.*, s. 9, J. Kramer, *Konsumpcja w gospodarce rynkowej*, PWE, Warszawa 1997, s. 14.

²⁵ J.M. Keynes, *Ogólna teoria...*, *op. cit.*, s. 93. Ponadto, Keynes wyraża pogląd, że im większe jest spożycie, tym trudniej jest znaleźć do jego zapewnienia nowe dziedziny i tym większa jest zależność popytu od terazniejszej konsumpcji. Dodaje, że im większe są nasze dochody, tym większa jest rozpiętość między nimi a konsumpcją. Od konsumpcji zależny jest również kapitał, każde bowiem osłabienie skłonności do konsumpcji musi osłabić popyt na kapitał tak samo, jak zapotrzebowanie na konsumpcję. Por. *ibidem*, s. 95–96.

²⁶ Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój...*, *op. cit.*, s. 12; por. także K. Żelazna, I. Kowalczyk, B. Mikuła, *Ekonomika konsumpcji, elementy teorii*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002, s. 17–21.

W pierwszym wymiarze, konsumpcja oznacza akt zaspokojenia określonej potrzeby człowieka poprzez wykorzystanie dóbr materialnych lub usług²⁷ np. spożycie posiłku zaspokaja fizjologiczną potrzebę głodu, zażycie leku zaspokaja potrzebę bycia zdrowym, zwiedzenie wystawy czy rozpoczęcie studiów zaspokaja potrzebę samorealizacji, poddanie się badaniu lekarskiemu lub szczepieniu zaspokaja potrzebę bezpieczeństwa itp. Należy zauważyć, że potrzeby te odnawiają się i wymagają ponownego zaspokojenia.

Powtarzające się akty konsumpcji wszystkich ludzi składają się na proces konsumpcji całego społeczeństwa, zarówno jego jednostek, jak i całych zbiorowości lub ich wyodrębnionych mniejszych części, tworząc proces społeczny. W tym procesie poszczególne jednostki lub zbiorowości uświadamiają sobie i oceniają ważność i znacznie własnych potrzeb, podejmują decyzje ich zaspokojenia, wybierając w tym celu określone środki, którymi są dobra materialne lub usługi. W tym kontekście konsumpcja oznacza proces społeczny zaspokajania potrzeb całej zbiorowości, jakim jest społeczeństwo.

W trzecim wymiarze konsumpcja jest traktowana jako faza reprodukcji społecznej, a więc w kategoriach makroekonomicznych. Faza konsumpcji jest ostatnią fazą cyklu gospodarczego, a pierwszą jego fazą jest wytwarzanie dóbr (rys. 1). Z punktu widzenia racjonalności gospodarowania, jest niezwykle ważne, aby wytworzone dobra znalazły użytkowników i stały się przedmiotem zaspokojenia ich potrzeb. Na fazę konsumpcji wpływ mają warunki życia społecznego, w tym dochody, zaopatrzenie rynku, infrastruktura techniczna i społeczna oraz polityka społeczna. Wynika to z faktu, że coraz więcej potrzeb ma swoje źródło w różnych sytuacjach tworzonych w wyniku współżycia społecznego oraz przynależności do różnych grup, w których obowiązują określone zasady postępowania²⁸.

Tak więc definiowanie konsumpcji, ze względu na jej wielowymiarowość i różnorodność podejść nie jest jednoznaczne. Teoria definicji wyróżnia w definicji nominalnej, a więc takiej, która dokładnie ustala znaczenie danego wyrazu, dwa człony: człon definiowany *definiendum* (łac. to, co ma być zdefiniowane) i człon definiujący – *definiens* (łac. to, co definiujące). Łącznikiem definicyjnym jest znak identyczności (lub równoważności), którego potocznym odpowiednikiem jest np.; „jest to”, „znaczy” itd.²⁹. W najbardziej ogólnej definicji konsumpcji *definiens* czyli

²⁷ Dobra i usługi muszą mieć odpowiednie wartości użytkowe, aby miały zdolność do zaspokojenia potrzeb ludzkich. Korzystanie z dóbr i usług jest bowiem w istocie korzystaniem z ich wartości użytkowych. Tak więc potrzeby i ich zaspokajanie są kategorią pierwotną w stosunku do spożycia. Por. B. Kołodziejek, Z. Zielińska, *Potrzeby...*, *op. cit.*, s. 10.

²⁸ B. Kołodziejek, Z. Zielińska, *Potrzeby...*, *op. cit.*, s. 11.

²⁹ J. Hartman (red.), *Słownik filozofii*, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009, s. 35–36.

członem definiującym jest „akt zaspokojenia potrzeb pojedynczego człowieka lub zbiorowości czyli społeczeństwa” (wyraża społeczną istotę konsumpcji), „w wyniku użytkowania dóbr materialnych i usług” (wyraża fizyczną naturę aktu konsumowania). Z tego wynika, że na wyjaśnienie terminu konsumpcja składają się dwa elementy: społeczny i fizyczny. Niezależnie od tego, różne dyscypliny naukowe na własny użytek modyfikują tę najbardziej ogólną definicję konsumpcji, aby wyeksponować te elementy i aspekty, które są dla nich istotne³⁰.

W ujęciu makroekonomicznym konsumpcję postrzega się jako wieloaspektowe zjawisko ekonomiczno-społeczne, obejmujące sferę spożycia w jego podmiotowym, przedmiotowym i przestrzennym ujęciu w powiązaniu ze wszystkimi czynnikami oddziałującymi na proces konsumpcji³¹. Z zaspokajaniem potrzeb społeczeństwa bezpośredni związek mają dochody, ceny, zaopatrzenie rynku, polityka społeczna, infrastruktura techniczna i społeczna, system ochrony i edukacji konsumenta³².

Niezależnie od powyższych rozważań na temat istoty konsumpcji pierwotne znaczenie konsumpcji (łac. *consumptio*) odnosi się do jedzenia i spożywania (pożywków), a następnie do (z)używania, użytkowania towarów przez ich nabywców³³.

W literaturze wskazuje się na cztery obszary rozważań na temat konsumpcji³⁴:

- potrzeby ludzkie,
- przedmioty konsumpcji (środki zaspokojenia potrzeb),
- zachowania konsumpcyjne (sposoby zaspokojenia potrzeb),
- efekty zaspokojenia potrzeb.

Pomiędzy tymi obszarami występują zależności mające charakter sprzężeń zwrotnych³⁵.

Pojęcie „potrzeba” ma wiele interdyscyplinarnych znaczeń, ponieważ jest przedmiotem zainteresowania wielu nauk: filozofii, psychologii, ekonomii, socjologii, antropologii, medycyny, i in. Każda z nich, z innej perspektywy analizuje potrzeby, eksponując własne specyficzne podejście. Najogólniej, „potrzeba jest to stan uświadomienia sobie braku czegoś”. W szerszym znaczeniu potrzeba oznacza „odczuwalny przez jednostkę stan braku czegoś (...), co jest niezbędne do

³⁰ Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój...*, op. cit., s. 13.

³¹ J. Kramer, *Konsumpcja w gospodarce rynkowej*, PWE, Warszawa 1997, s. 15.

³² Cz. Bywalec, L. Rudnicki, *Konsumpcja*, PWE, Warszawa 2002, s. 14–15.

³³ J. Tokarski (red. nauk.), *Słownik wyrazów obcych*, PWN, Warszawa 1980, s. 383.

³⁴ Cz. Bywalec, L. Rudnicki, *Konsumpcja*, op. cit., s. 15, Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój...*, op. cit., s. 14–17.

³⁵ E. Kieźel (red. nauk.), *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, PWE, Warszawa 2010, s. 12.

utrzymania jej przy życiu i umożliwienia jej rozwoju, a także utrzymania określonej roli społecznej oraz zachowania równowagi psychicznej”³⁶. Również według Ph. Kotlera potrzeba ludzka oznacza stan odczuwania braku zaspokojenia³⁷. A. Maslow, wybitny amerykański psycholog, stwierdził, że cechą charakterystyczną istot ludzkich jest to, że niemal zawsze, przez całe życie czegoś pragną. Jeśli jedno pragnienie zostaje zaspokojone, to na jego miejsce pojawia się inne. Pojawienie się pragnienia wzbudza chęci do działania w celu jego zaspokojenia³⁸. Źródłem potrzeb odczuwanych przez ludzi są: organizm ludzki, środowisko przyrodnicze, środowisko społeczne, w tym kultura³⁹, działalność gospodarcza oraz struktura osobowości człowieka⁴⁰. W III wieku p.n.e. Epikur z Efezu wskazał trzy kategorie pragnień i potrzeb ludzkich: naturalne i konieczne, naturalne lecz niekonieczne i ani naturalne, ani konieczne.⁴¹ Według najbardziej znanej klasyfikacji potrzeb dokonanej przez A. H. Maslowa⁴² można wyróżnić:

- potrzeby fizjologiczne (wody, snu, pożywienia),
- potrzeby bezpieczeństwa (schronienia, ubezpieczenia, ochrony, odnowy),
- potrzeby przynależności (miłości, przyjaźni, akceptacji),
- potrzeby szacunku i uznania (prestżu, pozycji, osiągnięć, wykształcenia),
- potrzeby samorealizacji (samospelnienia, wzbogacenia doświadczeń).

J. Szczepański zauważył, że potrzeby rozwijają się w obrębie społeczeństwa, są wytworem jego kultury i są uzależnione od poziomu rozwoju sił wytwórczych, co powoduje, że nawet podstawowe potrzeby fizjologiczne (biologiczne) stają się potrzebami biospołecznymi⁴³. Uwarunkowanie społeczne potrzeb wynika z tego, że człowiek jest istotą społeczną, funkcjonującą w określonej grupie społecznej, która wpływa na potrzeby swoich członków i sposób ich zaspokajania. Obszernego

³⁶ T. Zalega, *Konsumpcja. Determinanty. Teorie. Modele*, PWE, Warszawa 2012, s. 46–47.

³⁷ Ph. Kotler, 1994. *Marketing. Realizacja, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Gebethner i S-ka, Warszawa 1994, s. 6.

³⁸ A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 52.

³⁹ Kultura ma kluczowe znaczenie dla zrozumienia postępowania i zachowania konsumentów, określa osobowość społeczeństwa. Obejmuje zarówno abstrakcyjne idee, takie jak wartości i etyka, jak i dobra materialne i usługi, takie jak żywność, odzież, sztukę czy sport. Kultura jest nagromadzeniem wspólnych znaczeń, rytuałów, norm i obrzędów wśród członków organizacji lub społeczeństwa. M.R. Solomon, *Consumer behavior. Buying, Having, and Being*, Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey 2004, s. 526–528.

⁴⁰ T. Zalega, *Konsumpcja...*, *op. cit.*, s. 50–51.

⁴¹ K. Obluchowski, *Galaktyka potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*, Zysk i S-ka, Poznań 2000, s. 57–58.

⁴² A. Maslow, *Motywacja...*, *op. cit.*, s. 62–75.

⁴³ J. Szczepański, *Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji*, PWE, Warszawa 1981, s. 146.

przeгляdu hierarchizacji potrzeb konsumpcyjnych dokonano w pracach wielu autorów⁴⁴.

E. Kieźel stwierdziła, że pomiędzy potrzebami występują powiązania o charakterze substytucyjnym, komplementarnym i synergicznym. Stosunkowo najmniej widoczne są powiązania o charakterze substytucyjnym. Substytucyjność występuje głównie w odniesieniu do potrzeb wyższego rzędu, natomiast praktycznie nie ma możliwości substytucji potrzeb niższego rzędu (podstawowych)⁴⁵.

Z powyższego wynika, że znajomość potrzeb, motywów i pragnień nabywców jest bardzo ważna dla przedsiębiorstw produkujących i sprzedających produkty, ponieważ umożliwia opracowanie skutecznej strategii wejścia na rynek i właściwego reagowania na zachodzące na nim zmiany. W efekcie, przedsiębiorcy, którzy znają potrzeby swoich nabywców i rozumieją ich istotę, mają szansę na zdobycie i utrzymanie konsumentów⁴⁶.

Kolejnym obszarem rozważań na temat konsumpcji są przedmioty konsumpcji czyli środki zaspokojenia potrzeb. Są nimi⁴⁷:

- przedmioty materialne, zużywające się podczas konsumpcji np. żywność, odzież, obuwie, dobra trwałe,
- przedmioty materialne o znaczeniu symbolicznym np. obrazy, rzeźby, przedmioty kultu religijnego itp.,
- niematerialne wartości społeczne i kulturowe np. informacja, wiedza, poczucie bezpieczeństwa,
- czynności, polegające na świadczeniu usług np. transport osobowy i towarowy, leczenie, naprawa przedmiotów materialnych, nauczanie itp.

Następnym obszarem konsumpcji są zachowania konsumpcyjne ludzi czyli sposoby zaspokojenia potrzeb. Zachowania te można obserwować na rynku lub w gospodarstwie domowym. Z zachowania nabywców na rynku można wnioskować o ich preferencjach czy sposobach zdobywania dóbr w celu zaspokojenia potrzeb, a z zachowania konsumpcyjnego w gospodarstwie domowym kto, kiedy i jak użytkuje zakupione dobra.

---

⁴⁴ T. Zalega, *Konsumpcja...*, *op. cit.*, s. 53–64; Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój...*, *op. cit.*, s. 17–21; A. Jachnis, *Psychologia konsumenta. Psychologiczne i socjologiczne uwarunkowania zachowań konsumentów*, Oficyna wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2007, s. 148–152; M. Janoś-Kresło, B. Mróz (red. nauk.), *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, Oficyna Wydawnicza, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006, s. 51–60.

⁴⁵ E. Kieźel (red.), *Rynkowe zachowania konsumentów*, Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2000, s. 28–29.

⁴⁶ L. Rudnicki, *Zachowania konsumentów na rynku*, PWE, Warszawa 2012, s. 27.

⁴⁷ Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój...*, *op. cit.*, s. 15.

Kolejnym obszarem rozważań na temat konsumpcji są efekty zaspokojenia potrzeb, które mogą być pozytywne (np. dobre zdrowie, poczucie satysfakcji z życia⁴⁸, długie życie itp.) lub negatywne (zachorowalność, uzależnienia, wypadki, patologie społeczne itp.). Można je analizować z punktu widzenia konsumenta (likwidacja pragnienia czy głodu, poprawa nastroju, otyłość) lub jego otoczenia (efekty zewnętrzne, np. efekty zaspokojenia potrzeb odczuwane przez członków rodziny, sąsiadów, współpracowników).

W analizach, w zależności od potrzeb i celu, konsumpcję można klasyfikować według różnych kryteriów⁴⁹:

- przedmiot konsumpcji (co konsumujemy),
- podmiot konsumpcji (kto konsumuje),
- źródła finansowania konsumpcji (kto finansuje),
- źródła pochodzenia przedmiotów konsumpcji (skąd pochodzą dobra konsumpcyjne),
- wartości (oceny etyczne).

Według **kryterium przedmiotowego**, konsumpcję można podzielić na:

- konsumpcję dóbr materialnych (fizycznych),
- konsumpcję usług⁵⁰.

W **konsumpcji dóbr materialnych** można wyodrębnić:

- konsumpcję artykułów żywnościowych (np. pieczywa, nabiału, mięsa, itd.),
- konsumpcję artykułów nieżywnościowych (przemysłowych), nietrwałych (np. środki czystości) i trwałych (np. telewizorów).

W **konsumpcji usług** wyróżnia się:

- konsumpcję usług materialnych (rzeczowych) np. handlowych, transportowych, magazynowych, ochrony mienia, naprawy itp.,
- konsumpcję usług niematerialnych (osobowych, społecznych) np. oświatowych, medycznych, kosmetycznych, ochrona ludzi, opieka nad ludźmi, turystyka, twórczość naukowa i artystyczna itp.

---

⁴⁸ Ludzie szczęśliwi są bardziej optymistyczni, pełni nadziei co do przyszłości, są wdzięczni za to co mają, nie rozpamiętują wyrządzonych im krzywd, wiedzą jak wybaczać, mają kochającą rodzinę i przyjaciół, dzielą się z nimi swoim czasem i zasobami, robią wszystko by przyczynić się do dobrobytu innych. Por. D.M. McMahon, *Living well in light of science*, Annals of the New York Academy of Sciences, 1384 (2016), s. 36–38.

⁴⁹ Cz. Bywalec, *Gospodarstwo domowe. Ekonomika. Finanse. Konsumpcja*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2017, s. 36.

⁵⁰ Przez **usługę** należy rozumieć czynność wykonywaną przez ludzi na rzecz innych ludzi, w celu zaspokajania ich potrzeb, ale w ich wyniku nie powstają bezpośrednio dobra materialne.

W analizach, w zależności od celu i potrzeb, klasyfikację przedmiotów konsumpcji można jeszcze bardziej uszczegóławiać.

Podmiotem konsumpcji jest konsument, który poprzez konsumpcję różnego rodzaju dóbr zaspokaja swoje potrzeby. Według tego kryterium można wyróżnić:

- konsumpcję indywidualną, dokonywaną przez jedną osobę,
- konsumpcję zbiorową, dokonywaną przez zespół ludzi (przynajmniej dwie osoby).

Przykładem **konsumpcji indywidualnej** jest odżywianie poszczególnych osób, użytkowanie przez nich środków higieny osobistej, odzieży itp., natomiast konsumpcji zbiorowej: użytkowanie mieszkania przez rodzinę, korzystanie z kina, szpitala, szkoły itp.

Tak pojmowaną **konsumpcję zbiorową** można podzielić na konsumpcję:

- gospodarstwa domowego,
- grupową,
- ogólnospołeczną.

Przez **konsumpcję gospodarstwa domowego** należy rozumieć użytkowanie danego dobra przez członków tego gospodarstwa (rodzinę) np. mieszkania, telewizora, lodówki itp., natomiast **konsumpcja grupowa** – dotyczy wspólnego użytkowania danego dobra przez grupę społeczną np. emerytów, uczniów, mieszkańców bloku mieszkalnego itp. Przykładem tego rodzaju konsumpcji grupowej jest np. korzystanie z przedszkola, wczasów zakładowych, usług poczty osiedlowej, kina itp. Przez **konsumpcję ogólnospołeczną** należy rozumieć korzystanie przez całe społeczeństwo z określonych dóbr i usług świadczonych zwykle przez państwo np. usługi sądownictwa, wojska, policji, mediów, korzystanie z dóbr kultury narodowej.

Uwzględniając źródło finansowania konsumpcji wyróżnia się:

- konsumpcję prywatną,
- konsumpcję publiczną.

Konsumpcja prywatna oznacza użytkowanie dóbr nabywanych z prywatnych środków konsumenta lub przez niego wytworzonych. Przez **konsumpcję publiczną** należy rozumieć użytkowanie dóbr, których źródłem finansowania są środki publiczne, pochodzące z budżetu państwa lub różnych funduszy publicznych. Z konsumpcją prywatną lub publiczną wiążą się pojęcia dóbr prywatnych i dóbr publicznych. **Dobrami prywatnymi** są dobra, spożywane wyłącznie przez ich nabywcę lub wytwórcę, którym może być osoba lub gospodarstwo domowe. Natomiast **dobrami publicznymi** są dobra, które są użytkowane przez pewną

zbiorowość ludzi, nie są bezpośrednio finansowane z ich prywatnych środków, lecz z funduszy publicznych.

Dane dobro można zaliczyć do dóbr prywatnych jeśli spełnia następujące warunki:

- konkurencyjności, o pozyskanie tego dobra nabywcy konkurują między sobą na rynku,
- wykluczalności, konsumpcja dobra przez dany podmiot automatycznie wyklucza z konsumpcji tego dobra inne podmioty,
- dobrowolności, nabycie i konsumpcja dobra odbywa się na zasadzie dobrowolności, z wykluczeniem przymusu ekonomicznego lub społecznego,
- opłacania, czyli finansowania nabycia lub konsumpcji dobra bezpośrednio ze środków (dochodów) konsumenta.

Natomiast przy konsumowaniu dóbr publicznych obowiązują następujące zasady:

- niekonkurencyjności, czyli braku rywalizacji konsumentów o dane dobro, co oznacza, że jest ono dostępne dla wszystkich, a koszt krańcowy nabycia danego dobra przez kolejną osobę wynosi zero,
- niewykluczalności, co oznacza, że konsumenci wzajemnie nie wykluczają się z konsumpcji danego dobra,
- nieodmawialności (przymusu), co wiąże się z faktem, że konsumenci, chcąc nie chcąc, muszą korzystać z danego dobra np. powietrze, słońce, krajobraz, obowiązek szkolny, obowiązkowe szczepienia, badania okresowe pracowników, podatki, wojsko, policja,
- publicznego finansowania produkcji oraz konsumpcji dóbr publicznych np. w formie podatków bezpośrednich lub pośrednich, które płacą wszyscy i wszyscy mają dostęp do konsumpcji dóbr publicznych, a ich nabycie nie następuje w drodze wymiany równoważnej.

Przyjmując za kryterium klasyfikacji źródło pochodzenia dóbr konsumpcyjnych można wyróżnić konsumpcję:

- rynkową,
- naturalną,
- społeczną.

Konsumpcja rynkowa to konsumpcja dóbr, które pochodzą z rynku, a więc zostały zakupione przez konsumenta. Współcześnie obserwuje się wzrost udziału konsumpcji rynkowej, w konsumpcji ogółem gospodarstw domowych. Zjawisko to określa się mianem komercjalizacji konsumpcji.

O **konsumpcji naturalnej** mówi się wtedy, gdy dobra zostały wytworzone przez konsumenta w jego gospodarstwie domowym np. spożywanie artykułów żywnościowych (np. owoców, warzyw, ziemniaków, mleka itd.) wytworzonych we własnym gospodarstwie rolnym lub na działce, użytkowanie odzieży wykonanej samodzielnie, mieszkania wyremontowanego przez właścicieli itp. W państwach wysoko rozwiniętych obserwuje się zjawisko denaturalizacji konsumpcji, co oznacza, że systematycznie obniża się udział konsumpcji naturalnej w konsumpcji ogółem.

Konsumpcja społeczna oznacza konsumpcję dóbr pozyskanych spoza rynku, które są finansowane zwykle ze środków publicznych, a decydują o tym szczególne względy społeczne np. szczególny wiek (dzieci, starcy), choroba, rodzaj pracy, pozycja zawodowa lub ekonomiczna, niekorzystne efekty zewnętrzne konsumpcji np. w przypadku chorób zakaźnych itp. Z konsumpcją społeczną związane jest zjawisko socjalizacji konsumpcji, które oznacza wzrost udziału tego typu konsumpcji w konsumpcji ogółem gospodarstw domowych.

Uwzględniając kryterium wartości można wyróżnić konsumpcję:

- pozytywną,
- negatywną.

Konsumpcja pozytywna jest pożyteczna z punktu widzenia efektów (skutków) dla konsumenta. Pozytywne efekty (korzyści) mogą wiązać się z poprawą zdrowia, zmniejszeniem ryzyka chorób (np. spożywanie owoców i warzyw), z rozwojem intelektualnym lub fizycznym. **Konsumpcja negatywna** w dłuższej perspektywie nie przynosi człowiekowi korzyści, a może wiązać się z pogorszeniem stanu zdrowia, obniżeniem sprawności fizycznej lub intelektualnej np. palenie papierosów, spożywanie alkoholu, zażywanie substancji psychotropowych czy leków z pominięciem konsultacji z lekarzem, stosowanie niewłaściwej diety itp.

Analiza przedstawionych rodzajów konsumpcji skłania autora do wyodrębnienia innych kryteriów i rodzajów konsumpcji: konsumpcji dobrowolnej i przymusowej.

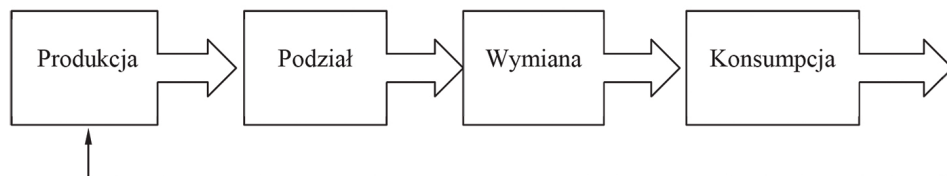
Za **konsumpcję przymusową** można uznać konsumpcję wynikającą ze względów biologicznych (fizjologicznych) lub z uwarunkowań społeczno-prawnych. Przykładem tego rodzaju konsumpcji jest konieczność spożywania posiłków, w celu dostarczenia organizmowi niezbędnych do życia i utrzymania zdrowia substancji odżywczych, konieczność oddychania i korzystania z powietrza, słońca, wody, krajobrazu dookoła, obowiązkowych szczepień, podstawowej edukacji. Konsumpcja przymusowa może także czasami wynikać ze względów religijnych lub kulturowych danej społeczności.

W przypadku **konsumpcji dobrowolnej**, konsument sam decyduje o poziomie i zakresie konsumpcji danego dobra np. korzystanie z edukacji na wyższym

poziomie lub studiów podyplomowych, korzystanie z usług gabinetu kosmetycznego, gabinetu medycyny estetycznej, kina, teatru, restauracji itp. Zakres korzystania z konsumpcji dobrowolnej może wiązać się z sytuacją ekonomiczno-dochodową konsumenta, posiadaniem chęci i wolnego czasu, zwyczajami itp.

1.2. Konsumpcja jako element rozwoju gospodarczego

W teorii ekonomii, konsumpcja stanowi ostatnią fazę procesu gospodarowania po produkcji, podziale i wymianie dóbr (rys. 1.1).

Rysunek 1.1. Fazy procesu gospodarczego

Źródło: oprac. własne.

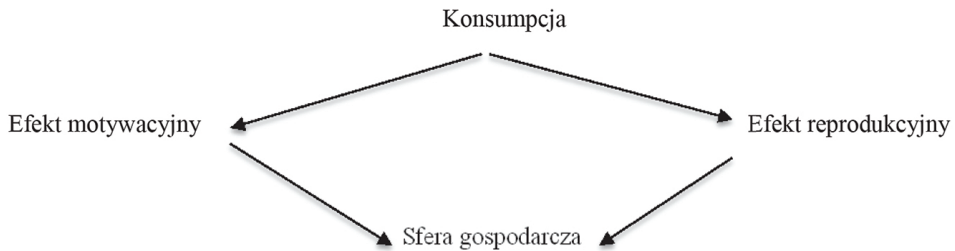
W każdej z tych faz uczestniczą określone podmioty gospodarcze. Przedsiębiorstwa biorą udział głównie w fazie produkcji i wymiany, domeną państwa jest faza podziału, a gospodarstw domowych konsumpcja. Wszystkie wymienione podmioty biorą udział w fazie wymiany dóbr, która odbywa się na rynku⁵¹.

Konsumpcja pełni znaczącą rolę w życiu gospodarczym i społecznym. Wywiera wpływ na zachowania gospodarcze człowieka, grup społecznych i całych społeczeństw. Efektem tego wpływu w skali mikroekonomicznej jest wzrost zaможności gospodarstw domowych, a w skali makroekonomicznej – wzrost gospodarczy i związana z tym poprawa poziomu życia społeczeństwa. Przejawia się to przede wszystkim w poziomie i dynamice produktu krajowego brutto (PKB)⁵².

⁵¹ Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój...*, op. cit., s. 47.

⁵² Cz. Bywalec, *Gospodarstwo domowe...*, op. cit., s. 52. PKB, będący główną kategorią w systemie rachunków narodowych, odzwierciedla całkowity efekt działalności gospodarczej realizowanej przez wszystkie podmioty gospodarki narodowej. PKB liczony metodą wydatków jest równy sumie osobistych wydatków ponoszonych na zakup wytwarzanych w kraju dóbr konsumpcyjnych, prywatnych wydatków na inwestycje w majątek trwały i przyrost zapasów, rządowych wydatków na zakup krajowych dóbr rzeczowych i usług oraz eksportu netto. A więc jest sumą popytu krajowego (odzwierciedlającego spożycie ogółem indywidualnych oraz zbiorowych potrzeb ludności i akumulację brutto) i salda handlu zagranicznego. Z analizy rachunków narodowych wynika, że skala wpływu konsumpcji indywidualnej jest największa, bowiem zakupy dokonywane przez gospodarstwa domowe mają największy udział w transakcjach na rynku dóbr i usług.

Wpływ konsumpcji na sferę gospodarczą odbywa się w sposób pośredni poprzez zaspokojenie potrzeb człowieka i to z reguły na coraz wyższym poziomie. Wpływ ten zachodzi z jednej strony poprzez właściwości reprodukcyjne konsumpcji, a z drugiej strony poprzez jej właściwości motywacyjne⁵³ (rys. 1.2).

Rysunek 1.2. Oddziaływanie konsumpcji na sferę gospodarczą

Źródło: oprac. własne.

Efekt reprodukcyjny odnosi się głównie do reprodukcji biologicznej człowieka. Dokonuje się ona poprzez odżywianie i odpoczynek, dzięki czemu utrzymuje on swoje siły witalne na tym samym lub zbliżonym poziomie (reprodukcja prosta). Jednak potrzeby człowieka ciągle ewoluują, a reprodukcja prosta nie zapewnia jego rozwoju. Aby się rozwijać człowiek musi podnosić swoje kwalifikacje zawodowe i rozwijać osobowość, a to wymaga konsumpcji usług niematerialnych jak kształcenie, lecznictwo czy uczestnictwo w kulturze. Te efekty zapewnia reprodukcja rozszerzona⁵⁴.

Efekt reprodukcyjny konsumpcji może być rozpatrywany w mikroskali, to jest jednostki ludzkiej lub gospodarstwa domowego lub w makroskali, a więc całego społeczeństwa. Konsumpcja zwiększająca potencjał intelektualno-wytwórczy społeczeństwa niewątpliwie wpływa na rozwój gospodarczy, jego tempo i osiąganie coraz wyższego poziomu gospodarowania, a ostatecznie postęp cywilizacyjny. Z tego wynika jej siła napędowa rozwoju gospodarki i życia społecznego⁵⁵.

⁵³ *Ibidem*, s. 52.

⁵⁴ Cz. Bywalec, *Gospodarstwo domowe*, op. cit., s. 53.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 53.

Efekt reprodukcyjny konsumpcji jest potęgowany przez efekt motywacyjny⁵⁶. Rozwój poziomu i jakości życia⁵⁷ powoduje wzrost potrzeb i przyczynia się do wzrostu konsumpcji. Wzrost jest możliwy dzięki mobilizacji człowieka do większej aktywności w sferze gospodarczej i społecznej. Wzrost motywacji człowieka, jak i całego społeczeństwa będzie mieć wpływ na większą wydajność pracy, co w końcowym efekcie spowoduje rozwój gospodarczy⁵⁸.

Motywacyjny wpływ konsumpcji na aktywność gospodarczą człowieka jest warunkowany wieloma okolicznościami⁵⁹. Efektem wysiłku i aktywności gospodarczej człowieka jest dochód, który na rynku może być zamieniony na dobra niezbędne do zaspokojenia jego różnorodnych potrzeb. Ważne jest, aby praca, przedsiębiorczość i innowacyjność człowieka przekładały się na wyższe dochody, za które mógłby on nabyć potrzebne dobra i usługi konsumpcyjne. Jeśli te relacje i powiązania są zakłócone, w życiu gospodarczym i społecznym występują negatywne zjawiska, które w dłuższej perspektywie mogą powodować obniżenie aktywności gospodarczej i spadek tempa rozwoju gospodarki⁶⁰.

Należy zwrócić uwagę, że motywacyjne oddziaływanie konsumpcji nie zawsze się objawia. Z reguły nie występuje ono w gospodarstwach domowych i społeczeństwach biednych, o niskim poziomie dochodu. W warunkach biedy i ubóstwa, gospodarstwa domowe zaspokajają przede wszystkim swoje potrzeby podstawowe, a reprodukcja występuje zazwyczaj na poziomie minimum biologiczno-kulturowego. Motywacyjny efekt konsumpcji jeszcze nie działa. Motywacyjna funkcja konsumpcji zaczyna oddziaływać dopiero po wyjściu gospodarstwa domowego lub społeczności ze sfery ubóstwa i wraz ze wzrostem dochodów będzie miała

⁵⁶ Przez **motywację** należy rozumieć „zespół procesów inicjowania określonych czynności, ukierunkowania ich przebiegu i utrzymania ich trwałości, aż do osiągnięcia wyznaczonego celu.” Uruchomienie motywacji następuje pod wpływem stanu napięcia wewnętrznego, wywołanego przez potrzeby, aspiracje, konflikty, zadania itp. Po osiągnięciu celu stan napięcia znika. Por. A. Jachnis, *Psychologia konsumenta...*, *op. cit.*, s. 147.

⁵⁷ Dla celów porównawczych, w badaniach nad konsumpcją stosuje się terminy: poziom życia ludności, jakość życia, warunki bytu ludności i styl życia. **Poziom życia ludności** jest określany jako stopień zaspokojenia potrzeb materialnych i niematerialnych społeczeństwa przez dobra i usługi oferowane na rynku oraz spożycie społeczne w określonym czasie i przestrzeni. **Jakość życia** określa „stopień satysfakcji człowieka (społeczeństwa) z całości kształtu swej egzystencji” Por. E. Wiszniewski, *Ekonomika konsumpcji*. PWN, Warszawa 1983, s. 30–31; C. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój...*, *op. cit.*, s. 38–42. **Warunki bytu ludności** obejmują warunki życia społecznego, warunki życia osobistego, warunki pracy i warunki ekologiczne, a więc zarówno spożycie, jak i czynniki je określające. Natomiast **styl życia** definiuje zespół zachowań jednostki lub zbiorowości ludzkiej, będący wyrazem jej położenia społecznego, a obejmujący motyw, potrzeby i systemy wartości. Por. J. Kramer, *Konsumpcja...* *op. cit.*, s. 18–19.

⁵⁸ Cz. Bywalec, *Gospodarstwo domowe...*, *op. cit.*, s. 53.

⁵⁹ J. Kramer, *Konsumpcja...* *op. cit.*, s. 20–21.

⁶⁰ Cz. Bywalec, *Gospodarstwo domowe...*, *op. cit.*, s. 53–54

coraz silniejszy wpływ na konsumpcję. Przy czym, po osiągnięciu bardzo wysokiego poziomu dochodu i zaspokojenia potrzeb w równie wysokim stopniu, chęć dalszego podwyższania poziomu konsumpcji nie będzie wpływała mobilizująco na dalszy wzrost aktywności gospodarczej człowieka. Elastyczność dochodowa wydatków konsumpcyjnych będzie bliska zeru, podobnie jak krańcowa skłonność do konsumpcji. W bardzo zamożnych gospodarstwach domowych wzrost dochodów nie będzie miał praktycznie wpływu na konsumpcję i zaniknie jej motywacyjny charakter. Granica przedziału dochodów, w którym oddziałuje efekt motywacyjny konsumpcji jest uzależniona od całokształtu życia gospodarczego i społecznego w danym czasie i przestrzeni⁶¹.

J. M. Keynes, w swoim dziele, uznawanym powszechnie za punkt zwrotny w historii myśli ekonomicznej, stwierdził, że wydatki na konsumpcję zależą przede wszystkim od rozmiarów produkcji i zatrudnienia, a pozostałe czynniki określił mianem „skłonności do konsumpcji”⁶². Czynniki te mogą ulegać zmianie, lecz całkowity dochód, wyrażony w jednostkach płac stanowi główną zmienną, od której zależy ta część łącznego popytu przypadająca na konsumpcję. Do czynników obiektywnych, wpływających na skłonność do konsumpcji zaliczył:

- zmianę jednostki płac (raczej dochodu realnego niż nominalnego),
- zmianę różnicy między dochodem a dochodem netto,
- niespodziewane zmiany w wartościach kapitałowych, nie uwzględniane przy obliczaniu dochodu netto,
- zmiana relacji wymiennej między dobrami obecnymi i przyszłymi (wyrażona zmianą stopy dyskontowania przyszłych dóbr),
- zmiany polityki fiskalnej,
- zmiany w przewidywaniach co do relacji obecnego i przyszłego poziomu dochodu.

Wyróżnił również osiem motywów o charakterze subiektywnym, dla których ludzie (jednostki) powstrzymują się od wydawania swojego dochodu na konsumpcję⁶³: ostrożność, przezorność, wyrachowanie, poprawa bytu, niezależność, przedsiębiorczość, duma i skąpstwo. Podał również spis motywów konsumowania:

---

⁶¹ *Ibidem*, s. 53–54.

⁶² Skłonność do konsumpcji Keynes rozumie jako funkcyjną zależność między danym poziomem dochodu, wyrażonym w jednostkach płac a wydatkami na konsumpcję przy tym poziomie dochodu. Suma, jaką społeczeństwo przeznacza (wydaje) na konsumpcję, zależy głównie od wielkości dochodu oraz od innych okoliczności natury obiektywnej i od subiektywnych potrzeb, skłonności psychicznych i zwyczajów poszczególnych członków społeczeństwa oraz zasad podziału między nich dochodów. Por. J.M. Keynes, *Ogólna teoria...*, *op. cit.*, s. 82–87.

⁶³ J.M. Keynes, *Ogólna teoria...*, *op. cit.*, s. 97–98.

użycie, lekkomyślność, szczodrość, brak wyrachowania, wystawność i rozrzutność. Motywy oszczędzania przez rząd, samorządy, instytucje społeczne i korporacje są różne niż te przypisywane jednostkom i można je uogólnić do następujących⁶⁴:

- motyw ekspansji, wynikający z chęci zapewnienia sobie środków na dalsze inwestycje,
- motyw płynności, wynikający z chęci zapewnienia sobie płynnych środków na wypadek zdarzeń nieprzewidzianych, trudności i kryzysów,
- motyw poprawy, wynikający z chęci zapewnienia sobie stopniowego wzrostu dochodu,
- motyw finansowej ostrożności i dążenie do oparcia organizacji na „pewnych podstawach” przez nagromadzenie rezerw.

Motywow sprzyjającym oszczędzaniu można przeciwstawić motywy, prowadzące czasami do konsumpcji większej od osiąganego dochodu. Dzieje się tak w sytuacji chęci zaspokojenia potrzeb rodziny lub zabezpieczenia na starość. Natężenie wymienionych pobudek będzie różne w zależności od instytucji i od organizacji gospodarczo-społecznej, na którą wpływ mają: zwyczaje, wykształcenie, religia, moralność, zależnie od obecnych nadziei i dawnych doświadczeń, rozmiarów i właściwości aparatu wytwórczego, ustalonej stopy życiowej itp. Podłoże motywów subiektywnych i socjalnych skłonności do konsumpcji ulega powolnym zmianom, a wpływ wielu czynników obiektywnych często ma znaczenie podrzędne, dlatego krótkookresowe zmiany konsumpcji zależą przede wszystkim od zmian dochodu⁶⁵, mierzonego poziomem płac, nie zaś od zmian skłonności do konsumpcji⁶⁶.

---

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Lecz nie o tyle, o ile wzrósł ich dochód. Największą rolę przy dysponowaniu dochodem odgrywa ustalona stopa życiowa jednostki. Różnicę między faktycznym dochodem a wydatkami na utrzymanie zwykłego poziomu życia konsument przeznaczony na oszczędności. Przy czym wyższemu bezwzględnemu poziomowi dochodu będzie przeważnie odpowiadała większa rozpiętość między dochodem a konsumpcją. Dzieje się tak ponieważ zaspokojenie podstawowych potrzeb człowieka i jego rodziny stanowi silniejszy bodziec od chęci akumulacji, która występuje dopiero po osiągnięciu pewnego stopnia dobrobytu. Dlatego też wraz ze wzrostem realnego dochodu zwiększał się będzie procentowy udział oszczędności w dochodzie, jednak wzrost dochodu realnego nie wpłynie na zwiększenie rozmiarów konsumpcji o tę samą wartość bezwzględną. Por. J.M. Keynes, *Ogólna teoria...*, *op. cit.*, s. 87–88.

⁶⁶ J.M. Keynes, *Ogólna teoria...*, *op. cit.*, s. 98–100, por. także determinanty konsumpcji w Cz. Bywalec, *Konsumpcja...*, *op. cit.*, s. 45–80.

1.3. Konsumpcja jako czynnik życia społeczno-kulturowego

Konsumpcja pełni również znaczącą rolę w życiu społecznym i kulturowym. Przejawia się to w istotnym oddziaływaniu na postawy i zachowania nie tylko poszczególnych jednostek (człowieka), ale również grup w sferze społecznej i kulturowej.

Do społeczno-kulturowych funkcji konsumpcji zalicza się⁶⁷:

- zapewnienie człowiekowi długiego życia w dobrym zdrowiu i samopoczuciu,
- powiększanie zasobów wiedzy i umiejętności, a przez to kształtowanie systemu wartości, osobowości, kwalifikacji zawodowych itp.,
- zwiększanie mobilności człowieka w sferze społecznej i zawodowej oraz przestrzennej.

Zachowanie długiego życia w dobrym zdrowiu jest nadrzędnym celem egzystencji każdego człowieka. W realizacji tego celu, oprócz uwarunkowań biologicznych, zasadniczą rolę spełnia konsumpcja. Przy czym uznaje się, że nie wszystkie akty konsumpcji mogą sprzyjać realizacji tego nadrzędnego celu. Instynktowne akty zaspokajania biologicznych potrzeb człowieka, polegające na dostarczaniu mu niezbędnych składników energetycznych i budulcowych, nie zawsze zapewniają mu długie życie w dobrym zdrowiu, aczkolwiek panuje powszechnie przekonanie, że sposób odżywiania, w tym ilość i jakość spożywanej żywności wpływają korzystnie na stan zdrowia człowieka i ogólnie na stan zdrowotności społeczeństwa. Widocznym przejawem tego jest wydłużenie czasu trwania życia ludzkiego w wysoko rozwiniętych krajach na świecie. Jednak racjonalne odżywianie powinno iść w parze z właściwym trybem życia czyli aktywnością fizyczną, profilaktyką zdrowia, higieną, edukacją, i innymi elementami szeroko rozumianej konsumpcji.

Istotny wpływ na jakość życia człowieka ma otoczenie fizyczne i społeczne, w którym człowiek żyje i pracuje (np. warunki mieszkaniowe, środowisko przyrodnicze itp.). Edukacja i uczestnictwo w kulturze wpływają na kwalifikacje i poziom wiedzy człowieka, kształtują jego system wartości i miejsce w społeczeństwie.

Współcześnie zauważa się, że dobra konsumpcyjne i sposób ich konsumowania coraz częściej wyrażają faktyczny status społeczny, światopogląd czy tożsamość człowieka (konsumenta) i jego przynależność do określonej grupy społecznej. W ten oto sposób coraz bardziej realna staje się dewiza sformułowana przez Fromma „jestem tym, co posiadam, i tym co konsumuję”⁶⁸.

---

⁶⁷ Cz. Bywalec, *Gospodarstwo domowe...*, op. cit., s. 54–57.

⁶⁸ E. Fromm, *Mieć czy być*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1997, s. 70.

Należy zauważyć, że z jednej strony konsumpcja uwalnia nas od niepokoju o utratę posiadanych dóbr, a z drugiej jednocześnie wzmaga potrzebę konsumowania coraz większej ilości różnorodnych dóbr w celu zaspokojenia zmieniających się potrzeb i pragnień. Obecnie, konsumpcja staje się również znaczącym kryterium i narzędziem kształtowania struktury społecznej i zawodowej⁶⁹. Wynika to ze spadku znaczenia takich kryteriów wpływających na te struktury, jak dochód, zawód czy miejsce zamieszkania. Wskutek upowszechnienia różnych systemów kredytowania dóbr konsumpcyjnych, możliwe stało się osiągnięcie wysokiego poziomu konsumpcji bez posiadania wysokich dochodów i niezależnie od pozycji zawodowej czy społecznej. Rosnąca mobilność ludzi, dzięki upowszechnieniu edukacji na poziomie wyższym, coraz bardziej powszechny dostęp do dóbr kultury, prawne znoszenie wielu barier zawodowych i etnicznych spowodowały zróżnicowanie systemów wartości i stylów życia. W tej sytuacji konsumpcja stała się ważnym kryterium różnicującym członków społeczności. W odbiorze społecznym, jak i własnym, człowiek staje się tym, co konsumuje.

---

⁶⁹ Cz. Bywalec, *Gospodarstwo domowe...*, *op. cit.*, s. 56, za: Romaniszyn 2011, s. 20.

ROZDZIAŁ 2

Współczesne tendencje w konsumpcji żywności – wybrane zagadnienia

Przemiany zachodzące we współczesnym świecie pod wpływem procesów wszechobecnej globalizacji (szczególnie obserwowanej w wymiarze gospodarczym, kulturowym i politycznym) oraz zaskakującego tempa postępu cywilizacyjnego wywierają głęboki wpływ na zachowania konsumentów. Od kilku dekad procesom tym podlega także polski konsument. W wyniku tych przemian dochodzi nie tylko do szybkiego ilościowego wzrostu konsumpcji, ale także do permanentnych i nieodwracalnych zmian w sposobach zaspokajania potrzeb ludzkich¹, zarówno biologicznych, jak również psychologicznych, społecznych, kulturowych. W związku z tym konsumpcja pełni szereg funkcji²:

- kształtuje jakość życia,
- formuje system wartości i osobowość człowieka,
- buduje tożsamość osobową i społeczną jednostki,
- utrwala status społeczny,
- nadaje dobrom konsumpcyjnym znaczenie symboliczne,
- jest środkiem ekspresyjno-komunikacyjnym.

Te funkcje jednocześnie wskazują, że nie jest ona tylko zjawiskiem ekonomicznym, którego celem jest optymalizacja kosztów przy zaspokajaniu potrzeb, ale także socjologicznym – pozwalającym jednostce na wyrażenie siebie czy budowanie swojego statusu społecznego. Podlega ona zmianom, które zachodzą z różną

---

¹ T. Zalega, *Nowe trendy konsumenckie jako przejaw innowacyjnych zachowań współczesnych konsumentów*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2016, nr 46 (2), s. 202 (202–225).

² F. Byłok, *Przemiany społecznego znaczenia konsumpcji we współczesnym świecie*, „Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym” 2006, 9(1), s. 212 (208–218).

dynamiką i w różnym zakresie, obejmując różne kategorie społeczne czy obszary geograficzne w zależności od kategorii produktów czy typu rynku³.

Analiza tych zmian pozwala na odkrywanie nowych trendów konsumenckich⁴, w tym także trendów na rynku produktów żywnościowych. Trendy konsumenckie są więc istotnym narzędziem służącym do obserwacji zmian na rynku, ale także zmieniających się stylów życia, obyczajów czy prądów kulturowych, wskazując kierunek zmian zachowań konsumentów, jak również ich potrzeb⁵.

Celem rozważań niniejszego rozdziału jest zatem rozpoznanie trendów zaobserwowanych w zachowaniach współczesnych konsumentów oraz w asortymencie nowych i innowacyjnych produktów na rynku żywności, kształtowanych pod wpływem megatrendów cywilizacyjnych. Rozdział ma charakter teoretyczny. Jego struktura jest następująca. Po przeanalizowaniu pojęcia trend w zakresie konsumpcji produktów żywnościowych i jego głównych cech, w kolejnych podrozdziałach przeanalizowano najważniejsze trendy konsumenckie pojawiające się na analizowanym rynku, a także ich wpływ na pojawianie się nowych i innowacyjnych produktów żywnościowych.

2.1. Istota trendów konsumenckich

Staroangielskie słowo „trend” funkcjonowało już w końcu XVI w., oznaczając „kurs” lub „zwrot” w określonym kierunku, służąc do oznaczenia biegu rzek lub pasm górskich. Od drugiej połowy XIX w. używane jest także do wyrażenia tendencji w przebiegu określonych zjawisk lub opinii⁶. Do drugiej połowy XX w. używane było jednak sporadycznie i jedynie w pewnych kręgach, tj. statystyków, matematyków i ekonomistów do opisu i wyjaśnienia zmian na wykresach czy w ciągach liczbowych, w celu statystycznego udokumentowania historycznych zmian⁷. Środowiska te utożsamiały trend z tendencją rozwojową, z systematycznymi i regularnymi zmianami poziomu danego zjawiska⁸. W latach 60. XX w.

³ S. Dybka, *Trendy w zachowaniach konsumentów, jako czynnik determinujący rozwój przedsiębiorstwa*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 338, s. 84 (81–95).

⁴ T. Zalega, *Nowe trendy...*, *op. cit.*, s. 202.

⁵ B. Mróz, *Konsument w globalnej gospodarce. Trzy perspektywy*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2013, s. 115.

⁶ M. Sternicka-Kowalska, *Trend w perspektywie badań socjologicznych*, [w:] A. Kucner, P. Sierocki, P. Wasyluk, *Trendy. Interpretacje i konfrontacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2018, s. 11 (11–35).

⁷ B. Mróz, *Konsument...*, *op. cit.*, s. 115; H. Vejgaard, *Anatomia trendu*, Oficyna A Wolters Kluwer Business, Warszawa 2008, s. 43.

⁸ M. Sternicka-Kowalska, *Trend...*, *op. cit.*, s. 11.

określenie to przeniknęło do świata kultury i mody – zaczęto je stosować w odniesieniu do charakterystyki zmian kulturowych, obyczajowych, światopoglądowych oraz stylów życia⁹. We współczesnym natomiast języku, zarówno potocznym jak i specjalistycznym, służy do opisu zmian zachodzących w niemal każdej dziedzinie życia (trendy obyczajowe, żywieniowe, demograficzne), jest też wykorzystywane do analiz rynkowych i charakterystyki zachowań konsumentckich¹⁰.

Pojęcie „trend” w literaturze polskiej i światowej jest przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, które przyjmują własną perspektywę oglądu zagadnienia.

Na gruncie nauk o zarządzaniu trend jest definiowany w sposób zgodny ze słownikowym, jako „istniejący w danym momencie kierunek rozwoju w jakiejś dziedzinie”¹¹, czy „ogół zmian zachodzących na przestrzeni czasu w zjawiskach społecznych lub rynkowych, których kierunek daje się mierzyć za pomocą określonych wskaźników, skal pomiarowych, indeksów itp.”¹².

Z tej perspektywy definiuje trend Ph. Kotler, według którego jest to „kierunek lub seria zdarzeń, charakteryzujących się pewnym rozpędem i trwałością”¹³. Podobnie M. Raymond podkreśla, że jest to „kierunek w jakim dowolne zjawisko ma tendencję do zmiany, a w konsekwencji wpływa na kulturę, społeczeństwo i biznes”¹⁴. T. Zalega zaś przez trend rozumie istniejący w danym momencie kierunek rozwoju w jakiejś dziedzinie, bądź bardziej ogólnie, jako monotoniczny składnik zależności badanej cechy od czasu¹⁵. B. Mróz natomiast wskazuje, że jest kierunkiem, w jakim „coś zmienia się i ma wpływ na różne dziedziny: kulturę, społeczeństwo i gospodarkę itp.”¹⁶. W podobnym stylu trend definiowany jest także na gruncie socjologii przez A. Veilgaard, jako „unikatowe i intrygujące procesy zmian”¹⁷, których wpływom podlega statystyczny człowiek. Z socjologicznej perspektywy trend definiuje także M. Sternicka-Kowalska, wskazując, że oznacza on: „sekwencję zmian układających się w pewną prawidłowość, wykazujących pewną

⁹ B. Mróz, *Konsument...*, op. cit., s. 115.

¹⁰ *Ibidem*, s. 115.

¹¹ *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/trend;2578635.html> [dostęp: 10.03.2020].

¹² *Słownik badawczy*, <https://dobrebadiania.pl/?s=trend&submit=Szukaj> [dostęp: 18.03.2020].

¹³ Ph. Kotler, *Marketing*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2005, s. 159.

¹⁴ M. Raymond, *The Trend Forecaster's Handbook*, Laurence King Publishing, London 2010, s. 14, za: R. Szulc, *Znaczenie trendów w poznawaniu i rozumieniu zmian w otoczeniu rynkowym człowieka*, [w:] A. Kucner, R. Sierocki, P. Wasyluk, *Trendy...*, op. cit., s. 87 (87–107).

¹⁵ T. Zalega, *Nowe...*, op. cit., s. 203.

¹⁶ B. Mróz, *Konsument...*, op. cit., s. 117.

¹⁷ H. Veilgaard, *Anatomia trendu*, Oficyna A Wolters Kluwer Business, Warszawa 2008, s. 17.

siłę i ciągłość w czasie, istniejący w danym momencie kierunek rozwoju w jakiejś dziedzinie życia społecznego”¹⁸.

Istotą trendu na gruncie nauk społecznych są zatem określenia: „zmiana”, „kierunek zmian”, „kierunek rozwoju”, „tendencja”. Cytowani autorzy odnoszą go jednak do różnych aspektów życia społecznego. A. Veilgaard ogranicza pojęcie „trend” wyłącznie do problematyki związanej z modą, stylem czy preferencjami¹⁹, pozostali zaś autorzy, odnoszą go do niemal wszystkich aspektów aktywności życiowej człowieka, tj. gospodarczej, politycznej, społecznej, kulturowej²⁰. Z tego powodu zasadnym jest też mówienie w perspektywie biznesowej o trendach konsumenckich. Przykładowo, „Leksykon marketingu” definiuje trend konsumencki, wskazując, że jest to „tendencja rozwojowa w zachowaniach konsumentów, będąca efektem oddziaływania czynników głównych (systematycznych) na rozwój danego zjawiska”²¹. Podobnie, K. Alagierska pisze, że trend konsumencki przejawia się w zachowaniach klientów, wskazując, że jest on rodzajem manifestacji postaw czy oczekiwań, „obrazuje podstawowe ludzkie potrzeby i pragnienia, nowy wzorzec zachowań czy nową opinię”²². Szerzej trend konsumencki pojmuje J. Tkaczyk – jako kierunek zmiany w stylu życia konsumenta²³.

W literaturze naukowej toczy się dyskusja na temat perspektywy czasowej trendu. Duński socjolog H. Vejlgaard odnosi go do przyszłości, wskazując, że trend to „przewidywanie, antycypacja czegoś, co dopiero się zdarzy w pewien określony sposób i co zostanie zaakceptowane przez statystycznego człowieka”²⁴, a nie dokumentowanie przeszłości. Z takim rozumieniem trendu polemizuje M. Sternicka-Kowalska, pisząc: „Oczywiście nie ma wątpliwości, że dla socjologii najistotniejszym wymiarem rozpatrywania zjawisk jest terażniejszość (ewentualnie przyszłość), jednak kwestionowanie możliwości nazywania trendami także procesów kierunkowych występujących w przeszłości zdaje się być pozbawione jakiegokolwiek merytorycznego uzasadnienia”²⁵. Analiza tendencji rozwojowych występujących w minionych czasach, pozwala bowiem na lepsze rozumienie ich

¹⁸ M. Sternicka-Kowalska, *Trend...*, *op. cit.*, s. 34.

¹⁹ H. Vejlgaard, *Anatomia...*, *op. cit.*, s. 27.

²⁰ B. Mróz, *Konsument...*, *op. cit.*, s. 217.

²¹ *Leksykon marketingu*, PWE, Warszawa 1998, s. 247.

²² K. Alagierska, *Trendy konsumenckie i ich implikacje marketingowe w branży modowej*, „Debiuty Naukowe Studentów Wyższej Szkoły Bankowej” 2018, nr 18, s. 33 (31–50).

²³ J. Tkaczyk, *Trendy konsumenckie i ich implikacje marketingowe*, „Handel Wewnętrzny. Konsumpcja i konsument – nowe trendy” maj-czerwiec 2012, s. 126 (126–134).

²⁴ H. Vejlgaard, *Anatomia...*, *op. cit.*, s. 25.

²⁵ M. Sternicka-Kowalska, *Trend...*, *op. cit.*, s. 25.

istoty, odkrywanie i uogólnianie wzorców ich przebiegu czy praw rządzących nimi²⁶.

Cechami trendów są²⁷: względna trwałość, a równocześnie zmienność w dłuższej perspektywie czasowej oraz wzajemne nakładanie się (współwystępowanie) różnych procesów kierunkowych oraz jednoczesne pojawianie się kontrtrendów (dywergencja).

Trendy tworzone są przez nieliczną grupę kreatorów trendów, tj. wynalazców, innowatorów, pionierów, przedsiębiorców, których cechą jest inwencja i innowacyjność. Jednak w procesie krystalizowania się i rozprzestrzeniania się trendu bardzo ważną rolę odgrywają też trendsetterzy, tj. popularyzatorzy, propagatorzy trendu, którzy pochodzą z różnych środowisk oraz grup społecznych i zawodowych. Obserwacja zmian w zachowaniach tych kategorii osób, pozwala na uchwycenie trendu w początkowej fazie jego rozwoju²⁸. Nie każda zmiana w zachowaniach konsumentów staje się jednak trendem. Według H. Vejlgaarda warunkiem pojawienia i rozpowszechnienia się trendu są trzy okoliczności²⁹:

- trend musi trafić na podatny grunt i być zaakceptowanym przez kilka znaczących grup polispołecznych, dzięki czemu nabiera wystarczającej mocy by się rozprzestrzeniać,
- w każdej z tych grup musi znaleźć się odpowiednia liczba osób, które zaakceptują trend, co przyciąga uwagę osób podążających za nim (*trend followers*),
- trend musi być szeroko omawiany i komentowany w mediach, dzięki czemu nabiera odpowiedniego impetu i dociera do szerokich kręgów konsumentów.

Proces rozwoju trendów jest procesem społecznym, w którym, zdaniem H. Veilgaarda bierze udział sześć grup trendowych, wyróżnionych ze względu na cechy osobowości predysponujące do przyjęcia innowacji. Są to³⁰:

- trendsetterzy, promotorzy trendów – stanowią 5% populacji,
- podążający za trendami – około 10% populacji,
- awangarda głównego nurtu (wcześni mainstreamowcy) – około 20% populacji,
- główny nurt (mainstreamowcy) – około 40% populacji,
- maruderzy głównego nurtu (późni mainstreamowcy) – około 15% populacji,
- konserwatyści – 10% populacji.

---

²⁶ *Ibidem*, *op. cit.*, s. 25.

²⁷ M. Sternicka-Kowalska, *Trendy...*, *op. cit.*, s. 34; H. Vejlgaard, *Anatomia...*, *op. cit.*, s. 4; T. Zalega, *Nowe trendy...*, *op. cit.*, s. 204; J. Tkaczyk, *Trendy konsumenckie...*, *op. cit.*, s. 126.

²⁸ H. Vejlgaard, *Anatomia...*, *op. cit.*, s. 42.

²⁹ *Ibidem*, s. 163.

³⁰ *Ibidem*, s. 103–107.

Różnice między tymi profilami osobowości dotyczą poziomu otwartości na zmianę, gdzie najwyższy poziom otwartości jest charakterystyczny dla trendsetterów, najniższy zaś dla konserwatystów. Proces rozwoju trendu rozpoczynają trendsetterzy a kończą konserwatysty.

Dokonujące się współcześnie zmiany w konsumpcji rozwiniętych społeczeństw nie mają jednolitego kierunku i wykazują tendencje przeciwstawne. Konsumenci poddani ekspozycji tych samych bodźców, w zależności od predyspozycji osobowościowych, ale także systemu wartości, przyswojonych w procesie socjalizacji wzorców zachowań, doświadczeń życiowych, w różny sposób na nie reagują, przez co nie tworzą jednorodnej grupy nabywców, lecz przeciwnie zdywersyfikowaną pod względem postaw i stylów życia³¹.

2.2. Rodzaje trendów

W literaturze, na podstawie kryterium trwałości, wyróżnia się trzy rodzaje trendów: chwilową modę, trend, megatrend³². Modę chwilową cechuje nieprzewidywalność, krótka perspektywa czasowa i brak społecznego, ekonomicznego i politycznego znaczenia. Trend i megatrend są trwalsze i w większym stopniu przewidywalne. Trend wyznacza przyszłość, a czas jego trwania jest określony, objawia się w kilku obszarach rynku i w działaniach klienta oraz pozostaje w zgodzie z innymi ważnymi czynnikami istniejącymi lub pojawiającymi się w danym czasie³³. Megatrend zaś to określenie nadchodzących transformacji kulturowych, ekonomicznych, politycznych i gospodarczych, które mogą mieć wpływ na niemal całą społeczność i dotyczyć wielu aspektów jej życia³⁴. Megatrendy często wywołują trwałe skutki dla społeczności i są trudne do przewidzenia³⁵. R. Szulc opisuje relację między trendem a megatrendem, wskazując, że trendy logicznie wynikają z megatrendów, mieszczą się w nich, są ich uszczegółowieniem³⁶.

Abstrahując od konkretnych typologii trendów, analiza literatury przedmiotu pozwala na wyodrębnienie dwóch wykluczających się megatrendów we

³¹ S. Dybka, *Trendy...*, op. cit., s. 84; Frąckiewicz, *Opinie i postawy mieszkańców regionu szczecińskiego wobec tradycyjnych i nowoczesnych zachowań konsumpcyjnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu” 2011, 16 (609), s. 23 (23–29).

³² A. Toffler, *Szok przyszłości*, IW, Warszawa 1974; J. Naisbitt, *Megatrendy*, Zysk i S-ka, Poznań 1997, F. Popcorn, *The Popcorn Raport*, Harper Business, New York 1992; Ph. Kotler, *Marketing...*, op. cit., s. 159; B. Mróz, *Konsument...*, op. cit., s. 116.

³³ G. Celente, *Trend tracking*, Warner Books, New York 1991; B. Mróz, *Konsument...*, op. cit., s. 116.

³⁴ B. Mróz, *Konsument...*, op. cit., s. 116.

³⁵ H. Veilgaard, *Anatomia...*, op. cit., s. 43.

³⁶ R. Szulc, *Znaczenie...*, op. cit., s. 93.

współczesnej konsumpcji, kształtujących trendy na rynku produktów żywnościowych, tj.:

- nadmiernej, niezrównoważonej konsumpcji, powodującej szkody w środowisku i społeczeństwie,
- świadomej, zrównoważonej konsumpcji, powodującej poprawę jakości życia obecnych i przyszłych pokoleń.

Każdy z tych megatrendów promuje różne wartości, a przez to kształtuje różne trendy konsumenckie, odzwierciedlane w zachowaniach konsumentów oraz w cechach nowych, innowacyjnych produktów spożywczych, będących odpowiedzią na nie (tab. 2.1).

Tabela 2.1. Trendy konsumenckie i innowacje produktowe

Megatrend	Wartość	Trendy konsumenckie
Niezrównoważona konsumpcja	Wygoda	<ul style="list-style-type: none"> - Łatwość obsługi – produkty gotowe do spożycia, łatwe w przygotowaniu i spożyciu); - Oszczędność czasu – produkty o krótkim czasie przygotowywania, produkty wstępnie przygotowane; - Nomadyzm – produkty łatwe do spożycia niezależnie od warunków spożycia, mini produkty w turystycznych rozmiarach.
	Hedonizm	<ul style="list-style-type: none"> - Egzotyka – odmienne, nowe egzotyczne smaki; - Rozrywka – zaskoczenie, zabawa, produkty interaktywne; - Wyrafinowanie – produkty wyszukane, wysoka jakość, rzadkość, unikatowy design produktów; - Różnorodność zmysłów – nowy smak, kształt, kolor, nowe doświadczenia związane z produktami.
Zrównoważona konsumpcja	Etyka	<ul style="list-style-type: none"> - Solidarność – produkty wspierające akcje społeczne związane z pomocą osobom upośledzonym, propagujące niełamanie praw człowieka; - Ekologia – ochrona środowiska naturalnego i zwierząt.
	Zdrowie	<ul style="list-style-type: none"> - Naturalność – produkty poprawiające i nieszkodzące zdrowiu, bez konserwantów, stosowanie warzyw jako przekąsek; - Weganizm – korzystny wpływ produktów roślinnych na zdrowie; - Medycyna – produkty bogate w składniki odżywcze korzystne dla zdrowia.
	Fizyczność	<ul style="list-style-type: none"> - Fit – wzbogacenie produktów o składniki wspomagające utratę masy ciała lub eliminacja składników powodujących otyłość; - Energia, dobre samopoczucie – produkty wzbogacone o składniki stymulujące i relaksujące organizm; - Kosmetyka – produkty spożywcze upiększające.

Źródło: oprac. własne na podst. <http://intl.xtcworldinnovation.com/default.asp?id=19> [dostęp: 10.03.2020]; Sz. Figiel, J. Kufel, *Food product innovations and the main consumer trends*, „Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia” 2016, 15(3), s. 5–15, s. 9; A. Rutkowska, *Współczesne megatrendy w konsumpcji*, [w:] A. Kucner, R. Sierocki, P. Wasyluk, *Trendy. Interpretacje i konfrontacje*, Wydawnictwo Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2018, s. 118.

2.2.1. Konsumpcjonizm

Utrzymujący się i wzmacniający we współczesnych rozwiniętych społeczeństwach trend konsumpcjonizmu, jest wynikiem szybkiego rozwoju gospodarczego, industrialnego, a także urbanizacji, i podniesienia poziomu zamożności społeczeństw. Oznacza on nadmierną i niezrównoważoną konsumpcję, nie uwzględniającą kosztów społecznych, ekologicznych i indywidualnych³⁷. Niekontrolowana konsumpcja prowadzi do nadmiernej eksploatacji odnawialnych i nieodnawialnych zasobów naturalnych (według raportu Programu Środowiskowego ONZ, ok. 75% gruntów i ok. 66 %, akwenów morskich zostało znacząco zdegradowanych³⁸), powoduje marnotrawstwo zarówno dóbr jak i pracy ludzkiej (FAO szacuje, że jedna trzecia żywności dostępnej na świecie jest marnowana³⁹), skutkuje też powstawaniem znaczących ekonomicznych dysproporcji między ludźmi (10% społeczeństwa na świecie żyje za mniej niż 2 dolary dziennie⁴⁰). Negatywnie też oddziałuje na aspekt duchowości człowieka, przeciwstawiając się tradycyjnym wartościom, stymulując postawy chciwości⁴¹, upatrując w konsumpcji sposobu na osiągnięcie szczęścia⁴². Mimo negatywnych skutków konsumpcjonizmu, konsumowanie jest wyznacznikiem jakości życia dla współczesnego człowieka, który odczuwa nieustanną chęć nabywania nowych produktów⁴³, wyznacznikiem jego statusu społecznego⁴⁴. Tak rozumiana konsumpcja zaspokaja raczej potrzeby wtórne, do których zaliczane są pragnienia władzy, prestiżu, wpływów społecznych czy pozycji społecznej, niż podstawowe potrzeby, związane z przeżyciem biologicznym i społecznym człowieka. Zdaniem Z. Baumana⁴⁵, potrzeb tych nie można zaspokoić, ponieważ są ulotne, nieuchwytne i kapryśne, są raczej pragnieniami niż potrzebami. W społeczeństwie konsumpcyjnym konsumpcja nie pełni

³⁷ Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 200.

³⁸ *Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES)*, <https://ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment> [dostęp: 10.03.2020].

³⁹ FAO, *Global food losses and food waste: extent, causes and prevention. Food and Agriculture Organization of the United Nations*, Roma 2011; M. van den Bos Verma, L.de Vreede, T. Achterbosch, M. M. Rutten, *Consumers discard a log more food than widely believed: Estimates of global food waste using an energy gap approach and affluence elasticity of food waste*, „Plosone” 2020 (12).

⁴⁰ ONZ, *Cele zrównoważonego rozwoju*, <https://www.un.org.pl/cel1> [dostęp: 25.03.2020].

⁴¹ Cz. Bywalec, *Konsumpcja...*, *op. cit.*, s. 51.

⁴² A. Kacprzak-Choińska, *Konsument ponowoczesny. Nowe trendy w zachowaniach nabywczych i konsekwencje dla marketingu*, „Studia i Materiały – Wydział Zarządzania UW” 2007(2), s. 15 (14–20).

⁴³ B. Mróz, *Konsument...*, *op. cit.*, s. 51.

⁴⁴ A. Kacprzak-Choińska, *Konsument...*, s. 15.

⁴⁵ Z. Bauman, *Spoleczeństwo w stanie obłężenia*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2006, s. 11.

zatem funkcji instrumentalnej tj. funkcji zaspokajania potrzeb, lecz pełni funkcję dostarczania przyjemności.

Według Z. Baumana, cechami współczesnego konsumpcjonizmu są⁴⁶:

- wolność wyboru – możliwość folgowania chwilowym zachciankom, ulotnym kaprysom,
- totalność utowarowienia – wszystkie elementy rzeczywistości sprowadza się do dóbr konsumpcyjnych,
- permanentna przemijalność (instancyzacja) – wszystko podlega procesowi wymiany, zarówno rzeczy materialne jak również tożsamość człowieka i jego relacje z innymi,
- permanentne niezaspokojenie – odczuwanie stanu niezaspokojenia, poprzez dezawuowanie i deprecjonowanie produktów konsumpcyjnych tuż po ich wprowadzeniu, lub projektowanie ich w taki sposób, by odkrywały kolejne potrzeby, lub nadawanie kolejnym dobrom statusu rzadkości.

Pod wpływem konsumpcjonizmu kształtują się następujące trendy konsumenckie:

- **materialistyczne podejście do życia** – które wyraża się w podporządkowaniu potrzeb duchowych potrzebom materialnym. Jest to zjawisko, w którym centralne miejsce w życiu człowieka zajmuje kupowanie, a sukces definiowany jest przez posiadane przedmioty⁴⁷,
- **efemeryzacja konsumpcji** – polegająca na nieustannej pogoni za nowymi wrażeniami, produktami, a w sferze konsumpcji żywności na wzroście znaczenia produktów gotowych do natychmiastowej konsumpcji (zupy i napoje typu instant, kawa 3 w 1)⁴⁸,
- **konsumpcja na pokaz** – jej istotą jest nabywanie produktu dla znaczenia symbolicznego a nie materialistycznej właściwości. Jest narzędziem kształtowania własnej pozycji społecznej. Wzory konsumpcji, które pomagają budować status społeczny, nabywane są w przebiegu procesu socjalizacji⁴⁹. Konsumpcja staje się też narzędziem manifestowania swoich

---

⁴⁶ Ł. Iwasiński, *Spółczesność konsumpcyjna w ujęciu Zygmunta Baumana*, „Kultura i Społeczeństwo” 2015 (4), s. 5–19 (3–22).

⁴⁷ A. Kacprzak-Choińska, *Konsument...*, op. cit., s. 14–20, s. 15; A. Jasiulewicz, *Konsumpcjonizm i dekonsumpcja jako współczesne trendy rynkowe. Zachowania polskich konsumentów*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2015, 3(37), s. 419 (417–425).

⁴⁸ K. Wasilik, *Trendy w zachowaniach konsumentów – konsumpcjonizm a konsumpcja zrównoważona*, „Konsumpcja i Rozwój” 2014, 1(6), s. 67 (66–74).

⁴⁹ M. Górniak-Durose, Z. Zaleski, *Własność i posiadanie*, [w:] T. Tyszka, *Psychologia ekonomiczna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 123–151.

poglądów⁵⁰: „konsumować więc to tyle, co inwestować we własne członkostwo w społeczeństwie”⁵¹,

- **kompulsywne kupowanie** – chroniczne, przesadne, rytualne zachowania zakupowe, mające na celu nie tyle zaspokojenie potrzeb, ale złagodzenie napięcia i niepokoju spowodowanego złymi myślami lub obsesją⁵². Jego istotą jest potrzeba kupowania, której towarzyszy brak zdolności do przeciwstawienia się temu przymusowi z powodu upośledzonej samokontroli⁵³. To nie przedmiot zakupu jest źródłem przyjemności, a sam proces zakupu⁵⁴. Jest to skrajny przejaw konsumpcjonizmu. Niejednokrotnie jego efektem jest affluenza, rozumiana jako schorzenie cywilizacyjne powodowane rozbuchanymi oczekiwaniami konsumentckimi i ciągłym poszukiwaniem satysfakcji w przedmiotach, które nie są w stanie jej dostarczyć⁵⁵.

Negatywną konsekwencją konsumpcjonizmu jest marnotrawstwo zasobów naturalnych, pracy ludzkiej i dóbr. Konsumpcjonizm to trend ukształtowany przez globalizację ekonomiczną i kulturową⁵⁶.

Trendami na rynku produktów żywnościowych, które logicznie wynikają z konsumpcjonizmu są trendy, których podstawą są „wygoda” i egocentryczny hedonizm (patrz tab. 2.1.).

2.2.2. Konsumpcja zrównoważona

Kontrtrendem konsumeryzmu, a więc trendu niezrównoważonej konsumpcji pociągającej za sobą szereg zagrożeń dla człowieka i jego środowiska społecznego, ekonomicznego i przyrodniczego, jest konsumpcja zrównoważona.

⁵⁰ M. Ziemkowski, *Affluenza – społeczna choroba czy warunek prosperity*, [w:] T. Szlednak, K. Pietrowicz (red.), *Na pokaz. O konsumeryzmie w kapitalizmie bez kapitału*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2004, s. 215–241.

⁵¹ Z. Bauman, *Konsumowanie życia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 65.

⁵² A. Kasprzak-Choińska, *Konsument...*, *op. cit.*, s. 16.

⁵³ A. Maccarrone-Eaglen, P. Schofield, *A cross-cultural and cross-gender analysis of compulsive buying behaviour's core dimensions*, „International Journal of Consumer Studies” 2017, nr 42, s.173 (s. 173–185); A. Achtziger, M. Hubert, P. Kenning, G. Raab, & L. Reisch, *Debtout of control: The links between self-control, compulsive buying and real debts*, „Journal of Economic Psychology” 2015, nr 49, s. 141–149.

⁵⁴ A. Falkowski, T. Tyszka, *Psychologia zachowań konsumentckich*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 217.

⁵⁵ M. Ziemkowski, *Affluenza...*, *op. cit.*, s. 238.

⁵⁶ E. Izberk-Bilgin, *Interdisciplinary review of resistance to consumption, some marketing interpretations, and research suggestions*, Consumption Markets, „Culture Markets and Culture” 2010, nr 13, s. 299–323.

Jest ona elementem idei zrównoważonego rozwoju, czyli takiego rozwoju, który dąży do poprawy jakości życia przy zachowaniu równości społecznej, bioróżnorodności i bogactwa zasobów naturalnych⁵⁷. Polega on na maksymalizacji korzyści netto z rozwoju ekonomicznego, chroniąc jednocześnie i zapewniając odtwarzanie użyteczności i jakości zasobów naturalnych w dłuższym okresie⁵⁸. Zrównoważona konsumpcja to zatem rozważne korzystanie z dóbr konsumpcyjnych, w celu zachowania równowagi globalnego ekosystemu, w imię odpowiedzialności za przyszłe pokolenia i zasoby naturalne. Świadomy konsument powinien cechować się wrażliwością i empatią ekologiczną, kupować artykuły, których produkcja jest energooszczędna, niepowodująca nadmiernego zanieczyszczenia środowiska⁵⁹.

Trendami, które logicznie wynikają z megatrendu konsumpcji zrównoważonej na rynku produktów żywnościowych są:

- **ekokonsumpcja** – czyli konsumpcja zorientowana na ochronę środowiska. Polega na celowym dążeniu do minimalizacji niekorzystnych efektów wynikających ze spożycia dóbr konsumpcyjnych i inwestycyjnych, poprzez racjonalizację eksploatacji zasobów oraz zmniejszenie wytwarzania odpadów poprodukcyjnych i pokonsumpcyjnych⁶⁰. Przejawia się w konsumpcji produktów ekologicznych, tj. produkowanych w sposób nienaruszający równowagi ekologicznej, przy zachowaniu naturalnych metod, bez użycia sztucznych nawozów, syntetycznych środków ochrony, antybiotyków, genetycznie modyfikowanych organizmów⁶¹,
- **świadoma konsumpcja** (etyczna, odpowiedzialna konsumpcja) – dokonywanie wyborów konsumenckich na podstawie wiedzy na temat ich społecznych, ekologicznych i politycznych konsekwencji. Etyczna postawa konsumenta wiąże się z holistycznym postrzeganiem cyklu życia produktu, ze szczególnym uwzględnieniem etapu schyłku, czyli braku przydatności do użycia⁶²,
- **etnocentryzm konsumencki** – czyli preferowanie produktów krajowych i lokalnych. Istotą nie jest zablokowanie międzynarodowej wymiany handlowej, a tylko racjonalne wyselekcjonowanie importowanych produktów.

⁵⁷ K. Wasilik, *Trendy...*, *op. cit.*, s. 69.

⁵⁸ D. Pierce, R. K. Turner, *Economics of Natural Resources and the Environment*, „Harvester Wheatear” New York, 1990, s. 11, za: B. Mróz, *Konsument...*, *op. cit.*, s. 171.

⁵⁹ B. Mróz, *Konsument...*, *op. cit.*, s. 172.

⁶⁰ A. Rutkowska, *Współczesne megatrendy w konsumpcji*, [w:] A. Kucner, R. Sierocki, P. Wasyluk, *Trendy...* *op. cit.*, s. 119 (116–125).

⁶¹ K. Wasilik, *Trendy...*, *op. cit.*, s. 70.

⁶² A. Rutkowska, *Współczesne...*, *op. cit.*, s. 119.

Konsumpcja etnocentryczna zachęca zarówno do wyboru produktów regionalnych, ale także do konsumpcji produktów zgodnie z ich sezonowym charakterem, wspierając tym samym środowisko naturalne i lokalnych producentów żywności⁶³.

Fundamentem każdego z wymienionych trendów są trzy podstawowe wartości⁶⁴: prostota, identyfikowalność i podmiotowość. Prostota wyraża się w tęsknocie za czasami, w których istniały rynki lokalne o tradycyjnych relacjach i silnych więziach międzyludzkich. Identyfikowalność i przejrzystość oznacza dążenie odbiorców do zdobywania wiedzy dotyczącej produktu, jego pochodzenia, czy sposobu wytworzenia. Ostatnią wartością jest dążenie do podmiotowości, wyrażające się w dążeniu do przejścia kontroli nad otaczającym światem.

Omówione trendy nie wyczerpują całej ich listy, wskazują jednak ważne zmiany w zachowaniach konsumentów, także na rynku produktów spożywczych.

2.3. Nowy produkt a innowacja produktowa na rynku żywnościowym

Charakterystyczną cechą rynku produktów spożywczych jest intensywna konkurencja, której jednym z przejawów jest m.in. bardzo duża ilość oraz różnorodność oferowanych produktów, w tym również nowych produktów spożywczych. Jest to rynek szczególny, uwzględniający zarówno jego wielkość, jak i znaczenie produktów spożywczych dla nabywcy finalnego (bezpieczeństwo spożywania oraz zdrowie konsumentów). Ogólna ocena tego rynku pozwala stwierdzić, że przedsiębiorstwa produkcyjne tego sektora reprezentują relatywnie niską intensywność badań nad innowacjami⁶⁵. Co więcej, zdaniem C. Mark-Herbert przedsiębiorstwa związane z branżą żywnościową stosują raczej strategie pozycyjne, co oznacza, że są raczej badaczami rynku niż ich deweloperami⁶⁶.

Analizując rynek żywnościowy w kontekście nowości produktowych warto zwrócić uwagę na sposób definiowania pojęcia nowego produktu. W sensie marketingowym termin „nowy produkt” odnosi się do produktów zupełnie nowych, jak i w różnym zakresie zmienionych (zmodyfikowanych). Nowym produktem jest produkt o wysokim stopniu sprawności, trwałości i estetyki, porównywalny

---

⁶³ K. Wasilik, *Trendy...*, *op. cit.*, s. 70.

⁶⁴ A. Rostek, T. Zalega, *Konsumpcja kolaboartyczna wśród młodych polskich i amerykańskich konsumentów (część 1)*, „Marketing i Rynek” 2015, nr 5, s. 14

⁶⁵ R. P. F. Guiné, E. C. D. Ramalhosa, L. P. Valente, *New foods, new consumers: Innovation in food product development*, „Current Nutrition and Food Science” 2016, no. 12 (3), p. 10.

⁶⁶ C. Mark-Herbert, *Innovation of a new product category – functional foods*, „Technovation 2004, no. 24, p. 713 (713–719).

z globalnymi standardami i parametrami techniczno–ekonomicznymi, wprowadzany na obecne rynki lub tworzący nowy rynek. Przykładowo, J. Dietl nowy produkt definiował w kontekście sposobu, jak i stopnia jego akceptacji przez nabywców finalnych w procesie decyzyjnym. Według wspomnianego autora za nowy produkt można uznać tylko ten, który jako nowy (tj. odmienny od istniejących) został uznany przez finalnych nabywców tworzących docelowy rynek⁶⁷.

Inną definicję nowego produktu można znaleźć w publikacji E. Gurbuz, zgodnie z którą nowy produkt to taki, który posiada istotne zmiany, które z kolei wymagają od firmy stosowania nowego marketingu. Nowym produktem natomiast nie jest produkt posiadający zmiany wymagające od oferenta jedynie prostych promocji⁶⁸.

Pojęcie nowego produktu jest bardzo często utożsamiane z terminem innowacji produktowej. Widoczne jest to chociażby w wielu definicjach tego pojęcia. Już J. A. Schumpeter w pierwszej połowie XX wieku⁶⁹ wyróżnił kilka podstawowych typów innowacji, wśród których czołowe miejsce zajmowały nowe produkty. Tożsamość obu pojęć obecna jest również w definicji innowacji produktowej zawartej w dokumencie Oslo Manual, gdzie innowacja produktowa jest określana jako wprowadzenie nowych dóbr i usług oraz znacząca poprawa właściwości funkcjonalnych lub użytkowych już istniejących towarów i usług⁷⁰. M. Lewandowski określa innowację produktową jako przede wszystkim wyrób bądź nową usługę stanowiącą rezultat produkcji bądź procesu twórczego⁷¹. B. Ciałowicz⁷² z kolei w swojej definicji innowacji produktowej podkreśla jej zróżnicowany charakter, twierdząc, że innowacja produktowa to celowe zastąpienie dotychczas wytwarzanych produktów ich nowymi wersjami oraz tworzenie nowych produktów, lepiej zaspokajających potrzeby oraz preferencje określonych nabywców. Również inni polscy badacze traktują innowację produktową jako nowy lub znacznie ulepszony produkt pod względem różnych cech. Zmiany te obejmują usprawnienia,

⁶⁷ H. Górską-Warsewicz, *Kształtowanie marek produktów innowacyjnych z uwzględnieniem czynników kulturowych*, „Roczniki Naukowe SERiA”, T. XII, z. 4, „Wież Jutra” 2010, s. 101.

⁶⁸ E. Gurbuz, *Theory of New Product Development and Its Applications*, 2018, <https://www.intechopen.com/books/marketing/theory-of-new-product-development-and-its-applications>, (25.02.2020).

⁶⁹ G. Gunday, G. Ulusoy, K. Kilic, L. Alpkan, *Effects of innovation types on firm performance*, „International Journal of Production Economics” 2011, vol. 133, iss. 2, pp. 662–676.

⁷⁰ A. T. Karabulut, *Effects of innovation types on performance of manufacturing firms in Turkey*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences” 2015, no. 195, p. 1356.

⁷¹ M. Lewandowski, *Types of innovations in cultural organizations*, „International Journal of Contemporary Management” 2015, no. 14 (1), p. 68.

⁷² B. Ciałowicz, *Sfera popytu w ewolucji innowacyjnej. Ujęcie aksjomatyczne*, Wydawnictwo UE w Krakowie, Kraków 2018, s. 19.

właściwości, zastosowane składniki, które stanowią integralną część produktu oraz różne ulepszenia poprawiające korzystanie z takiego produktu przez użytkownika⁷³. Ciekawy punkt widzenia na innowacje produktowe prezentuje A. Olejniczuk-Merta, według której to różne nowatorskie rozwiązania mające na celu oferowanie przez produkt nowych cech i funkcjonalności służących konsumentom. Innowacje produktowe mogą wpływać na styl i poziom konsumpcji, ułatwiać konsumpcję, oferować nowe możliwości użytkowe i zakupowe. Według wspomnianej autorki zazwyczaj konsumenci innowację produktową traktują na równi z czymś, czego wcześniej nie było lub czymś, co stanowi unowocześnienie produktu już znanego (istniejącego), np. poprzez nadanie mu nowych funkcji, czy zastosowań⁷⁴. M. Antonowicz z kolei podaje, że innowacja produktowa to wprowadzenie nowego produktu/usługi do oferty firmy lub jego znaczące polepszenie przy zachowaniu dotychczasowych właściwości i użyteczności, natomiast udane innowacje produktowe polegają na wprowadzeniu do obrotu nowych produktów, stanowiących aktywną reakcję tych firm na zmiany dokonujące się w ich otoczeniu oraz na rynku⁷⁵.

Jak już zostało wcześniej wspomniane przedstawione pojęcia nowego produktu bądź innowacji produktowych odnoszą się do produktów zupełnie nowych lub produktów odpowiednio zmienionych. Ma to związek z widocznymi w literaturze przedmiotu dwoma odmiennymi podejściami do opisywania innowacji. Zgodnie z szerokim ujęciem wszystkie nowości tożsame są z innowacjami (J.A. Schumpeter, P. Drucker, J. Pajestka, Ph. Kotler), natomiast w wąskim ujęciu innowacja cechuje się szczególnym stopniem nowości oraz oryginalności (Ch. Freeman, A. Pomykański i G. Altshuller)⁷⁶.

Pojęcie nowego produktu/innowacji produktowej posiada silne konotacje z innowacyjnością, którą w gruncie rzeczy można określić mianem przedsiębiorczości. J. Tidd i J. Bessant piszą, że nowe wyroby postrzegane są przez rynek jako sedno innowacyjności, którą rozumieją jako zdolność dostrzegania okazji i znajdowania sposobów na ich zdyskontowanie. Źródłem wspomnianych okazji

⁷³ M. Lemanowicz, J. Szwacka-Mokrzycka, *Innovation activities in the food market*, „Polityki Europejskie. Finanse i Marketing” 2014, nr 12 (61), s. 112.

⁷⁴ T. Olejniczak, *Senior wobec innowacji produktowych – wybrane aspekty*, „Handel Wewnętrzny” 2018, nr 3 (374), s. 325 (322–333).

⁷⁵ M. Antonowicz, *O innowacjach produktowych i marketingowych w usługach transportowo-logistycznych*, „Logistyka” 2015, s. 1132, <https://www.czasopismologistyka.pl/artykuly-naukowe/send/329-artykuly-na-plycie-cd-2/7387-artykul> (29.02.2020).

⁷⁶ B. Ciałowicz, *Sfera...*, *op. cit.*, s. 18.

rynkowych mogą być m.in. zidentyfikowane problemy innych uczestników rynku, które dzięki określonym pomysłom mogą zostać rozwiązane⁷⁷.

W literaturze przedmiotu można spotkać także stosowanie pojęcia innowacyjności w wąskim ujęciu – traktowanej jako miara stopnia innowacji np. produktu⁷⁸.

Analizując rynek produktów spożywczych w kontekście ich innowacyjności można zauważyć, że produkty te cechują się dużym zróżnicowaniem. Z jednej strony występują produkty, które można określić mianem zdecydowanie innowacyjnych, z drugiej zaś bardzo dużo produktów spożywczych, przedstawianych przez ich oferentów jako nowe, stanowi modyfikacje produktów już istniejących lub są efektem szeroko rozumianego naśladownictwa.

Według R. Wingera i G. Walla⁷⁹ na rynku produktów spożywczych występuje wiele produktów cechujących się różnym „stopniem nowości”. Są to tzw. produkty kreatywne, produkty innowacyjne, produkty już istniejące lecz w nowym opakowaniu, przeformułowane istniejące produkty, istniejące produkty w nowej formie, istniejące produkty lecz o zmienionej pozycji oraz tzw. rozszerzenia linii produktów. Co więcej, badania przeprowadzone przez wspomnianych autorów dowodzą, że relatywnie najczęściej na rynku żywnościowym występują przykłady rozszerzania linii produktowych, natomiast stosunkowo niewiele wśród tzw. nowych produktów na tym rynku jest innowacyjnych produktów (tj. nowych na rynku),

Również K. B. Kahn uważa, że nowe produkty mają bardzo zróżnicowany charakter, począwszy od przyrostowego, a kończąc na tzw. innowacjach radykalnych. Na rynku produktów żywnościowych najbardziej radykalnymi innowacjami produktowymi są np. nowe kategorie produktów oraz innowacje produktowe opierające się na nowej technologii, czy tworzące nowe (wcześniej nie istniejące) rynki⁸⁰. Produkty tego typu (m.in. nowe kategorie produktów) są traktowane, zarówno przez praktyków, jak i teoretyków (badaczy) marketingu jako ważny i zarazem skuteczny kierunek rozwoju nowych wyrobów⁸¹.

Wśród autorów występuje ogólne przekonanie, że zupełnie nowe produkty na rynku występują stosunkowo rzadko. Podobnie jest w przypadku branży

⁷⁷ J. Tidd, J. Bessant, *Zarządzanie innowacjami. Integracja zmian technologicznych, rynkowych i organizacyjnych*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 26.

⁷⁸ J. Rudawska, *Innowacyjność organizacji – istota i pomiar*, „Europa Regionum” 2017, nr 2, T. XXXI, s. 11 (9–21).

⁷⁹ R. Winger, G. Wall, *Food product innovation a background paper*, p. 3, <http://www.fao.org/3/j7193e/j7193e.pdf>, (29.03.2019 r.).

⁸⁰ K. B. Kahn, *Understanding innovation*, „Business Horizons” 2018, no. 61, pp. 454–455.

⁸¹ J. Trout, S. Rivkin, *Repozycjonowanie. Marketing w erze konkurencji, zmian i kryzysu*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011, s. 71; H. Górską-Warsewicz, *Perspektywy rozwoju marek w sektorze żywnościowym w Polsce*, http://www.wne.sggw.pl/p/publikacje/pdf/prs_5_2008.pdf, (26.11.2018r.).

spożywczej. C. Mark-Herbert twierdzi, że większość nowych produktów to odmiany istniejących produktów sprzedawanych na ustalone rynki⁸². G. W. Fuller⁸³ z kolei pisze, że tzw. nowe produkty spożywcze można przypisać do jednej z dwóch grup, tj.: produkty wcześniej nie produkowane przez określone przedsiębiorstwo, następnie wprowadzone przez nie na rynek własny lub nowy oraz produkty wcześniej znane, następnie przedstawione w nowej formie/pakiecie/ze zmienioną etykietą i wprowadzone na nowy dla przedsiębiorstwa rynek.

J. Hartman również twierdzi, że nowe idee zdarzają się rzadko, natomiast znacznie częściej dokonywane są modyfikacje już istniejących rozwiązań. Według tego autora w działalności marketingowej należy analizować, co robią inni uczestnicy rynku oraz próbować ocenić, czy oraz w jaki sposób podpatrzone u innych działania można wykorzystać/ przekształcić do własnych potrzeb i warunków. Ponadto podkreśla konieczność monitorowania trendów rynkowych widocznych w innych branżach i oceny możliwości ich zastosowania we własnych warunkach rynkowych⁸⁴.

W swoich rozważaniach J. Bogdanienko idzie dalej, twierdząc, że współcześnie osiągnięcie sukcesu rynkowego przez przedsiębiorstwo w dużym stopniu zależy od szybkiego rozpoznania tych trendów, które okażą się najistotniejsze dla przyszłości. Zatem powstaje konieczność ciągłego badania różnych tendencji, a także oceny ich skutków dla społeczeństwa, gospodarki oraz środowiska naturalnego, co obecnie staje się coraz trudniejsze⁸⁵.

A. Hargadon⁸⁶ z kolei szczególnie podkreśla łączenie różnych idei – często z różnych obszarów – jako sposobu tworzenia ważnych innowacji. Jego zdaniem podstawą przełomowych innowacji jest bardziej rekombinacja idei niż wynalazek. Wprowadzony przez niego termin innowacji rekombinowanej polega na adopcji starych pomysłów do nowych okoliczności. Nawiązując do koncepcji innowacji rekombinowanych warto wskazać na konotacje tej koncepcji z teorią

⁸² C. Mark-Herbert, *Innovation...*, op. cit., p. 713.

⁸³ G. W. Fuller, *New Food Product Development. From Concept to Marketplace*, CRC Press Taylor & Francis Group, Boca Raton 2011, pp. 2–3.

⁸⁴ J. Hartman, *Heurystyka marketingu*, „Marketing w Praktyce” 2009, nr 9, s. 95.

⁸⁵ J. Bogdanienko, *Nowe trendy w innowacjach*, „Ekonomiczne Problemy Usług” 2012, nr 93, s. 22 (11–41).

⁸⁶ S. Hoyrup, M. Bonnafous-Boucher, C. Hasse, M. Lotz, K. Moller, *Employee – Driven Innovation. A new approach*, Palgrave MacMillan 2012, <https://books.google.pl/books?id=sONzJQ50-WZoC&pg=PA11&lpq=PA11&dq=hargadon+innovation+recombination&source=bl&ots=TLQJNPuYyd&sig=ACfU3U0TzJMQt3GMui4MHMMg0l-iOdhgfw&hl=pl&sa=X&ved=2ahUK-EwiX7IvUzYboAhVjlosKHVNvCJ4Q6AEwEnoECAgQAQ#v=onepage&q=hargadon%20innovation%20recombination&f=false> (p. 11) (25.02.2020)

kreatywności pracowniczej. A. Koestler twierdzi, że przełomowe pomysły powstają często poprzez gromadzenie i dopasowywanie pozornie niepowiązanych rzeczy, które stają się przyczynkiem nowej i ciekawej perspektywy. Ważna jest w tym kontekście różnorodność, która może być bazą ciekawych kombinacji⁸⁷.

W tym miejscu warto także wspomnieć o koncepcji marketingu lateralnego w kontekście tworzenia nowych produktów/innowacji produktowych, która jest wykorzystywana m.in. przez oferentów produktów spożywczych. Powstałe w procesie marketingu lateralnego tzw. produkty lateralne (nowe kategorie bądź podkategorie produktów) stanowią rezultat twórczego myślenia bazującego na technikach przemieszczeń lateralnych. Jedną z takich technik jest kombinacja, która polega na łączeniu koncepcji różnych produktów (często nie związanych ze sobą) w celu znalezienia idei nowego produktu⁸⁸.

H. Górską-Warsewicz twierdzi, że w polskie przedsiębiorstwa branży spożywczej oferują przeważnie produkty w różny sposób zmodyfikowane. Zmiany dotyczą na ogół dowolnych cech produktu lub jego opakowania – kształtu, grafiki, czy zakresu informacji zawartych na etykiecie. Zmiany składu produktów polegają na dodawaniu składników i dodatków funkcjonalnych nadając w ten sposób produktom właściwości prozdrowotnych. Tak modyfikowane produkty wzbogacają dotychczasowy asortyment i pozwalają wypełnić nisze rynkowe w pewnych kategoriach produktowych⁸⁹. Taka sytuacja wpływa na pozycję konkurencyjną polskich firm, które w stosunku do innych krajów UE wykazują niską innowacyjność i aktywność w obszarze działalności badawczo-rozwojowej⁹⁰.

Z ekonomicznego punktu widzenia firmy inwestują w innowacje szczególnie w sytuacji, jeśli ich naśladowanie jest trudne i kosztowne, w przeciwnym wypadku przedsiębiorstwa najczęściej opracowują innowacje przyrostowe⁹¹ (np. rynek produktów spożywczych).

Przedstawiona powyżej sytuacja na rynku produktów spożywczych może mieć związek z różną skłonnością do podejmowania ryzyka przez oferentów żywności. Ogólnie rzecz biorąc działalność innowacyjna jest silnie skorelowana z niepewnością efektów końcowych. Należy zauważyć, że szczególnie rynek produktów

---

⁸⁷ J. Tidd, J. Bessant, *Zarządzanie innowacjami*, op. cit., s. 342–343.

⁸⁸ S. Białoskurski, *Wizerunek a innowacyjność współczesnych produktów żywnościowych*, „Handel Wewnętrzny” 2018, nr 3 (374), s. 60 (59–69).

⁸⁹ H. Górską-Warsewicz, *Perspektywy rozwoju marek w sektorze żywnościowym w Polsce*, http://www.wne.sggw.pl/p/publikacje/pdf/prs_5_2008.pdf, (28.01.2016 r.).

⁹⁰ K. Sachpazidu-Wójcicka, *Open innovation and technology transfer in polish enterprises*, „Journal of management and Financial Sciences” 2016, vol. IX, iss. 24, p. 180, (179–193).

⁹¹ J. Niosi, *Innovation and development through imitation (In praise of imitation)*, 2012, p. 4, <https://pdfs.semanticscholar.org/b7ea/3c8b2decc45596f8bee7a73ad99a17214426.pdf> (25.02.2020).

spożywczych i wprowadzanie przez przedsiębiorstwa nowych produktów obarczone jest relatywnie wysokim ryzykiem nieodzyskania poniesionych nakładów, ponieważ skopiowanie oferty przez konkurentów może nastąpić stosunkowo szybko⁹². W związku z tym producenci starają się niekiedy redukować ryzyko poprzez zmniejszanie nakładów na działalność innowacyjną. Wykorzystują w tym celu już sprawdzone rozwiązania przez innych uczestników rynku.

Stosunkowo niewielka skłonność do podejmowania ryzyka sprawia, że kreowane produkty są wzajemnie do siebie bardzo zbliżone pod wieloma względami (np. cech, właściwości, zakresu zaspokajanych potrzeb, itp.). Produkty te mogą nie być postrzegane przez adresatów oferty jako nowe⁹³. Brak wyraźnego wizerunku w powiązaniu z wysokim nasyceniem i rozdrobnieniem rynku powoduje, że „gubią” się pośród wielu ofert konkurencyjnych przedsiębiorstw.

Z drugiej strony niekiedy zjawisko naśladowania ma pozytywny wydźwięk, ponieważ przyczynia się do rozpowszechniania innowacyjnych rozwiązań. Sam proces dyfuzji innowacji jest procesem naśladowania. Zdaniem J. Niosi większość przedsiębiorstw rozwija się i wprowadza innowacje poprzez obserwację i naśladowanie (najczęściej niedoskonałe) innych skutecznych podmiotów gospodarczych. Ważne jest również to, że działalność badawczo-rozwojowa powinna być domeną nie tylko innowacji, ale również naśladownictwa oraz kreatywnego lub innowacyjnego naśladowania⁹⁴.

Podsumowując przedstawione w tej części rozdziału rozważania można stwierdzić, że termin nowego produktu spożywczego/innowacji produktowej jest szczególnie niejednoznaczny. Często lansowane przez oferentów żywności nowe produkty niekoniecznie są produktami innowacyjnym, w ścisłym rozumieniu tego słowa. Są to produkty o odpowiednio zmodyfikowanych atrybutach, jak i takie,

⁹² L. Chen, J. Lai, S. Chang, *The long-term performance of new product introductions*, „Finance Research Letters” 2017, no. 20, p. 162.

⁹³ Odbiorcy postrzegają jako nowe 7–25% wszystkich produktów spożywczych wprowadzanych na rynek. Por. B. Stewart-Knox i P. Mitchell, *What separates the winners from the losers in new food product development?*, http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6VHY-47RB37X-5&_user=3033937&_coverDate=02%2F28%2F2003&_rdoc=1&_fmt=high&_orig=gateway&_origin=gateway&_sort=d&_docanchor=&view=c&_searchStrId=1678408939&_rerunOrigin=scholar.google&_acct=C000059495&_version=1&_urlVersion=0&_userid=3033937&md5=cf4c02633b164d1bb49f14e7104429cd&searchtype=a (26.03.2016).

⁹⁴ J. Niosi, *Innovation and development through imitation (In praise of imitation)*, 2012, p. 4, <https://pdfs.semanticscholar.org/b7ea/3c8b2decc45596f8bee7a73ad99a17214426.pdf> (25.02.2020); Termin „innowacyjnego naśladownictwa” opiera się na twórczym naśladowaniu oferentów wprowadzających innowacje. Innowacyjne przedsiębiorstwo wykorzystuje cudze pomysły do wprowadzenia na rynek produktu w nowym wydaniu czy kontekście (np. dodanie nowych cech do produktu). Por. S. M. Brondoni, *Innovation and Imitation: Corporate strategies for global competition*, „Symphonya. Emerging Issues in Management” 2012, no. 1, p. 12.

które zaspokajają nowe potrzeby, wykreowane m.in. poprzez działalność marketingową, czy posiadające wyraźne konotacje z nowymi trendami konsumenckimi. Zostaną one bliżej przedstawione w następnym punkcie niniejszego rozdziału.

2.4. Nowe produkty żywnościowe w świetle współczesnych trendów konsumpcyjnych

Misją wielu współczesnych producentów produktów żywnościowych prowadzących działalność rynkową jest dążenie do jak najlepszego zaspokojenia aktualnych potrzeb konsumentów żywności. Jednakże specyfika żywności, w szczególności jej cechy, a także szczególne znaczenie, powodują, że aktywność rynkowa oferentów żywności wymaga od nich uwzględniania wielu istotnych czynników o zróżnicowanym charakterze.

Szczególne znaczenie żywności wynika z wielu aspektów, m.in. faktu osobistego nabywania produktów spożywczych przez zdecydowaną większość nabywców – reprezentantów polskich gospodarstw domowych. Zatem z punktu widzenia oferentów produktów spożywczych niezwykle ważna jest wiedza na temat zachowań zakupowych nabywców finalnych, które w ostatnich latach ulegają częstym zmianom, co ma związek ze zmianami wymagań oraz preferencji zakupowych polskich nabywców żywności. Można w tym obszarze zauważyć również zjawisko przenoszenia pewnych wzorców konsumpcyjnych oraz ujednolicanie zachowań zakupowych polskich nabywców z kupującymi z innych krajów europejskich w powiązaniu z umacnianiem pozycji rynkowej nabywców finalnych.

Pewnym przejawem postępujących zmian rynkowych są pojawiające się określone trendy dotyczące konsumpcji żywności (m.in. wzrost znaczenia żywności ekologicznej, funkcjonalnej, wygodnej), na które zwraca uwagę wielu polskich i zagranicznych badaczy.

Przykładowo, M. Olejniczak pisze o żywności opatrzonej tzw. oświadczeniami zdrowotnymi, którą można utożsamiać z żywnością funkcjonalną. Wskazuje na fakt, iż w pierwszych dekadach XXI wieku dominującymi kierunkami w tworzeniu nowych produktów (innowacji produktowych) w przemyśle spożywczym będzie w szczególności żywność wygodna, żywność ekologiczna, żywność funkcjonalna oraz żywność minimalnie przetworzona⁹⁵.

---

⁹⁵ M. Olejniczak, *Zachowania konsumentów na rynku żywności opatrzonej oświadczeniami żywieniowymi i zdrowotnymi – wybrane aspekty*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2018, nr 526, s. 225–226.

Inni autorzy⁹⁶ pisząc o spożywczych środkach specjalnego przeznaczenia żywieniowego wskazują na następujące grupy produktów żywnościowych, tj.: preparaty do początkowego i dalszego żywienia niemowląt, uzupełniające środki spożywcze, środki spożywcze o obniżonej zawartości energii (stosowane podczas odchudzania), dietetyczne środki spożywcze specjalnego przeznaczenia medycznego, środki spożywcze przeznaczone dla osób dorosłych z zaburzeniami metabolizmu węglowodanów, środki spożywcze o niskiej zawartości sodu oraz środki spożywcze bezglutenowe.

W Polsce czynnikami, które od pewnego czasu warunkują zmiany poziomu i struktury konsumpcji żywności, są m.in. czynniki o charakterze ekonomicznym oraz demograficznym (wzrost dochodów nabywców oraz poziomu ich wykształcenia). Powodują one, że nabywcy finalni coraz częściej postrzegają produkty spożywcze jako produkty, którymi można zaspokoić różne potrzeby, nie tylko potrzeby niższego rzędu. Jak zauważają P. Lazaridis i A. C. Drichoutis nabywcy produktów spożywczych o najniższych dochodach dążą przede wszystkim do zaspokojenia potrzeb fizjologicznych (tj. głodu). Im nabywcy bardziej zamożni, tym większego znaczenia nabiera zaspokajanie innych potrzeb (m.in. potrzeba poprawy stanu zdrowia własnego/członków rodziny, zaakcentowanie odpowiedniego statusu, prestiżu, wyższości). Autorzy wskazują, iż nabywcy o wyższych dochodach kupują produkty o odpowiedniej jakości, gwarantujące bezpieczne spożywanie, ograniczające ryzyko wystąpienia chorób. Sięgają zatem po produkty spożywcze, które⁹⁷: posiadają odpowiednią wartość energetyczną, mają określoną zawartość składników odżywczych, umożliwiają poprawę zdrowia, pozwalają zaoszczędzić czas w kuchni, mają określone cechy, pozwalające na wygodne użytkowanie określonego produktu, czy zmniejszają zanieczyszczenie środowiska i poprawiają dobrostan zwierząt. Za produkty spożywcze posiadające wymienione cechy, nabywcy o wyższych dochodach, są skłonni zapłacić wyższą cenę.

Zdaniem wspomnianych autorów szczególnie ważne w kontekście kreowania nowych wyrobów spożywczych jest nie tylko uwzględnianie aktualnych zjawisk/trendów związanych z konsumpcją żywności (np. wzrastająca liczba osób starszych, czy otyłych)⁹⁸, ale także świadomość, że nabywcy produktów spożywczych

⁹⁶ J. Baraniak, M. Kania, *Suplementy diety, środki spożywcze specjalnego przeznaczenia żywieniowego a lek roślinny w świetle współczesnej fitoterapii*, „Postępy Fitoterapii” 2015, nr 3, s. 177–183.

⁹⁷ P. Lazaridis i A. C. Drichoutis, *Food consumption issues in the 21st century*, http://www.ip.aa.u.gr/Studies/Lazaridis-Drichoutis_final.pdf#search=%22Determinants+of+Polish+consumers%27+food+choices+and+their+implication+for+the+national+food+industry%22, (26.03.2016 r.).

⁹⁸ P. Lazaridis, A. C. Drichoutis, *Food consumption issues in the 21st century*, http://www.ip.aa.u.gr/Studies/Lazaridis-Drichoutis_final.pdf#search=%22Determinants+of+Polish+consumers%27+food+choices+and+their+implication+for+the+national+food+industry%22, (12.03.2019 r.).

często chcą nimi zaspokajać jednocześnie wiele różnych potrzeb, o czym niektórzy przedsiębiorcy niekiedy zapominają.

Zdaniem A. Borowskiej, przykładem omawianych przemian dotyczących konsumpcji żywności są m.in. pojawiające się w Polsce takie trendy, jak etnocentryzm, kosmopolityzm konsumencki, internacjonalizacja konsumpcji, ekokonsumpcja, homocentryzm, nadkonsumpcja, dekonsumpcja, oraz konsumeryzm. Podkreśla, że są one rezultatem m.in. rozwoju ekonomicznego kraju, wzrostu zamożności nabywców, czy obecności na rynku ponadnarodowych przedsiębiorstw bardzo szybko wprowadzających nowe produkty żywnościowe. Od pewnego czasu można również zauważyć, że polscy nabywcy coraz bardziej zwracają uwagę na oryginalność oraz unikatowy charakter produktu. Co więcej, wspomniane trendy prowadzące do unifikacji konsumpcji, sprawiają, że nabywcy żywności często poszukują nietypowych produktów, wyróżniających ich na tle pozostałych konsumentów. Ponadto, autorka zauważa coraz większą otwartość odbiorców na nowe produkty spożywcze, pozwalające zaoszczędzić czas, zadbać o zdrowie (tzw. ang. *natural food, functional food, nutraceutyki*). Do produktów tych zaliczyć można również produkty konwencjonalne, wysokoprzetworzone (ang. *fast food, ready to eat, convenient food*), jak również produkty wyjątkowe, wysokojakościowe, o pewnych cechach sensorycznych, organoleptycznych (m.in. żywność naturalna, ekologiczna, tradycyjna, regionalna)⁹⁹.

Inni autorzy, prowadząc badania związane z wprowadzaniem na rynek nowych produktów spożywczych, także dochodzą do podobnych konkluzji. A. Grzelak uważa, że obecnie nabywcy żywności poszukują m.in. wygodnych produktów spożywczych oraz posiadających określone walory zdrowotne (pożądane składniki odżywcze, brak konserwantów). Dzięki nim mogą zaoszczędzić czas na przygotowanie posiłków oraz zadbać o własne zdrowie. Ma to szczególne znaczenie np. w sytuacji coraz większej aktywności zawodowej kobiet¹⁰⁰.

Innymi zjawiskami determinującym zachowania zakupowe nabywców żywności są m.in. wzrastająca liczba osób otyłych oraz starzenie się społeczeństw, które powinny być brane pod uwagę przez twórców oferty rynkowej produktów spożywczych. Odpowiedzią na te zmiany powinna być oferta uwzględniająca

⁹⁹ A. Borowska, *Współczesne trendy w konsumpcji żywności w aspekcie regionalizacji kontra globalizacji*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2009, T. XI, z. 3, s. 47.

¹⁰⁰ A. Grzelak, *Możliwości wprowadzania nowych produktów na rynek na przykładzie mrożonych mieszanek warzywnych*, [w:] *Rynkowe mechanizmy kształtowania jakości*, praca zbiorowa pod red. S. Markarskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005, s. 260.

produkty reprezentujące kategorię specjalnych produktów żywnościowych (produkty funkcjonalne, ekologiczne oraz wygodne)¹⁰¹.

Warto również podkreślić, że w Polsce od pewnego czasu, wśród społeczeństwa, nowego znaczenia nabiera zdrowe żywienie połączone z aktywnością fizyczną. Widoczny jest trend związany ze zdrowym trybem życia, wiążący się z zachowaniami proekologicznymi, prawidłowym żywieniem, a także uprawianiem sportu oraz rekreacji ruchowej. Zdaniem A. Błaszczaka i W. Grzeškiewicza wspomniany trend jest rezultatem głębokich zmian polityczno-gospodarczych oraz społecznych, w rezultacie których pojawiły się przeobrażenia zachowań konsumpcyjnych konsumenta indywidualnego oraz ich dalsza modyfikacja związana z takimi kryteriami, jak dbałość o zdrowie, zachowanie równowagi między czasem wolnym a czasem pracy, czy poszukiwanie nowych wartości konsumpcyjnych dających wygodę zakupu oraz spożycia. W konsekwencji doprowadziło to do zmian podejmowania decyzji konsumenckich oraz nowych form i sposobów zaspokajania potrzeb żywnościowych (żywność funkcjonalna, wygodna)¹⁰².

Naturalną odpowiedzią producentów żywności na przedstawione trendy jest żywność funkcjonalna. Według C. Mark-Herbert kategoria żywności funkcjonalnej (żywność neutralna, farmaceutyczna, designerska) zdecydowanie różni się od wielu nowych produktów spożywczych pojawiających się na rynku. W przeciwieństwie do większości tzw. nowych wyrobów żywnościowych produkty należące do tej kategorii są wynikiem dużych wysiłków badawczo-rozwojowych, a ich rozwój obejmuje zarówno nowe technologie, jak i nowe rynki. To produkty bazujące na patentach, *know-how*, licencjach, oferujące wysoką wartość dodaną oraz posiadające naukowo udowodnione działanie medyczne. Ich szczególne znaczenie rynkowe zostało zauważone w Japonii na początku lat 80. XX wieku, gdy badania demograficzne wykazały, że starzejąca się populacja ma oczekiwania dotyczące jakości życia, wymagające kosztownej opieki medycznej. Produkty te mogą ogólnie poprawiać zdrowie, opóźniać początek choroby, leczyć choroby w postępie, a nawet leczyć chorobę. Można zatem stwierdzić, że produkty tej kategorii w istotny sposób zacierają różnice między żywnością a lekami¹⁰³.

¹⁰¹ P. Lazaridis i A. C. Drichoutis, *Food consumption issues in the 21st century*, http://www.ip.aua.gr/Studies/Lazaridis-Drichoutis_final.pdf#search=%22Determinants+of+Polish+consumers%27+food+choices+and+their+implication+for+the+national+food+industry%22, (26.03.2016 r.); W. Wróblewska, J. Pawlak, D. Paszko, *Preferencje studentów i emerytów dotyczące owoców i warzyw nabywanych w formie żywności wygodnej w Lublinie*, „Handel Wewnętrzny” 2018, nr 2 (373), s. 400.

¹⁰² A. Błaszczak, W. Grzeškiewicz, *Żywność funkcjonalna – szansa czy zagrożenie dla zdrowia?*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2014, T. 20, nr 2, s. 214 (214–221).

¹⁰³ C. Mark – Herbert, *Innovation...*, *op. cit.*, p. 713.

Zdaniem autora spożywcze produkty funkcjonalne łączą w sobie cechy żywności, suplementów diety i leków. Ta kategoria produktowa jest ważnym kierunkiem rozwoju wielu przedsiębiorstw branży spożywczej, ponieważ odpowiada na potrzeby współczesnego społeczeństwa, jak również oferuje znaczne możliwości w zakresie tworzenia nowych kategorii/podkategorii produktowych, co można rozpatrywać jako szczególną szansę z punktu widzenia rozwoju i konkurencyjności przedsiębiorstwa. W tab. 2.2 przedstawiona została charakterystyka przykładowych spożywczych produktów funkcjonalnych.

Tabela 2.2. Charakterystyka funkcjonalnych produktów spożywczych

Wpływ na funkcjonowanie organizmu człowieka	Charakterystyka żywności funkcjonalnej	Przykłady produktów
poprawa funkcjonowania układu pokarmowego	szczerpy bakterii probiotycznych, prebiotyki	jogurty i napoje probiotyczne, pieczywo, płatki śniadaniowe
zmniejszenie ryzyka chorób krążenia	fitosterole, stanole, kwasy tłuszczowe omega-3,6, soja, błonnik pokarmowy, flawonoidy i polifenole, peptydy, kwas γ -aminomasłowy (GABA)	oleje roślinne, oliwa z oliwek, margaryna, jogurty, serki, soki, pieczywo, czekolada
zmniejszenie nadwagi i otyłości	obniżona zawartość cukru i tłuszczu, ekstrakty z ziół, składniki zmniejszające apetyt (preparat Fabules z olejem palmowym, galaktolipidy z oleju owsianego)	odpowiedniki wielu produktów spożywczych, herbaty funkcjonalne
zmniejszenie ryzyka chorób nowotworowych	izoflawony, błonnik pokarmowy	pełnoziarniste pieczywo, wyroby mączne; batoniki, musli
dla alergików	nie zawierające glutenu, soi, laktozy	wyroby mączne, mleczne, cukiernicze, napoje
hamowanie procesów starzenia	preparaty witaminowe, minerały, błonnik	jogurty, soki, napoje, pieczywo, słodczyce, płatki śniadaniowe
zapobieganie osteoporozie	wapń, magnez, prebiotyki	soja wyroby piekarniczo-cukiernicze, desery, napoje
przeciwdziałanie stresowi	ekstrakty z zielonej herbaty lub ziół, melatonina, kwas γ -aminomasłowy (GABA)	herbatki, napoje z mlekiem krowim, czekoladki
poprawa wydolności psychofizycznej	kompozycja kofeiny i tauryny, glukuronolakton, sól kuchenna, kompleks witamin i składników mineralnych, cukry naturalne	cukry napoje energetyzujące napoje izotoniczne

Źródło: A. Błaszczak, W. Grześkiewicz, *Żywność funkcjonalna – szansa czy zagrożenie dla zdrowia?*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu” 2014, T. 20, nr 2, s. 216.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na szczególnie potencjał tkwiący w tej kategorii produktowej. Jako przykład można podać polską firmę Uldo, która od pewnego czasu kształtuje wizerunek oferenta prozdrowotnego pieczywa. Mimo, że od kilkudziesięciu lat maleje w kraju konsumpcja pieczywa¹⁰⁴ firma Uldo wykorzystywała zauważalny w Polsce trend prozdrowotny. W jej asortymencie można znaleźć produkty dostosowane do różnych potrzeb współczesnych konsumentów (np. pieczywo wysokobiałkowe, o obniżonej zawartości węglowodanów, pieczywo dla diabetyków).

Zdaniem niektórych polskich badaczy wzrastający popyt na żywność funkcjonalną może wynikać z mody na zdrową żywność oraz specyficznych oczekiwań odbiorców poszukujących oferty produktowej odpowiednio urozmaiconej, niekiedy wręcz częściowo odrzucających masowo produkowaną żywność. Obok kategorii żywności funkcjonalnej można wyróżnić także żywność regionalną. Według wspomnianych autorów ta kategoria produktów spożywczych pokrywa się niekiedy z żywnością ekologiczną, ponieważ niektóre produkty regionalne są wytwarzane z surowców pochodzenia ekologicznego¹⁰⁵.

Konsumpcja spożywczych produktów regionalnych oraz tradycyjnych wpisuje się nie tylko we współczesny trend dbania o zdrowie, ale również w etnocentryzm konsumencki. Zdaniem A. Dąbrowskiej poprzez wspieranie rodzimych produktów nabywcy tych produktów wpływają na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, dzięki wspieraniu zatrudnienia na tych obszarach i w następstwie zwiększania dochodów określonych grup producentów rolnych. W ten sposób nabywcy takiej żywności przyczyniają się do ochrony dziedzictwa kulturowego wsi. Autorka wskazuje na coraz większe wyczulenie na lokalną kulturę w czasach postępującej globalizacji. Co ciekawe, współwystępowanie przeciwstawnych trendów w konsumpcji, jakimi są globalizacja i regionalizacja, nie wyklucza się, a stanowi dopełnienie współczesnej konsumpcji żywności¹⁰⁶.

Wyżej wspomniana koncepcja zrównoważonego rozwoju posiada konotacje z koncepcją zrównoważonej konsumpcji, w której z kolei widoczny jest nurt ekologizacji konsumpcji. Aby koncepcja zrównoważonego rozwoju mogła być realizowana konieczne są zmiany w sferze konsumpcji. Zdaniem A. Neale zmiany te nie powinny odnosić się do ograniczenia konsumpcji, ale o taką modyfikację, aby jej

¹⁰⁴ W latach 1981–2008 roczne spożycie pieczywa przez jedną osobę obniżyło się o około 40% (według GUS). Por. E. Goryńska-Goldmann, P. Ratajczak, *Polski rynek pieczywa po roku 2000*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2010, T. XII, z. 4, s. 88.

¹⁰⁵ I. Kowalik i T. Sikora, *Rynek żywności specjalnej*, „Marketing i Rynek” 2008, nr 11, s. 28.

¹⁰⁶ A. Dąbrowska, *Zachowania konsumentów na rynku żywnościowych produktów tradycyjnych i regionalnych. Wyzwania dla marketingu*, „Handel Wewnętrzny” 2018, nr 3 (374), s. 106–108 (106–117).

zewewnętrzne negatywne skutki były możliwie jak najmniejsze. Zatem warunkiem jest ekologizacja konsumpcji, natomiast wyrazem ekologizacji konsumpcji jest ekokonsumpcja (tzw. konsumpcja zielona). Zrównoważona konsumpcja w istocie nie oznacza wyrzeczeń, lecz inny sposób kupowania – ukierunkowany na efektywność i polepszenie jakości własnego życia. Tak jak każda konsumpcja, także konsumpcja zrównoważona powinna prowadzić do zachowania i poprawienia dobrego jakościowo i wygodnego życia, ma dawać przyjemność z kupowania oraz pogłębiać poczucie samostanowienia o sobie. Zdaniem autorki zmiana konsumpcji na ekologiczną ma w przyszłości być podstawowym trendem kształtującym wzorce zachowań indywidualnych konsumentów¹⁰⁷.

Warto w tym miejscu dodać, że w literaturze występuje termin ekologicznych innowacji (ekoinnowacji, zielonych innowacji), postrzeganych jako narzędzia wspierające rozwój zrównoważony. Zdaniem C. Fusslera oraz P. Jamesa ekoinnowacją są m.in. nowe produkty oraz procesy oferujące wartość klientowi oraz zmniejszające wpływ na środowisko naturalne (lub poprawiające stan środowiska naturalnego) w przeciwieństwie do ich alternatywnych odpowiedników. Z kolei celem wdrażania ekoinnowacji jest głównie zmniejszenie negatywnego wpływu na otaczające środowisko. Ponadto, są to innowacje, które przynoszą korzyści obu stronom wymiany rynkowej oraz są ukierunkowane na ideę rozwoju zrównoważonego¹⁰⁸.

Uzupełniając tematykę nowych produktów/innowacji produktowych w kontekście współczesnych trendów konsumpcyjnych trzeba wspomnieć o tzw. innowacjach w konsumpcji, dotyczących zmian w poziomie oraz strukturze konsumpcji, a także sposobach zaspokajania potrzeb. Nową konsumpcję charakteryzują takie zjawiska, jak m.in. etnocentryzm, ekologizacja, dekonsumpcja, czy racjonalizacja konsumpcji, natomiast innowacyjny konsument to osoba odpowiednio wyedukowana, skłonna do wprowadzania zmian prowadzących do poprawy zaspokojenia potrzeb, poziomu oraz jakości życia, jak również środowiska w którym żyje¹⁰⁹.

Nabywcy finalni żywności obok wspomnianych już wcześniej produktów spożywczych sięgają również coraz częściej po produkty reprezentujące kategorię żywności wygodnej. Jak zauważa A. Janicki wzrastający popyt na żywność

¹⁰⁷ A. Neale, *Zrównoważona konsumpcja. Źródła koncepcji i jej zastosowanie*, „Prace Geograficzne” 2015, z. 141, s. 154 (141–158).

¹⁰⁸ K. Olejniczak, *Innowacje ekologiczne jako narzędzie wspierania zrównoważonego rozwoju*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie” 2015, nr 19, s. 57–57, 61.

¹⁰⁹ E. Kieźel, *Wiedza ekonomiczna polskich konsumentów jako podstawa innowacyjnej konsumpcji*, „Handel Wewnętrzny” 2018, nr 3 (374), s. 223.

wygodną w Polsce wynika z przybierających na sile następujących zjawisk społecznych¹¹⁰:

- zmiana modelu rodziny, związana z wzrastającą liczbą kobiet czynnych zawodowo,
- zwiększająca się liczba niewielkich gospodarstw domowych (1- lub 2-osobowe),
- wzrastająca liczba osób starszych w społeczeństwie,
- wzrost zamożności społeczeństw (m.in. kupowanie droższej żywności oraz żywności bardziej przetworzonej),
- wzrost znaczenia żywienia zbiorowego (konsumpcja poza domem),
- wzrost popularności żywności przeznaczonej do spożywania między posiłkami (przekąski),
- wzrost popularności potraw z innych obszarów kulturowych, co jest związane ze zmianą wzorca spędzania wolnego czasu.

Poruszając tematykę zarówno spożywczych innowacji produktowych, jak i wygodnych produktów spożywczych należy dodać, że sektor produktów *convenience* jest najbardziej innowacyjnym sektorem żywności i odpowiada za 8% innowacji w branży¹¹¹. Co prawda, w Polsce stosunkowo wąski asortyment spożywczych produktów wygodnych jest zdominowany przez produkty tradycyjne, to stale pojawiają się na nim nowości (np. produkty egzotyczne, orientalne, więcej nowych produktów o charakterze dietetycznym, z nietolerancjami pokarmowymi).

Przedstawione w tej części rozdziału przykłady trendów konsumpcyjnych oraz niektórych kategorii produktów spożywczych, dowodzą, że współcześnie oferenci żywności starają się podążać za przeobrażeniami społecznymi i kulturowymi, dążąc przy tym do zaspokojenia potrzeb współczesnego nabywcy i konsumenta żywności. Starają się przy tym uwzględniać troskę o środowisko przyrodnicze, zasoby naturalne, ograniczenie lub całkowitą eliminację negatywnych skutków związanych z konsumpcją żywności. Wydaje się zatem ważne z punktu widzenia oferentów żywności identyfikowanie oraz przewidywanie zmian i trendów zachodzących na rynku żywnościowym.

---

¹¹⁰ A. Janicki, *Żywność wygodna*, [w:] *Żywność wygodna i żywność funkcjonalna*, praca zbiorowa pod red. F. Świdarskiego, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 2006, s. 30–35.

¹¹¹ Według Raportu Food Drink Europe 2016, patrz. *Nie ufamy żywności convenience, ale jej sprzedaj rośnie*, <https://www.wiadomoscihandlowe.pl/drukujpdf/artukul/10622>, s. 3. (25.02.2020).

ROZDZIAŁ 3

Tendencje zmian czynników wpływających na konsumpcję żywności w Polsce

Celem rozdziału była ocena zmian wybranych czynników wpływających na konsumpcję żywności w Polsce. W analizach uwzględniono uwarunkowania demograficzne oraz wybrane czynniki ekonomiczne, tj. zmiany poziomu dochodów, wydatków oraz cen produktów żywnościowych. Przeanalizowano także zagadnienia ubóstwa ekonomicznego w Polsce, które determinowane są m.in. czynnikami demograficznymi i ekonomicznymi.

W pierwszej kolejności przeanalizowano procesy i prognozy demograficzne w Polsce. Ponieważ w perspektywie demograficznej krótki okres obejmować może nawet kilkadziesiąt lat, dokonano analizy procesów demograficznych w Polsce w okresie 2008–2050, uwzględniając okres historyczny (lata 2008–2017) oraz prognozowany (2020–2050). W analizach przebiegających procesów wykorzystano wybrane wskaźniki demograficzne, m.in. przyrost naturalny, dynamikę demograficzną, przeciętne trwanie życia, medianę wieku, wskaźnik starości demograficznej, indeks starości, obciążenie demograficzne. Skupiono się na analizie m.in. zmian liczby ludności, poziomu dzietności, przyrostu naturalnego, długości trwania życia i procesu starzenia się społeczeństwa. Ponadto analizie poddano prognozowane zmiany dotyczące gospodarstw domowych. Dane do analiz demograficznych zaczerpnięto z publikacji i baz danych Głównego Urzędu Statystycznego. W kolejnej części rozdziału syntetycznie opisano zmiany w otoczeniu makroekonomicznym, m.in. zmiany poziomu dochodów rozporządzalnych, wydatków na towary i usługi konsumpcyjne, wskaźników ubóstwa oraz poziomu cen. W analizach dotyczących okresu 2008–2017 uwzględniono zmiany dochodu rozporządzalnego w ujęciu nominalnym oraz realnym. Nominalna wartość dochodów została skorygowana wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych (tj. wskaźnikiem inflacji), co pozwoliło na wskazanie zmian realnej siły nabywczej

gospodarstw domowych. Analogicznie przeanalizowano wydatki gospodarstw domowych ogółem oraz na dobra i usługi konsumpcyjne. Natomiast wartość wydatków na żywność skorygowano o wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych na żywność i napoje bezalkoholowe. Następnie analizie poddano zmiany granic oraz poziomu ubóstwa ekonomicznego w Polsce, w zależności od wybranych cech społeczno-ekonomicznych i typów gospodarstw domowych. Kolejnym zagadaniem poddanym analizie był poziom nominalnych i realnych cen detalicznych ważniejszych produktów należących do czterech grup produktów żywnościowych, tj. zbożowych, mięsnych, nabiału oraz owoców i warzyw. W analizach wykorzystano szeregi czasowe cen w latach 2008–2017. Przeanalizowano kierunek i dynamikę zmian cen nominalnych i realnych. Te ostatnie, celem wskazania rzeczywistej zmienności cen, uzyskano poprzez korektę cen nominalnych o zmiany ogólnego wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych. W celu określenia zróżnicowania cen zastosowano statystyki opisowe, tj. miarę położenia – średnią arytmetyczną ($\bar{X}$), oraz miary zmienności – odchylenie standardowe (s) i współczynnik zmienności (Vs). Dynamikę zmian cen analizowanych produktów żywnościowych określono współczynnikiem kierunkowym linii tendencji prostoliniowej, wyznaczonej dla wartości bezwzględnych i względnych, będących odsetkiem średniej dla wielolecia (100%). Zmiany cen analizowano także przy pomocy indeksów jednopodstawowych, przyjmując za podstawę 2008 rok.

Poziom i zmiany konsumpcji żywności, najważniejszego elementu sfery spożycia, uwarunkowane są szeregiem różnorodnych i złożonych czynników. Istotną rolę w łańcuchu żywnościowym, szczególnie w gospodarce rynkowej, odgrywa ostatnie ogniwo, czyli konsument. W literaturze istnieje wiele klasyfikacji czynników determinujących sferę konsumpcji, które wyczerpująco omówiono w pracy Piekut¹. Do ważniejszych czynników kształtujących popyt na żywność zalicza się determinanty społeczno-demograficzne ekonomiczne, biologiczne a także psychologiczne i kulturowe². W rozdziale skupiono się na analizie czynników demograficznych i ekonomicznych, ze względu na fakt, że profil demograficzny konsumenta oraz jego sytuacja finansowa warunkują poziom konsumpcji.

---

¹ M. Piekut, *Polskie gospodarstwa domowe – dochody, wydatki i wyposażenie w dobra trwałego użytkowania*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008, s. 13–20.

² B. Sojkin, *Determinanty konsumpcji żywności. Analiza hierarchiczna*, Zeszyty Naukowe – seria II, Prace habilitacyjne, z. 135, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1994, s. 28–29.

3.1. Zmiany demograficzne w Polsce

Procesy demograficzne stanowią siłę sprawczą zmian społeczno-ekonomicznych zachodzących we współczesnym świecie³, z którymi bezpośrednio związany jest rozwój konsumpcji. Tym samym zmiany sytuacji demograficznej wywierają istotny wpływ również na rynek żywnościowy. Ponadto cechy społeczno-demograficzne gospodarstw domowych prawdopodobnie będą w coraz większym stopniu decydowały o różnicowaniu konsumpcji, a tym samym poziomu wydatków żywnościowych w gospodarstwach domowych. Wynika to z obserwowanego w Polsce malejącego tempa wzrostu poziomu wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w sytuacji wzrostu siły nabywczej (realnych dochodów) gospodarstw domowych⁴. Ponadto istotnym jest, że czynniki demograficzne są powiązane z czynnikami ekonomicznymi na zasadzie sprzężeń zwrotnych, przez co na poziom wydatków żywnościowych w gospodarstwach domowych oddziałują dwoma kanałami – bezpośrednim, jako odzwierciedlenie odmiennej struktury potrzeb konsumpcyjnych, a także pośrednim poprzez wpływ na poziom dochodów gospodarstw domowych⁵. Czynniki demograficzne mają zatem ważne znaczenie w przewidywaniu popytu w dłuższych okresach⁶. W przypadku demograficznych uwarunkowań konsumpcji istotne są zmiany m.in. ogólnej liczby ludności, zmiany poziomu diety, struktur ludności według płci i wieku, miejsca zamieszkania, które wpływają na zmiany struktury gospodarstw domowych, modelu rodziny, czy innych cech gospodarstw domowych w przekroju społecznym, rzeczowym i terytorialnym. Potrzeba analizy wymienionych zjawisk wynika z tego, że zmiany struktur ludności oraz gospodarstw domowych – czyli podmiotów konsumpcji – w istotny sposób kształtują zapotrzebowanie na określone dobra żywnościowe, nie tylko w ujęciu ilościowym, ale i jakościowym⁷.

---

³ D. D. Reher, *Economic and social implications of the demographic transition*, [w:] *Demographic Transition and Its Consequences*, R. Lee, D.S. Reher (red.), A supplement to vol. 37 of *Population and Development Review*, The Population Council, New York 2011, s. 11–33.

⁴ M. Gałązka, *Wpływ społeczno-demograficznych determinantów kształtowania się wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w gospodarstwach domowych w Polsce*, *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy*, 2012, nr 5, s. 223–239.

⁵ *Ibidem*, s. 225.

⁶ M. Hamulczuk (red.), K. Hertel, C. Klimkowski, S. Stańko, *Wybrane problemy prognozowania detalicznych cen żywności*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2014, s. 17.

⁷ K. Hryszko, D. Pasińska, E. Rosiak, J. Seremak-Bulge, I. Strojewska, K. Świetlik, D. Zawadzka, T. Zdziarska, P. Wyrzykowski, *Konsumpcja żywności w Polsce w latach 2004–2014: uwarunkowania i tendencje*, K. Świetlik (red.), IERiGŻ-PIB, Warszawa 2015, s. 21.

Bezpośredni wpływ na wielkość globalnego popytu na żywność mają zmiany liczebności populacji⁸. Ale w analizie przemian konsumpcji ważna jest także znajomość teraźniejszych i przyszłych struktur wiekowych, płci, czy zmian dotyczących miejsca zamieszkania społeczeństwa, bowiem wpływają one na decyzje zakupowe dotyczące dóbr konsumpcyjnych⁹. Również zmiany struktur społeczno-zawodowych ludności wpływają na ilościowe zróżnicowanie popytu¹⁰.

Jak wskazuje się w opracowaniach GUS¹¹, w Polsce od prawie 30 lat obserwuje i prognozuje się negatywne trendy demograficzne. Ponieważ w perspektywie demograficznej odczuwalne zmiany najczęściej obserwowane są w dłuższych okresach, często kilkudziesięciu lat, dokonano analizy procesów demograficznych w Polsce w okresie historycznym 2008–2017 oraz przyszłym, tj. 2020–2050.

W końcu 2017 r. liczba ludności Polski wynosiła 38434 tys. i, w porównaniu do 2008 r., wzrosła o niespełna 0,1% (tab. 3.1). Podkreślić jednak należy, że liczba ludności w Polsce zmniejszała się począwszy od 2012 r. (z wyjątkiem nieznacznego wzrostu w 2017 r.)¹². Średniorocznie w latach 2008–2017 następował wzrost liczby ludności o 23,4 tys., co w wartościach względnych oznaczało wzrost o 0,01% z roku na rok. W strukturze ludności dominowały nieznacznie kobiety, stanowiąc około 51,7% ogółu populacji. Jednak w badanych latach nieznacznie szybciej wzrastała liczba mężczyzn, co znalazło odzwierciedlenie w zmianie wysokości współczynnika feminizacji, który w 2017 r. obniżył się do poziomu 106,7. Zmiany struktury społeczeństwa ze względu na płeć istotnie mogą także wpływać na zmiany popytu na żywność, ponieważ kobiety częściej niż mężczyźni uczestniczą w zakupach produktów żywnościowych, a w gospodarstwach domowych, w głównej mierze decydują o kupowanych produktach spożywczych. Ponadto kobiety coraz częściej zaczynają przejmować rolę głowy rodziny i często decydują o rozporządzaniu domowym budżetem i wydatkami¹³.

⁸ W. Rembisz, *Mikro- i makroekonomiczne podstawy równowagi wzrostu w sektorze rolno-spożywczym*, VIZJA PRESS&IT, Warszawa 2008, s. 14–23.

⁹ M. Piekut, *Polskie gospodarstwa...*, op. cit., s. 13–20.

¹⁰ F. Byłok, *Wpływ czynników demograficznych na przemiany konsumpcji w Polsce*, [w:] *Demograficzne uwarunkowania rozwoju gospodarczego*, A. Rączaszka (red.), Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2012, s. 17–31.

¹¹ *Sytuacja demograficzna Polski do 2018 r. Tworzenie i rozpad rodzin*, GUS, Warszawa 2019, s. 15 <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Prognoza.aspx> (22.02.2020).

¹² *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2018 r. Stan w dniu 31 XII*, GUS Warszawa 2019, s. 11, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stand-i-struktura-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-w-2018-r-stand-w-dniu-31-xii,6,25.html> (22.02.2020).

¹³ Baranowska-Skimina, A. (2013). *Walka płci: kto podejmuje decyzje zakupowe?* <http://www.egospodarka.pl/95822,Walka-płci-kto-podejmuje-decyzje-zakupowe,1,39,1.html> (22.02.2020).

Tabela 3.1. Zmiany liczebności populacji Polski w latach 2008-2017 oraz w ujęciu progno-
stycznym 2020–2050

	2008	2017	Dynamika zmian 2008=100	Współczynnik kierunkowy linii tendencji		Prognoza		Dynamika zmian 2020=100	Współczynnik kierunkowy linii tendencji	
				w tys.	w %	2020	2050		w tys.	w %
Ogółem w tys.	38 136	38 434	100,8	23,4	0,01	38 138	33 951	89,0	-144	-0,4
Mężczyźni										
- w tys.	18 415	8 593	100,9	14,3	0,08	18 461	16 564	89,7	66	-0,4
- w %	48,3	48,4	-	-	-	48,4	48,8	-	-	-
Kobiety										
- w tys.	19 721	19 841	100,6	9,1	0,05	19 677	17 387	88,4	-78	-0,4
- w %	51,7	51,6	-	-	-	51,6	51,2	-	-	-
Miasta										
- w tys.	23 288	23 109	99,2	-27,6	-0,12	22 716	1 826	82,8	-13	-0,6
- w %	61,1	60,1	-	-	-	-	-	-	-	-
Wieś										
- w tys.	14 848	15 324	103,2	51,0	0,34	15 421	15 125	98,1	-11	-0,1
- w %	38,9	39,9	-	-	-	-	-	-	-	-
Współczynnik urbanizacji										
	61,1	60,1	-	-	-	59,6	55,5	-	-	-

Źródło: oprac. własne na podst. danych GUS, *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2017 r., Stan w dniu 31 XII*, GUS, Warszawa 2018, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stan-i-struktura-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-w-2017-r-stan-w-dniu-31-xii,6,23.html> oraz <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Prognoza.aspx>

Zmianie uległa także struktura mieszkańców w zależności od miejsca zamieszkania. W latach 2008–2017 współczynnik urbanizacji zmniejszył się z poziomu 61,1 do 60,1, co wynikało ze spadku liczby ludności w miastach o około 0,8%, a wzrostu na terenach wiejskich – o 3,2%. W perspektywie czasowej 2020–2050 przewidywany jest spadek liczby ludności w Polsce o około 11,0%, czyli nieco o ponad 4 miliony mieszkańców. Średnioroczny spadek prognozowany jest na poziomie około 144 tys. mieszkańców. Nieznacznie szybciej obniżyć się będzie liczba kobiet niż mężczyzn oraz mieszkańców miast niż wsi. Współczynnik urbanizacji w 2050 r. może obniżyć się do poziomu 55,5%.

Obserwowany i prognozowany spadek liczby ludności Polski staje się czynnikiem, który istotnie może ograniczać ilościową stronę konsumpcji, głównie dóbr niższego rzędu. Z kolei zmiany proporcji liczebności ludności ze względu na płeć i miejsce zamieszkania, mogą skutkować zmianami jakościowymi konsumpcji.

Na zmiany w liczbie ludności wpływ mają przede wszystkim przyrost naturalny oraz migracje zewnętrzne. Przyrost naturalny wyrażany różnicą liczby urodzeń

i liczby zgonów jest ujemny począwszy od 2013 r.¹⁴. W latach 2008–2017 liczba urodzeń zmalała o 3,0%, a liczba zgonów wzrosła o 6,2%, co konsekwencji skutkowało ujemnym przyrostem naturalnym na poziomie -0,9 tys. (tab. 3.2). Również dane prognostyczne wskazują na postępujący ujemny przyrost naturalny w Polsce, który w 2050 r. może wynieść 175,5 tys. Wpływ na to ma prognozowany w latach 2020–2050 wzrost liczby zgonów (o 8,5%) i spadek liczby urodzeń (o blisko 25%). Malejącą tendencją urodzeń w Polsce odzwierciedla także m.in. współczynnik dzietności ogólnej (*Total Fertility Rate* – TFR), który obniżał się od 1989 r.¹⁵. W latach 2008–2017 wartość współczynnika TFR wzrosła z poziomu 1,39 do 1,45, jednak nadal pozostaje on na poziomie niższym niż 2,1, co nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń. Wśród czynników wpływających na zmiany wzorców płodności wymienić należy: opóźnianie zakładania rodziny i decyzji o posiadaniu dzieci, spadek częstości zawierania małżeństw i wzrost popularności związków nieformalnych oraz deinstytucjonalizacja i destabilizacja rodziny, która przejawia się wzrostem liczby separacji i rozwodów¹⁶. Wpływ na spadek wartości współczynnika dzietności ma odkładanie decyzji o macierzyństwie. W 2017 mediana wieku rodzenia dziecka oraz rodzenia pierwszego dziecka wyniosła odpowiednio 30,1 i 27,8 lat¹⁷. Dla porównania w 1990 r. wielkości te wyniosły odpowiednio 26,2 i 23,0 lat¹⁸. Powyższe zmiany są także skutkiem przesuwania się średniego wieku zakładania rodziny, który w 2017 r. wyniósł dla mężczyzn 29,7 lat, a dla kobiet 27,3 lata¹⁹ i w porównaniu do 1990 r. wzrósł odpowiednio o 5,1 (mężczyźni) i 4,6 lat (kobiety)²⁰. Powyższe zmiany indukują przeobrażenia modelu polskiej rodziny. Będzie wpływało to na rozkład popytu konsumpcyjnego, w tym na żywność, który zależy od ilościowego oraz jakościowego składu gospodarstw domowych.

¹⁴ *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2018 r...*, *op. cit.*, s. 11.

¹⁵ M. Banaś, O. Bączkowska, E. Iwańska, P. Kujawa, D. Trzcińska, *Sytuacja społeczno-ekonomiczna gospodarstw domowych w Polsce w latach 2015–2016*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, 2018, s. 7.

¹⁶ *Diagnoza Społeczna 2013, Niska dzietność w Polsce w kontekście percepcji Polaków*, Warszawa 2014, s. 20, http://www.diagnoza.com/pliki/raporty_tematyczne/Niska_dzietnosc_w_Polsce.pdf (23.02.2020).

¹⁷ http://swaid.stat.gov.pl/Demografia_dashboards/Raporty_predefiniowane/RAP_DBD_DEM_4.aspx (23.02.2020).

¹⁸ M. Banaś, O. Bączkowska, E. Iwańska, P. Kujawa, D. Trzcińska, *Sytuacja społeczno-ekonomiczna...*, *op. cit.*, s. 7.

¹⁹ http://swaid.stat.gov.pl/Demografia_dashboards/Raporty_predefiniowane/RAP_DBD_DEM_4.aspx (23.02.2020).

²⁰ *Sytuacja demograficzna Polski do 2018 r...*, *op. cit.*, s. 71.

Tabela 3.2. Wybrane wskaźniki dotyczące zmian liczebności populacji Polski w latach 2008–2017 oraz w ujęciu prognostycznym 2020–2050

	2008	2017	Dynamika zmian 2008=100	Prognoza		Dynamika zmian 2020=100
				2020	2050	
Urodzenia żywe w tys.	414,5	402,0	97,0	339,3	254,7	75,1
na 1000 ludności ¹	10,9	10,5	–	8,9	7,5	–
Zgony ogółem w tys.	379,4	402,9	106,2	394,7	428,3	108,5
na 1000 ludności ²	10,0	10,5	–	10,3	12,6	–
Przyrost naturalny w tys.	36,1	-0,9	–	-55,4	-173,5	–
na 1000 ludności ³	0,9	-0,0	–	-1,5	-5,1	–
Współczynnik dzietności ogółem TFR ⁴	1,39	1,45	104,3	–	–	–
Migracje zewnętrzne:						
- imigracje	15,3	13,3	86,9	17,0	–	–
- emigracje	30,1	11,9	39,5	24,4	–	–
- saldo	-14,9	1,4	–	-7,4	–	–

¹ współczynnik urodzeń żywych, ² współczynnik zgonów ogółem, ³ współczynnik przyrostu naturalnego, ⁴ średnia liczby dzieci, które urodziłyby przeciętnie kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego przy założeniu, że w poszczególnych fazach tego okresu rodziłyby z intensywnością obserwowaną w badanym roku.

Źródło: oprac. własne na podst. danych GUS – *Rocznik Demograficzny 2018*, GUS, Warszawa 2018; <https://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/>; http://swaid.stat.gov.pl/Demografia_dashboards/Raporty_predefiniowane/RAP_DBD_DEM_4.aspx oraz <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Prognoza.aspx>

Wynikiem niskiego poziomu dzietności oraz wydłużania trwania życia i dłuższego trwania życia ludzi²¹ są zmiany w liczebności i udziale poszczególnych grup wiekowych oraz grup funkcjonalnych ludności, które wskazują na postępujący proces starzenia się społeczeństwa. Wskaźnik starości demograficznej mierzony udziałem w całej populacji osób w wieku powyżej 65 lat w latach 2008–2017 wzrósł z 13,5 do 17,0%, a w horyzoncie czasowym 2020–2050 może wzrosnąć do poziomu blisko 33% (tab. 3.3), co oznaczałoby, że w 2050 r. co 3 mieszkańiec Polski będzie w wieku powyżej 65 lat. Tym samym osoby starsze stają się coraz ważniejszym podmiotem konsumpcji, również produktów żywnościowych. Na skutek starzenia się społeczeństwa istotnie zmieniają się struktury gospodarstw domowych. W przyszłości prawdopodobnie zwiększy się liczba i odsetek jednoosobowych gospodarstw domowych prowadzonych przez osoby w wieku 65 lat i więcej, czyli będzie miała miejsce tzw. singularyzacja starości. Ponadto istotnym

²¹ *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2016 r. Stan w dniu 31 XII*, GUS, Warszawa 2017, s. 29. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stand-i-struktura-oraz-ruch-naturalny-w-przekroju-terytorialnym-w-2017-r-stand-w-dniu-31-xii-6,23.html> (23.02.2020).

elementem starzenia się społeczeństwa, również w zakresie konsumpcji żywności, będzie feminizacja starzenia się, wyrażająca się przewagą liczby kobiet wraz z przechodzeniem do starszych grup wieku.

Tabela 3.3. Funkcjonalne struktury wieku oraz wybrane wskaźniki demograficzne dla Polski w latach 2008–2017 oraz w ujęciu prognostycznym 2020–2050

Ludność	2008	2017	Prognoza	
			2020	2050
W wieku przedprodukcyjnym 0–17 lat (w %)	19,3	18,0	17,7	14,6
W wieku produkcyjnym 18–59/64 lata (w %)	64,5	61,2	62,5	56,1
W wieku poprodukcyjnym 60/65 lat i więcej (w %)	16,2	20,8	19,9	29,3
0–14 lat (dzieci) (w %)	15,3	15,2	14,8	12,1
65 lat i więcej (w %) ¹	13,5	17,0	18,9	32,7
Współczynnik obciążenia demograficznego ²	55	63	64	78
Indeks starości ³	87,6	112,0	127,1	269,3
Mediana wieku:				
- mężczyźni	35,6	38,9	-	-
- kobiety	39,6	42,2	-	-
Przeciętne trwanie życia:				
- mężczyźni w latach	71,3	74,0	73,8	-
- kobiety w latach	80,0	81,8	81,7	83,0 ³

¹ wskaźnik starości demograficznej; ² liczba osób w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym (z uwzględnieniem ekonomicznych grup wieku, tj. przedprodukcyjnego (1–17 lat), produkcyjnego (18–59/64 lata) i poprodukcyjnego (60/65 lat i więcej)); ³ liczba osób w wieku 65 i więcej lat przypadająca na 100 osób w wieku 0–14 lat (liczba dziadków przypadająca na 100 wnuczków), ³ razem wiek mężczyźni i kobiety.

Źródło: oprac. własne na podst. danych GUS, *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2008 roku (i kolejne roczniki)*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc-stan-i-struktura-w-przekroju-terytorialnym-stan-w-dniu-30-06-2019,6,26.html> oraz <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Prognoza.aspx>; <https://www.populationof.net/pl/poland/> (24.02.2020).

Elementem procesu demograficznego starzenia się populacji jest z jednej strony wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym, a z drugiej zmniejszająca się liczba ludzi w wieku przedprodukcyjnym. W latach 2008–2017 udział osób w wieku przedprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności zmniejszył się o 1,3 p.p., do poziomu 18,0%. Natomiast w analogicznym okresie udział osób w wieku poprodukcyjnym w całej populacji wzrósł z 16,2% do 20,8%, co jest wynikiem m.in. osiągnięcia wieku emerytalnego przez pokolenia wyżu powojennego, tzw. efektu „baby boom”. W perspektywie do 2050 r. udział osób w wieku 0–17 może obniżyć się do poziomu 14,6%, a osób w wieku poprodukcyjnym może wzrosnąć do 29,3%. Tym samym wskaźnik obciążenia demograficznego w Polsce do 2050 r., wyrażony ilością osób w wieku nieprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku

produkcyjnym, może osiągnąć poziom 78. Zmiany udziału osób, w najmłodszych i najstarszych przedziałach wiekowych obrazuje wzrost indeksu starości. Jedynie na przestrzeni dekady 2008–2017 liczba osób w wieku 65+ przypadająca na 100 osób w wieku 0–14 lat, wzrosła z 87,6 do 112, a w perspektywie 2020–2050 może wzrosnąć do poziomu ponad 269 osób. Wskaźnikiem obrazującym starzenie się społeczeństwa jest także mediana wieku, która w latach 2008–2017 wzrosła w przypadku mężczyzn do poziomu 74 lat i kobiet do poziomu 81,2 lat, czyli odpowiednio o 2,7 i 1,8 lat w stosunku do roku wyjściowego. Obserwowane zmiany demograficzne w Polsce to także wydłużanie się przeciętnego czasu trwania życia. W latach 1990–2016 o 7,7 lat wśród mężczyzn oraz o 7 lat wśród kobiet. W 2016 r. przeciętne trwanie życia noworodka płci męskiej wynosiło 73,9 lata, natomiast płci żeńskiej 81,9. Tym samym utrzymujące się niskie współczynniki urodzeń i coraz wyższy poziom średniego dalszego trwania życia przyczyniają się do przekształcania struktur ludności. Następujące zmiany powodują, że populacja osób starszych będzie odgrywała coraz ważniejszą rolę w społeczeństwie, wpływając także na zmiany struktur gospodarstw domowych i zapotrzebowania na różne dobra, również w zakresie żywnościowym.

Istotnym czynnikiem wpływającym na konsumpcję żywności, jest także poziom wykształcenia społeczeństwa. Wpływ ten można rozpatrywać wielowymiarowo. Przede wszystkim wzrost poziomu wykształcenia zwiększa aktywność zawodową, możliwości zatrudnienia oraz wpływa na wysokość uzyskiwanych wynagrodzeń oraz wzrost dochodów w społeczeństwie. Ponadto wzrost poziomu wykształcenia kapitału ludzkiego jest dodatnio skorelowany ze wzrostem świadomości konsumenckiej i zdrowotnej. W konsekwencji skutkuje to zmianami struktury i jakości spożywanej żywności oraz otwartości społeczeństwa na nowe trendy w zakresie konsumpcji. W Polsce w latach 2008–2017 odnotowano pozytywne zjawisko wzrostu poziomu wykształcenia ludności. W badanym okresie wśród osób w wieku 15 lat i więcej odsetek osób z wyższym wykształceniem wzrósł z 14,7% do 23,9%, a ich liczba wzrosła o 57,8% (tab. 3.4). Jednocześnie zmniejszyła się liczba i udział osób legitymujących się najniższym poziomem wykształcenia, tj. gimnazjalnym, podstawowym i niepełnym podstawowym, co wynikało głównie ze spadku liczby osób w najniższych przedziałach wiekowych, tj. 15–24 lat – o 28,7% w latach 2008–2017²². Nie odnotowano natomiast istotnych zmian w strukturze osób z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym, ogólnokształcącym i zasadniczym zawodowym. Tendencja wzrostu poziomu wykształcenia polskiego społeczeństwa skutkuje także zmianami aktywności ekonomicznej ludności.

---

²² <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx> (24.02.2020).

Na przestrzeni analizowanych lat wśród osób pracujących odsetek tych z wyższym wykształceniem wzrósł z 22,8 do 35,0%. Ponadto ta grupa stanowi najmniejszy odsetek osób biernych zawodowo oraz charakteryzuje się najwyższym, współczynnikiem aktywności zawodowej. W 2017 r. współczynnik aktywności zawodowej osób z wyższym i najniższymi poziomami wykształcenia wyniósł odpowiednio 80,2% oraz 16,6%.

Tabela 3.4. Wybrane charakterystyki dotyczące aktywności ekonomicznej ludności w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia w 2008 i 2017 r. (na podst. BAEL)

Wykształcenie	Ludność	Aktywni zawodowo			Bierni zawodowo	Współczynnik aktywności zawodowej
		Ogółem	Pracujący	Bezrobotni		
2008 (w %)						
Wyższe	14,7	21,8	22,8	11,6	6,4	80,5
Policealne i średnie zawodowe	23,5	29,0	29,3	25,9	17,0	62,6
Średnie ogólnokształcące	10,3	8,4	8,1	11,3	12,5	50,6
Zasadnicze zawodowe	25,6	30,7	30,2	35,9	19,7	57,4
Gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe	25,9	10,1	7,3	15,4	44,5	16,6
2017 (w %)						
Wyższe	23,9	34,2	35,0	17,8	10,6	80,2
Policealne i średnie zawodowe	23,8	26,5	26,6	24,8	20,3	66,6
Średnie ogólnokształcące	10,0	9,0	8,9	11,8	11,3	44,1
Zasadnicze zawodowe	24,4	25,0	24,6	32,2	23,7	64,7
Gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe	17,9	5,3	4,9	13,1	34,1	21,1
Dynamika zmian liczby ludności 2008=100						
Wyższe	157,8	158,4	162,1	81,5	155,4	–
Policealne i średnie zawodowe	98,5	92,2	95,7	50,9	111,1	–
Średnie ogólnokształcące	94,9	109,0	115,8	55,8	83,8	–
Zasadnicze zawodowe	92,8	82,4	86,2	47,7	112,0	–
Gimnazjalne, podstawowe i niepełne podstawowe	67,4	52,9	70,7	45,3	71,2	–

Źródło: oprac. własne na podst. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2009*, GUS, Warszawa 2010 i *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2018*, GUS, Warszawa 2019.

Przedstawione powyżej zmiany i prognozy demograficzne w Polsce będą wpływały nie tylko na liczbę, ale i wielkość gospodarstw domowych. Z kolei wielkość gospodarstwa określana liczbą osób wchodzących w jego skład determinuje jego konsumpcję globalną, która zwłaszcza w odniesieniu do spożycia żywności, rośnie

wraz ze wzrostem liczby osób²³. Rozkład popytu na żywność zależy nie tylko od składu liczebnego, ale także składu jakościowego gospodarstwa domowego²⁴. Według prognozy gospodarstw domowych opracowanej przez GUS (uwzględniającej przewidywania przyszłego kształtowania się procesów demograficznych, społecznych i ekonomicznych zachodzących w Polsce²⁵), w latach 2020–2050 ogólna liczba ludności w gospodarstwach domowych może obniżyć się o 11,0%, w tym liczba dorosłych i dzieci może zmniejszyć się odpowiednio o 7,7% i 24,3% (tab. 3.5). Głównie na skutek zmian liczebności dzieci obniżeniu ulegnie także średnia liczba osób w gospodarstwie. Natomiast wzrośnie prawdopodobnie liczba i udział gospodarstw 1- i 2-osobowych w ogólnej ich liczbie w Polsce. W 2050 r. mogą one stanowić łącznie 58,6% wszystkich gospodarstw domowych, w tym 29,7% gospodarstwa 1-osobowe, co może być skutkiem wspomnianych zmian demograficznych, m.in. procesu starzenia się społeczeństwa i singularyzacji starości. Przewiduje się natomiast spadek liczby i udziału gospodarstw wieloosobowych, głównie 4- i 5-osobowych. Ponadto uwzględniając charakterystykę gospodarstw według liczby dzieci, w prognozie 2020–2050 przewiduje się, że odsetek gospodarstw bezdzietnych wzrośnie do poziomu 71,4% wszystkich gospodarstw. Gospodarstwa z 1 dzieckiem będą stanowiły 16,7%, a odsetek tych z 2 i większą liczbą dzieci wyniesie łącznie niespełna 12,0%.

---

²³ M. Piekut, *Polskie gospodarstwa domowe...*, *op. cit.*, s. 16.

²⁴ K. Hryszko, D. Pasińska, E. Rosiak, J. Seremak-Bulge, I. Strojewska, K. Świątlik, D. Zawadzka, T. Zdziarska, P. Wyrzykowski, *Konsumpcja żywności w Polsce...*, *op. cit.*, s. 21.

²⁵ Prognoza gospodarstw domowych opracowana została przez GUS na podstawie założeń odnośnie liczby i struktury ludności w latach 2016–2050 z uwzględnieniem Prognozy Ludności Polski na lata 2014–2050. Od momentu opracowania Prognozy ludności na lata 2014–2050 zaszły istotne zmiany w polityce rodzinnej Polski, z których najważniejszą jest wejście w życie programu Rodzina 500+, stąd Główny Urząd Statystyczny przygotował również „optymistyczną” prognozę demograficzną będącą symulacją rezultatów działania programu (wyniki symulacji zaprezentowane zostały w Aneksie nr 4. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-gospodarstw-domowych-na-lata-2016-2050,9,4.html>) (24.02.2020). Ponieważ jednak dane statystyczne wskazują na relatywnie niewielki wpływ 500+ na zmiany jednego z celów programu, tj. sytuacji demograficznej – głównie w zakresie przyrostu naturalnego (w latach 2016–2018 r. małał i w 2018 r. wyniósł -0,68 na 1000 mieszkańców) – w analizach uwzględniono wersję „pesymistyczną” Aneks tabelaryczny 3 <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-gospodarstw-domowych-na-lata-2016-2050,9,4.html> (24.02.2020).

Tabela 3.5. Prognoza gospodarstw domowych w Polsce w latach 2020–2050

Wyszczególnienie	2020	2050	2020 w %	2050 w %	Dynamika zmian 2020=100
Ludność w gospodarstwach ogółem	37 864,7	33 713,7	100,0	100,0	89,0
Dorośli	31 179,1	28 784,7	82,3	85,4	92,3
Dzieci	6 685,6	4 929,0	17,7	14,6	73,7
Przeciętna liczba osób w gospodarstwie	2,6	2,5			95,4
Dorośli	2,1	2,1	–	–	99,0
Dzieci	0,5	0,4			79,0
Gospodarstwa domowe według liczby osób	14 482,4	13 506,6	100,0	100,0	93,3
1	4 006,5	4 008,1	27,7	29,7	100,0
2	3 962,3	3 900,0	27,4	28,9	98,4
3	2 884,9	2 615,9	19,9	19,4	90,7
4	2 089,8	1 762,4	14,4	13,0	84,3
5+	1 538,9	1 220,2	10,6	9,0	79,3
Gospodarstwa domowe według liczby osób dorosłych	14 422,4	13 567,1	100,0	100,0	94,1
1	4 497,3	4 332,7	31,1	31,6	96,3
2	5 752,4	5 392,8	39,8	39,4	93,7
3	2 412,0	2 276,9	16,7	16,6	94,4
4	1 173,0	1 101,2	8,1	8,0	93,9
5+	587,7	553,5	4,1	4,0	94,2
Gospodarstwa domowe według liczby dzieci	14 463,2	13 692,8	100,0	100,0	94,7
0	9 974,1	9 775,6	69,0	71,4	98,0
1	2 636,3	2 293,3	18,2	16,7	87,0
2	1 459,1	1 276,1	10,1	9,3	87,5
3	296,0	261,0	2,0	1,9	88,2
4	67,6	60,0	0,5	0,4	88,8
5+	30,1	26,8	0,2	0,2	89,0

Źródło: oprac. własne na podst. danych GUS <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-gospodarstw-domowych-na-lata-2016-2050,9,4.html> (25.02.2020).

3.2. Ekonomiczne uwarunkowania konsumpcji żywności w Polsce

3.2.1. Zmiany dochodów gospodarstw domowych

Jednym z najważniejszych czynników ekonomicznych kształtujących wielkość i strukturę konsumpcji w społeczeństwie są dochody²⁶. W sposób pośredni wyrażają one zmiany innych czynników ekonomicznych i pozaekonomicznych, bowiem dochód jest czynnikiem pierwotnym do pozostałych poprzez kształtowanie

²⁶ T. Zalega, *Spożycie produktów żywnościowych w wielkomiejских gospodarstwach domowych w Polsce w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego*, Problemy Zarządzania 2013, Vol. 11, nr 1 (40), T. 1, s. 77.

się w sferze podziału. Ponadto dochód jako ilościowa determinanta popytu i konsumpcji, daje podstawę do analiz innych cech konsumentów²⁷. W ekonomicznym podejściu do badań nad zachowaniami konsumpcyjnymi zwraca się uwagę na zagadnienia, jak ludzie radzą sobie z problemem rzadkości, m.in. alokacją ograniczonych zasobów w celu zaspokojenia stale rosnących potrzeb konsumpcyjnych²⁸. Dochody określając granicę poziomu wydatków i stopień zaspokojenia potrzeb, wpływają na bieżący poziom konsumpcji, ale także kształtują jej poziom i strukturę w przyszłości²⁹. Zgodnie z prawidłowością dotyczącą dochodów i wydatków gospodarstw domowych, tj. prawem Engla wraz ze wzrostem dochodów rośnie ogólny poziom wydatków na dobra i usługi konsumpcyjne, ale maleje ich udział w strukturze wydatków ogółem³⁰. Ponadto dochody umożliwiają analizę popytu i spożycia według określonych kryteriów poszczególnych grup konsumentów, pośrednio pomagając określić zmiany zachodzące w obrębie innych czynników, takich jak np. ceny³¹.

Kategorią dochodu, która określa bieżącą i przyszłą konsumpcję w gospodarstwach domowych jest dochód rozporządzalny. Zgodnie z definicją GUS jest to suma bieżących dochodów gospodarstw domowych z poszczególnych źródeł, pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika, o podatki od dochodów z własności, podatki płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawiciele wolnych zawodów i osób użytkujących gospodarstwo indywidualne w rolnictwie oraz o składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne. W skład dochodu rozporządzalnego wchodzi dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne oraz towary i usługi otrzymane bezpłatnie. Dochód rozporządzalny jest przeznaczony na wydatki oraz przyrost oszczędności³². Głównymi wskaźnikami opisującymi sytuację gospodarstw domowych jest przeciętny dochód rozporządzalny przypadający na 1 gospodarstwo lub na 1 osobę w gospodarstwie. W poniższych analizach wykorzystano drugi z wymienionych wskaźników, bowiem

---

²⁷ E. Kieźel, *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, PWE, Warszawa 2010, s. 105.

²⁸ J. Woś [red.], *Zachowania konsumenckie – teoria i praktyka*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2003, s. 9.

²⁹ G. Sobczyk, *Zachowania konsumenckie w warunkach kryzysu*, Zeszyty Naukowe WSEI seria Ekonomia, nr 6 (1/2013), s. 328–329.

³⁰ Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 117.

³¹ A. Dąbrowska, *Przemiany w strukturze konsumpcji i ich uwarunkowania*, [w:] M. Janoś-Kresoła, B. Mróz (red.), *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006, s. 121.

³² <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/63,pojcie.html> (6.03.2020).

ocena zamożności gospodarstw na podstawie wysokości dochodu rozporządzalnego na 1 gospodarstwo bywa myląca, ze względu na nieuwzględnianie wielkości i struktury demograficznej rodzin³³.

W Polsce w latach 2008–2017 nastąpił wzrost zamożności polskich gospodarstw domowych. Dochód rozporządzalny na 1 osobę, w ujęciu nominalnym w 2017 r. wynosił 1 598,49 zł i wzrósł o 52,9% w stosunku do 2008 r. (tab. 3.6). Średniorocznie dochód ten wzrastał o 4,1%, co w wartościach absolutnych oznaczało wzrost dochodu z roku na rok o średnio 53,47 zł. Najbardziej, bo o 67,1% wzrosły w badanym okresie dochody uzyskiwane ze świadczeń społecznych, co było wynikiem wprowadzenia świadczenia rodzinnego 500+. Znaczny wzrost dochodów rozporządzalnych, tj. o 56,1% odnotowano z gospodarstw rolnych, choć w badanym okresie wzrastał on z roku na rok o 2,8%, czyli jedynie 1,4 zł. Natomiast w ujęciu realnym, które odzwierciedla faktyczną siłę nabywczą posiadanych dochodów, w latach 2008–2017 nastąpił wzrost realnej wartości przeciętnych dochodów rozporządzalnych w przeliczeniu na 1 osobę – o 31,3%. Oznaczało to coroczny wzrost realnych dochodów o 2,6%, czyli 35,43 zł. W ujęciu względnym najbardziej wzrosły dochody ze świadczeń społecznych (43,5%) i z gospodarstwa rolnego (34,2%). Jednak w ujęciu absolutnym oznaczało to średnioroczne wzrosty odpowiednio o 14,18 zł i 0,64 zł.

W badanym okresie w Polsce wzrósł także poziom nominalnych i realnych wydatków, w tym na żywność i napoje bezalkoholowe. Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne w latach 2008–2017 wzrosły do poziomu 1127,18 zł na 1 osobę, czyli o 30,3% i średniorocznie wzrastały o 25,56 zł. Realnie był to wzrost o 11,9%. Z roku na rok wydatki te wzrastały średnio jedynie o 1,0%, czyli 10,67 zł. Najmniejsza dynamika zmian miała miejsce w przypadku wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe. Wydatki te realnie wzrosły o 1,9% w latach 2008–2017, co oznaczało średnioroczny wzrost o 0,1%, tj. 0,24 zł. Znaczący wpływ na tak niewielki przyrost wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe miały zmiany cen produktów żywnościowych, które zostały omówione w rozdziale 3.2.3.

Szczegółowa analiza zmian dochodów i wydatków gospodarstw domowych, z uwzględnieniem wpływu na ich poziom czynników społeczno-ekonomicznych, została omówiona w rozdziale 4.

³³ K. Świetlik (red.), *Konsumpcja żywności w Polsce w latach 2004–2014: uwarunkowania i tendencje*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2015, s. 73.

Tabela 3.6. Poziom i dynamika zmian przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego i wydatków na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w latach 2008–2017, w ujęciu nominalnym i realnym

	Ujęcie nominalne					Ujęcie realne				
	2008	2017	Dynamika zmian 2008 = 100	Współczynnik kierunkowy linii tendencji		2008	2017	Dynamika zmian 2008 = 100	Współczynnik kierunkowy linii tendencji	
				w zł	w %				w zł	w %
Dochód rozporządzalny										
Ogółem	1 045,52	1 598,13	152,9	53,47	4,1	1 217,40	1 598,13	131,3	35,43	2,6
Z pracy najemnej	560,75	831,94	148,4	27,34	3,9	652,94	831,94	127,4	17,69	2,5
Z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie	43,18	67,45	156,2	1,38	2,8	50,28	67,45	134,1	0,64	1,2
Z pracy na własny rachunek	91,58	134,58	147,0	3,77	3,4	106,64	134,58	126,2	2,2	1,8
Ze świadczeń społecznych	298,74	499,11	167,1	19,31	5,1	347,85	499,11	143,5	14,18	3,6
Wydatki										
Ogółem ¹	904,27	1 176,44	130,1	26,51	2,5	1 052,93	1 176,44	111,7	10,94	1,0
Towary i usługi konsumpcyjne ²	865,32	1 127,18	130,3	25,56	2,6	1 052,58	1 127,18	111,9	10,67	1,0
Żywność i napoje bezalkoholowe ³	231,14	286,44	123,9	5,09	2,0	281,05	286,44	101,9	0,24	0,1

^{1,2} skorygowane wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych, ³ skorygowane wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych na żywność i napoje bezalkoholowe.

Źródło: oprac. własne na podst. danych GUS, <https://bd1.stat.gov.pl> (4.03.2020).

3.2.2. Granice i poziom ubóstwa ekonomicznego

Ubóstwo jest zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym, które określa z jednej strony warunki życia jednostki, a z drugiej strony wskazuje na nierówności i sprzeczności występujące w społeczeństwie. W ocenie różnych aspektów ubóstwa stosuje się zarówno podejście jednowymiarowe, bazujące na wskaźnikach monetarnych – poziomie bieżących dochodów lub wydatków gospodarstw domowych, jak i podejście wielowymiarowe utożsamiane również z brakiem możliwości zaspokojenia różnego rodzaju potrzeb – materialnych i niematerialnych³⁴.

³⁴ *Ubóstwo w Polsce w latach 2015 i 2016*, GUS, Warszawa 2017, s. 8, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/ubostwo-w-polsce-w-latach-2015-i-2016,1,8.html> (4.03.2020).

W pracy przeanalizowano poziom ubóstwa ekonomicznego³⁵. Wyróżnić można kilka granic, a tym samym rodzajów ubóstwa. Przyjęcie granicy ubóstwa na poziomie minimum egzystencji pozwala na oszacowanie skali ubóstwa skrajnego. Z kolei uwzględnienie tzw. granicy ustawowej wskazuje na grupę osób, która zgodnie z obowiązującymi przepisami jest uprawniona do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z pomocy społecznej. Natomiast określenie relatywnej granicy na poziomie 50% średnich wydatków pokazuje tych, których poziom konsumpcji jest niższy niż większości ludzi w Polsce i odbiega znacząco od poziomu przeciętnego³⁶.

Na przestrzeni lat 2008–2017 w Polsce odnotowano wzrost wszystkich trzech granic ubóstwa. Dla gospodarstwa 1-osobowego oraz wieloosobowego minimum egzystencji wynosiło w 2017 r. odpowiednio 582 zł i 1571 zł, i w porównaniu z 2008 r. wzrosło o blisko 49,6% i 39,1% (tab. 3.7). W przypadku ubóstwa ustawowego wartości graniczne dla gospodarstwa 1-osobowego wynosiły 634 zł, natomiast dla osoby w gospodarstwie wieloosobowym – 514 zł. Z kolei relatywna granica ubóstwa, wyznaczana jako 50% średnich miesięcznych wydatków gospodarstw domowych, wzrosła w analizowanym okresie o 28,7%. W 2017 r. w gospodarstwach 1-osobowych i wieloosobowych wynosiła odpowiednio 799 zł i 2 157 zł.

Tabela 3.7. Granice ubóstwa w Polsce w latach 2008–2017

Granice ubóstwa	Gospodarstwa 1-osobowe			Gospodarstwo 4-osobowe (2 osoby dorosłe + 2 dzieci do lat 14)		
	2008	2017	Dynamika 2008=100	2008	2017	Dynamika 2008=100
Relatywna ¹	621,00	799,00	128,7	1 676,00	2 157,00	128,7
Ustawowa ²	477,00	634,00	132,9	1 404,00	2 056,00	146,4
Skrajnego – minimum egzystencji ³	389,00	582,00	149,6	1 129,00	1 571,00	139,1

¹ 50% średnich miesięcznych wydatków gospodarstw domowych; ² kwota, która zgodnie z ustawą uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z pomocy społecznej; ³ szacowane przez IPiSS – minimum egzystencji uwzględnia jedynie te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie, a konsumpcja niższa od tego poziomu prowadzi do biologicznego wyniszczenia.

Źródło: GUS, na podst. *Budżety gospodarstw domowych 2008*, GUS, Warszawa 2009, s. 45 oraz *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r.*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2017-r-,14,5.html>

³⁵ Poziom ubóstwa ekonomicznego określany jest przez GUS na podstawie wyników badań budżetów gospodarstw domowych.

³⁶ *Ubóstwo w Polsce w latach 2015 i 2016...*, op. cit., s. 8.

Poziom dochodów i wydatków gospodarstw domowych jest, w klasycznym pojęciu, determinantą zasięgu ubóstwa ekonomicznego. Należy jednak pamiętać, że na ubóstwo, uwzględniając wiele charakterystyk gospodarstw, wpływ ma jednocześnie wiele czynników demograficznych i społeczno-ekonomicznych, m.in. wiek, poziom wykształcenia, co w dalszej kolejności wpływa np. na aktywność ekonomiczną ludności. Przeprowadzone powyżej analizy wskazują na wzrost zarówno dochodów, jak i wydatków realnych w gospodarstwach domowych, co prowadzi do spadku rozmiarów ubóstwa ekonomicznego w Polsce. Zasięg ubóstwa to odsetek osób w gospodarstwach domowych, w których poziom wydatków, łącznie z wartością artykułów otrzymanych bezpłatnie i spożycia naturalnego, był niższy od przyjętej granicy ubóstwa³⁷.

W latach 2008–2017 r. nastąpił spadek ubóstwa w Polsce. Zmiany zasięgu poszczególnych poziomów ubóstwa zależne jednak były od grup społeczno-ekonomicznych i typów gospodarstw. Zasięg ubóstwa skrajnego wynosił w Polsce w 2017 r. 4,3% i w porównaniu do 2008 r. obniżył się o 1,3 p.p. (tab. 3.8). Jednak zasięg ubóstwa skrajnego nieznacznie wzrósł na przestrzeni lat w przypadku gospodarstw rolników, pracujących na własny rachunek oraz emerytów. Grupami społeczno-ekonomicznymi najbardziej dotkniętymi ubóstwem skrajnym były gospodarstwa utrzymujące się z innych niezarobkowych źródeł (10,4%), rolnicy (9,7%) i renciści (7,3%). Z kolei najmniej dotknięci ubóstwem skrajnym pozostają gospodarstwa pracujących na własny rachunek, pracowników oraz emerytów. Wyraźne obniżenie się stopy ubóstwa zaobserwowano wśród osób żyjących w gospodarstwach domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (spadek o prawie 6 punktów procentowych), pracowników oraz emerytów. Zasięg ubóstwa zależy również od typu gospodarstwa domowego i rośnie wraz ze wzrostem liczby dzieci na utrzymaniu. Ubóstwo skrajne w największym stopniu dotykało gospodarstwa wielodzietne, a w najmniejszym gospodarstw bezdzietne oraz jednoosobowe. Ponadto do kategorii gospodarstw domowych o relatywnie dużym zagrożeniu ubóstwem należały rodziny niepełne, jednak w tego typu gospodarstwach nastąpiła poprawa sytuacji materialnej, a tym samym spadek ubóstwa z 7,7 do 2,5 na przestrzeni lat 2008–2017. Wpływ na to miało prawdopodobnie wprowadzone w 2016 r. świadczenie wychowawcze Rodzina 500+, które w znacznej mierze poprawiło także sytuację gospodarstw wielodzietnych.

Z kolei zasięg ubóstwa ustawowego nieznacznie wzrósł w analizowanym okresie – o 0,1 punktu procentowego, osiągając w 2017 r. poziom 10,7%. Wzrost

---

³⁷ *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r.*, GUS, Warszawa, s. 1., <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2017-r-,14,5.html> (4.03.2020).

ubóstwa ustawowego dotyczył głównie gospodarstw rolników, pracujących na własny rachunek oraz emerytów, a także małżeństw bezdzietnych oraz z 1 dzieckiem. Najbardziej zagrożone ubóstwem ustawowym były w 2017 r. gospodarstwa utrzymujące się z innych niezarobkowych źródeł (26,7%), rolników (21,6%) oraz gospodarstwa wielodzietne.

Z kolei uwzględnienie relatywnej granicy ubóstwa³⁸ umożliwia wyodrębnienie gospodarstw, w których poziom konsumpcji odbiega od poziomu przeciętnego. Zasięg ubóstwa relatywnego w Polsce w latach 2008–2017 zmniejszył się o 4,2 p.p., do poziomu 13,4%. Spadek lub stagnacja ubóstwa relatywnego miała miejsce we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych i wszystkich typach gospodarstw.

Tabela 3.8. Zasięg ubóstwa w Polsce w latach 2008 – 2017 według przyjętych w danym roku granic ubóstwa (w % osób w gospodarstwach domowych)

% osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy ubóstwa:						
	Relatywnego		Ustawowego		Skrajnego (minimum egzystencji)	
	2008	2017	2008	2017	2008	2017
Ogółem	17,6	13,4	10,6	10,7	5,6	4,3
Grupy społeczno-ekonomiczne gospodarstw domowych						
Pracowników	17,2	11,9	10,5	9,7	5,2	3,3
Rolników	26,8	25,8	17,6	21,6	9,4	9,7
Pracujących na własny rachunek	8,5	8,5	5,0	6,8	2,0	2,6
Emerytów	13,0	11,9	6,2	7,3	3,8	4,4
Rencistów	28,7	20,0	16,4	14,0	9,8	7,3
Utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł	37,8	27,6	28,7	26,7	16,3	10,4
Typy gospodarstwa domowego						
1-osobowe	7,5	5,8	3,8	3,2	2,3	2,1
Małżeństwa:						
bez dzieci na utrzymaniu	5,8	5,8	1,5	2,1	1,5	1,7
z 1 dzieckiem	7,1	5,6	2,9	3,1	1,8	1,3
z 2 dzieci	15,2	8,7	8,6	7,4	3,8	2,2
z 3 dzieci ¹	28,1	18,8	20,7	20,3	8,8	6,4
z 4 dzieci i więcej na utrzymaniu	45,0	–	37,8	–	17,9	–
Matka lub ojciec z dziećmi na utrzymaniu	19,1	9,6	15,3	8,3	7,7	2,5

¹ 2017 – z minimum 3 dzieci.

Źródło: GUS, na podst. *Budżety gospodarstw domowych 2008*, GUS, Warszawa 2009, s. 46; *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r.*, GUS, Warszawa 2018 (aneks), <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2017-r-,14,5.html> (5.03.2020).

³⁸ Na poziomie 50% przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstw domowych.

3.2.3. Cenowe uwarunkowania konsumpcji żywności w Polsce

Ceny to najczęściej rozpatrywany czynnik wpływający na poziom i strukturę spożycia, a także sprawność rynku żywnościowego³⁹. Wśród głównych uwarunkowań zachowań cenowych w gospodarce rolno-żywnościowej należą m.in. prawa popytu i podaży, biologiczno-techniczny charakter produkcji po stronie podaźowej oraz pośrednie powiązania rynków z konsumentem (strona popytowa)⁴⁰. Rynek żywnościowy najczęściej rozpatrywany jest z punktu widzenia finalnego nabywcy. Z jego punktu widzenia najważniejszy jest poziom cen detalicznych, które są funkcją zmian podaźowych i popytowych. Popyt na żywność, związany z sytuacją dochodową ludności, stanowi jeden z głównych czynników decydujących o poziomie cen produktów żywnościowych⁴¹. Poziom dochodów determinuje nie tylko wielkość wydatków, ale wpływa na postępowanie związane z wyborem produktów żywnościowych. Wysokość uzyskiwanych dochodów warunkuje większe lub mniejsze uwzględnianie cen produktów żywnościowych jako jednego z czynników decydujących o możliwościach nabywczych konsumentów⁴². Poziom dochodów wpływa więc na tzw. elastyczność cenową popytu na żywność. W przypadku dochodów niskich i średnich elastyczność cenowa przyjmuje wartości wysokie, co oznacza, że nawet niewielkie zmiany cen mogą w znacznym stopniu wpływać na ilości i jakość nabywanych produktów żywnościowych. Natomiast wraz ze wzrostem dochodów elastyczność cenowa popytu żywnościowego będzie ulegała obniżaniu, a ilość nabywanej żywności w coraz mniejszym stopniu jest determinowana jej cenami. W praktyce przejawia się to tym, że konsument o wysokich dochodach prawie w ogóle nie zwraca uwagi na poziom cen nabywanych produktów żywnościowych⁴³.

Należy jednak zaznaczyć, że wpływ na poziom cen detalicznych ma także cała sieć powiązań występujących wśród uczestników procesu produkcji i dystrybucji żywności, a także sytuacja na rynkach globalnych, które wyczerpująco omówiono

³⁹ K. Hryszko, D. Pasińska, E. Rosiak, J. Seremak-Bulge, I. Strojewska, K. Świetlik, D. Zawadzka, T. Zdziarska, P. Wyrzykowski, *Konsumpcja żywności w Polsce...*, op. cit., s. 79.

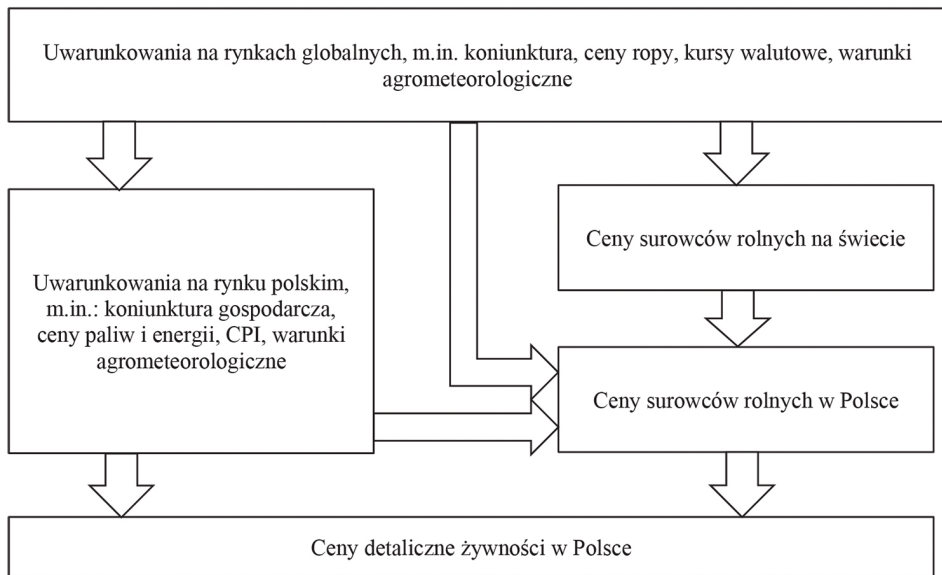
⁴⁰ M. Hamulczuk, S. Stańko, *Prognozowanie cen surowców rolnych – uwarunkowania i metody*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy 57, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011, s. 25–26.

⁴¹ M. Hamulczuk (red.), J. Kufel-Gajda, S. Stańko, G. Szafranski, K. Świetlik, *Ceny żywności w Polsce i ich determinanty*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2016, s. 7.

⁴² K. Cyran, *Dochód jako czynnik różnicujący zachowania konsumentów na rynku żywności (na przykładzie mieszkańców województwa podkarpackiego)*, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, nr 38, 2014, s. 12.

⁴³ Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój gospodarczy...*, op. cit., s. 117.

w pracy M. Hamulczuka⁴⁴. Schemat wzajemnych powiązań czynników kształtujących zmiany cen detalicznych żywności w Polsce, przedstawiono na rysunku 3.1.

Rysunek 3.1. Powiązania czynników kształtujących zmiany cen detalicznych żywności w Polsce

Źródło: oprac. na podst. M. Hamulczuk i in. 2014 oraz M. Hamulczuk i in. 2016.

W przypadku popytu na produkty żywnościowe w gospodarstwach domowych istotny jest ogólny poziom cen detalicznych żywności. Należy jednak dodatkowo uwzględnić fakt, że ceny detaliczne żywności współtworzą układ cen w całej gospodarce żywnościowej, a także są ważnym składnikiem inflacji⁴⁵. Z danych zawartych w tabeli 3.9 wynika, że w latach 2008–2017 przy wzroście cen towarów i usług konsumpcyjnych o 21,3%, szybciej rosły ceny żywności i napojów bezalkoholowych (30,1%) oraz samej żywności (31,5%). W całym badanym okresie jedynie w 2014 i 2015 r. ceny żywności rosły wolniej niż inflacja.

⁴⁴ M. Hamulczuk (red.), J. Kufel-Gajda, S. Stańko, G. Szafranski, K. Świetlik, *Ceny żywności w Polsce...*, op. cit., s. 10–13.

⁴⁵ K. Hryszko, D. Pasińska, E. Rosiak, J. Seremak-Bulge, I. Strojewska, K. Świetlik, D. Zawadzka, T. Zdziarska, P. Wyrzykowski, *Konsumpcja żywności w Polsce...*, op. cit., s. 80.

Tabela 3.9. Wskaźniki cen wybranych grup towarów i usług konsumpcyjnych w Polsce w latach 2008–2017

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2017 2008=100
Ogółem ¹	104,2	103,5	102,6	104,3	103,7	100,9	100,0	99,1	99,4	102,0	121,3
Żywność i napoje bezalkoholowe	106,1	104,1	102,7	105,4	104,3	102,0	99,1	98,3	100,8	104,2	130,1
Żywność	106,2	104,1	102,8	105,6	104,3	102,2	99,1	98,2	101,0	104,6	131,5

¹ Ogółem towary i usługi konsumpcyjne.

Źródło: oprac. własne na podst. *Ceny w gospodarce narodowej 2007*, GUS, Warszawa 2008, s. 65, *Ceny w gospodarce narodowej 2014*, GUS, Warszawa 2015, s. 39, *Ceny w gospodarce narodowej w latach 2013–2017*, GUS, Warszawa, 2018, s. 26 <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/ceny/ceny-w-gospodarce-narodowej-w-2007-r-,3,7.html> (5.03.20202 r.).

Różnie kształtował się poziom i zmienność cen poszczególnych grup produktów żywnościowych na tle zmian ogólnego wskaźnika inflacji i wskaźnika cen żywności. W latach 2008–2017 trend nominalnych cen detalicznych wszystkich produktów wymienionych w tabeli 3.10, za wyjątkiem ryżu, miał charakter wzrostowy. Najbardziej wzrosły ceny chleba żytniego (158,8%), kaszy gryczanej (43,5%). Średniorocznie nominalne ceny detaliczne wymienionych produktów wzrastały odpowiednio o 10,9% i 2,9%. Znaczne różnicowanie cen chleba żytniego i kaszy gryczanej potwierdzają wysokie współczynniki zmienności i odchylenia standardowego. Ponad 20% wzrost cen odnotowano także w przypadku kaszy jęczmiennej, chleba pszenno-żytniego i mąki pszennej. W ujęciu realnym, które pozwala na ocenę rzeczywistej zmiany cen produktów – wzrosły ceny pięciu z ośmiu omawianych produktów, w tym ceny chleba żytniego i kaszy gryczanej podrożały w stopniu wyższym niż ogólny wskaźnik cen konsumpcyjnych. Realnie obniżyły się natomiast ceny ryżu, musli oraz makaronu jajecznego.

Tabela 3.10. Charakterystyki statystyczne szeregów czasowych cen detalicznych wybranych produktów zbożowych w Polsce w latach 2008–2017, w ujęciu nominalnym i realnym

Statystyki opisowe	Ryż 1 kg	Chleb żytni razowy 0,5 kg	Chleb pszemno-żytni 0,5 kg	Makaron jajeczny 400 g	Mąka pszenna 1 kg	Kasza jęczmienna 0,5 kg	Kasza gryczana 0,5 kg	Musli ¹ 350 g
Ceny w ujęciu nominalnym w zł/j.m.								
Średnia	4,07	3,37	2,12	3,76	2,29	2,07	4,36	5,79
Odchylenie standardowe	0,26	1,40	0,17	0,16	0,23	0,20	0,81	0,15
Współczynnik zmienności (w %)	6,4	41,2	8,0	4,3	10,04	9,7	18,6	2,6
Współczynnik b ³ - zł/j.m.	-0,06	0,37	0,05	0,04	0,07	0,06	0,12	0,01
- w %	-1,5	10,9	2,2	1,2	2,9	2,8	2,9	0,2
Indeks 2008=100	96,5	259,8	124,9	113,4	121,5	128,7	143,5	102,9
Ceny w ujęciu realnym³ w zł/j.m.								
Średnia	4,27	3,49	2,22	3,93	2,39	2,16	4,54	6,07
Odchylenie standardowe	0,45	1,36	0,08	0,07	0,14	0,10	0,71	0,27
Współczynnik zmienności (w %)	10,5	38,9	3,6	1,8	0,3	4,6	15,6	4,4
Współczynnik b ⁴ - zł/j.m.	-0,13	0,33	0,02	-0,02	0,03	0,03	0,07	-0,09
- w %	-3,1	9,5	0,8	-0,4	1,3	1,2	1,5	-1,4
Indeks 2008=100	83,0	225,9	109,5	97,5	104,2	110,0	123,7	89,1

¹ zbożowe z dodatkiem owoców, ² w zł/j.m., ³ skorygowane wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych, ⁴ współczynnik kierunkowy linii tendencji.

Źródło: obliczenia własne na podst. danych GUS, <https://bd.stat.gov.pl/> (12.02.2020).

Najwyższą rangę wśród wszystkich grup żywności mają artykuły mięsne. Wydatki na nie stanowią znaczny odsetek wydatków ogółem oraz wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe. Uwzględniając powyższe, zmiany cen produktów mięsnych istotnie wpływają na m.in. wskaźnik cen żywności. W latach 2008–2017 odnotowano wzrost cen wszystkich analizowanych w tabeli 3.11, za wyjątkiem schabu środkowego, produktów mięsnych i wędliniarskich. Najbardziej wzrosły ceny rostbefu (o 50,1%) oraz boczku wędzonego (44,7%). Ceny wymienionych produktów średniorocznie wzrastały odpowiednio o 4,3 i 3,5%, co w wartościach absolutnych oznaczało wzrost o 1,01 i 0,66 zł średniorocznie. O dużym zróżnicowaniu cen rostbefu i boczku wędzonego świadczą relatywnie wysokie,

w porównaniu do innych produktów mięsnych i wędliniarskich, wartości współczynnika zmienności i odchylenia standardowego. W badanym okresie najbardziej stabilne były ceny schabu środkowego, które, jako jedyne w grupie analizowanych produktów mięsnych, uległy obniżeniu o blisko 3,0%. W ujęciu realnym w latach 2008–2017 obniżyły się ceny nie tylko schabu środkowego (15,1%), ale także łopatki (7,5%) i kurcząt patroszonych (4,1%). Średniorocznie ceny wymienionych produktów mięsnych obniżały się odpowiednio o 2,1; 1,6 i 0,6%.

Tabela 3.11. Charakterystyki statystyczne szeregów czasowych cen detalicznych wybranych produktów mięsnych i wędliniarskich w Polsce w latach 2008–2017, w ujęciu nominalnym i realnym

Statystyki opisowe	Rostbef 1 kg	Schab środkowy ² 1 kg	Łopatką ³ 1 kg	Kurczęta patroszone 1 kg	Szynka wieprzowa gotowana 1 kg	Baleron gotowany 1 kg	Kiełbasa sucha 1 kg	Boczek wędzony 1 kg
Ceny w ujęciu nominalnym w zł/kg								
Średnia	23,79	14,66	13,08	7,00	23,29	18,99	28,71	18,71
Odchylenie standardowe	3,32	0,67	0,73	0,46	1,54	1,32	1,50	2,14
Współczynnik zmienności (w %)	14,0	4,6	5,6	6,6	6,6	6,9	5,3	11,4
Współczynnik b ³ - zł/j.m.	1,01	-0,04	0,01	0,06	0,49	0,40	0,45	0,66
- w %	4,3	-0,3	0,0	0,9	2,1	2,1	1,6	3,5
Indeks 2008=100	150,1	97,0	108,6	112,9	123,8	124,1	117,0	144,7
Ceny w ujęciu realnym⁵ w zł/j.m.								
Średnia	25,18	15,13	13,68	7,31	24,32	19,83	30,00	19,50
Odchylenie standardowe	3,03	1,01	0,88	0,30	0,67	0,62	0,49	1,34
Współczynnik zmienności (w %)	12,0	6,6	6,4	4,1	2,8	3,1	1,6	6,7
Współczynnik b ⁴ - zł/j.m.	0,93	-0,32	-0,21	-0,05	0,13	0,10	-0,01	0,39
- w %	3,7	-2,1	-1,6	-0,6	0,5	0,5	-0,0	2,0
Indeks 2008=100	128,8	84,9	92,5	95,9	106,2	106,0	100,0	123,9

¹ mięso wołowe z kością; ² mięso wieprzowe z kością 2008–2016; ³ mięso wieprzowe bez kości; ⁴ współczynnik kierunkowy linii tendencji; ⁵ skorygowane wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych.

Źródło: obliczenia własne na podst. danych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/> (12.02.2020).

W latach 2008–2019 odnotowano wzrostowy trend cen wszystkich analizowanych produktów nabiałowych. Najwyższy wzrost nominalnych cen detalicznych odnotowano w przypadku masła (58,0%) i jaj kurzych (40,0%). Z roku na rok ceny detaliczne wymienionych produktów, w ujęciu nominalnym, wzrastały o odpowiednio 3,4 i 2,9%. Ceny masła i jaj kurzych wykazywały także dużą zmienność, o której świadczy wartość współczynnika zmienności – odpowiednio 14,5 i 12,0%. W stopniu wyższym niż ogólny wskaźnik cen konsumpcyjnych podrożały jedynie ceny masła (34,9%) i jaj (27,7%). W analizowanym okresie realnie obniżyły się natomiast ceny mleka (15,2%), twarogu (2,9%), a na podobnym poziomie pozostały ceny jogurtu owocowego.

Tabela 3.12. Charakterystyki statystyczne szeregów czasowych cen detalicznych wybranych produktów nabiałowych w Polsce w latach 2008–2017, w ujęciu nominalnym i realnym

Statystyki opisowe	Mleko krowie spożywcze 3-3,5% 1 l	Jogurt owocowy 150 g	Ser twarogowy półtusty 1 kg	Jaja kurze świeże 1 szt.	Masło świeże 82,5 % tłuszczu 200 g
Ceny w ujęciu nominalnym w zł/kg					
Średnia	2,79	1,18	12,72	0,50	4,33
Odchylenie standardowe	0,09	0,07	0,65	0,06	0,63
Współczynnik zmienności (w %)	3,2	5,93	5,1	12,0	14,5
Współczynnik b ² - zł/j.m. - w %	0,01 0,3	0,02 1,5	0,20 1,6	0,01 2,9	0,15 3,4
Indeks 2008=100	98,9	112,4	113,6	140,0	158,0
Ceny w ujęciu realnym³ w zł/j.m.					
Średnia	2,92	1,23	13,29	0,52	4,51
Odchylenie standardowe	0,16	0,04	0,27	0,04	0,50
Współczynnik zmienności (w %)	5,5	8,3	2,0	7,7	11,1
Współczynnik b ² - zł/j.m. - w %	-0,04 -1,3	0,00 0,1	0,00 0,0	0,01 1,8	0,08 1,8
Indeks 2008=100	84,8	100,0	97,2	127,7	134,9

¹ w zł/j.m.; ² współczynnik kierunkowy linii tendencji; ³ skorygowane wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych.

Źródło: obliczenia własne na podst. danych GUS, <https://bd.stat.gov.pl/> (12.02.2020 r.).

W latach 2008–2017 odnotowano wzrost cen większości analizowanych produktów z grupy owoce i warzywa. Obniżyły się jedynie ceny pomarańczy i bananów, w ujęciu nominalnym odpowiednio o 4,4 i 2,7%, a realnie odpowiednio o 6,9 i 6,1% (tab. 3.13). Średnioroczny spadek cen realnych wyniósł dla pomarańczy 2,6%, a dla bananów 2,1%. W analizowanym okresie najbardziej wzrosły ceny jabłek i kapusty białej. W ujęciu nominalnym ceny wymienionych produktów wzrosły odpowiednio o 76,9 i 54,7%, a realnie był to wzrost o odpowiednio 50,0 i 36,0%. Ceny jabłek, kapusty i cebuli wykazywały też najwyższą zmienność, która potwierdzają współczynniki zmienności cen wymienionych produktów (odpowiednio 19,2; 30,8 i 20,0%). W latach 2008–2017 o ponad 30% wzrosły nominalnie także ceny buraków, marchwi i cebuli, co realnie oznaczało wzrosty o 10,0–20,0%. W badanym okresie najbardziej stabilne były ceny pomarańczy i bananów. Spośród wszystkich analizowanych grup produktów żywnościowych, tj. zbożowych, mięsnych, nabiałowych oraz owoców i warzyw, te ostatnie charakteryzowały się najwyższymi współczynnikami zmienności.

Tabela 3.13. Charakterystyki statystyczne szeregów czasowych cen detalicznych wybranych owoców i warzyw w Polsce w latach 2008–2017, w ujęciu nominalnym i realnym

Statystyki opisowe	Pomarańcze 1 kg	Banany 1 kg	Jabłka 1 kg	Kapusta biała świeża 1 kg	Buraki 1 kg	Marchew 1 kg	Cebula 1 kg
Ceny w ujęciu nominalnym w zł/kg							
Średnia	5,05	4,70	2,53	1,26	1,52	1,72	1,86
Odchylenie standardowe	0,34	0,18	0,54	0,37	0,21	0,33	0,41
Współczynnik zmienności (w %)	6,7	3,8	21,3	29,4	13,8	19,2	22,0
Współczynnik b ¹ - zł/j.m. - w %	-0,04 -0,9	-0,02 -0,5	0,08 3,1	0,06 4,5	0,04 2,7	0,05 2,8	0,07 3,5
Indeks 2008=100	95,6	97,3	176,9	154,7	133,6	131,9	139,6
Ceny w ujęciu realnym² w zł/j.m.							
Średnia	5,30	4,93	2,64	1,31	1,59	1,79	1,95
Odchylenie standardowe	0,62	0,36	0,53	0,37	0,19	0,32	0,38
Współczynnik zmienności (w %)	11,7	8,2	20,1	28,2	11,9	17,9	19,5
Współczynnik b ¹ - zł/j.m. - w %	-0,14 -2,6	-0,10 -2,1	0,04 1,6	0,04 3,0	0,02 1,3	0,02 1,1	0,04 1,9
Indeks 2008=100	83,1	83,9	150,0	136,4	120,0	111,8	117,6

¹ współczynnik kierunkowy linii tendencji, ² skorygowane wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych.

Źródło: obliczenia własne na podst. danych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/> (12.02.2020)

ROZDZIAŁ 4

Zmiany wydatków na żywność według wybranych uwarunkowań społeczno-ekonomicznych

Celem niniejszego rozdziału była identyfikacja i ocena poziomu oraz tendencji zmian realnych wydatków na żywność w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017, w świetle wybranych czynników o charakterze społeczno-ekonomicznym. W literaturze wśród czynników wpływających na popyt na żywność wymienia się wiele elementów. Bez wątplenia do ważnych determinant popytu należy wartość nominalnych dochodów konsumentów, które wraz z poziomem i strukturą cen określają ich realną siłę nabywczą¹. Kolejną grupę uwarunkowań stanowią gusty i preferencje nabywców. Ważne znaczenie mają również cechy społeczne gospodarstw domowych wpływające na sposób dysponowania przez nie dochodem, a co za tym idzie na warunki ich bytu². Stąd też analizom poddano zmianę realnych wydatków na żywność w zależności od realnej wartości dochodów gospodarstw domowych, grupy społeczno-ekonomicznej, a także wielkości gospodarstwa domowego mierzonego liczbą jego członków.

Przedmiotem badań były wydatki dokonywane przez gospodarstwa domowe w Polsce. Warto zwrócić uwagę, że pojęcie gospodarstwa domowego jest różnorodnie definiowane w literaturze. Przeglądu pojęć gospodarstwa domowego dokonał T. Zalega, jednocześnie proponując autorską definicję: „gospodarstwo domowe jest autonomicznym podmiotem gospodarującym wyodrębnionym w sensie ekonomicznym na postawie własności osobistej, podejmującym decyzje w sferze

---

¹ W. Wrzosek, *Funkcjonowanie rynku*, PWE, Warszawa 1998, s. 82–83, 89–94. H. Mruk (red.), *Analiza rynku*, PWE, Warszawa 2003, s. 22–23. P. A. Samuelson, W. D. Nordhaus, *Ekonomia. Tom 1*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 89–90. M. Rekowski, *Wprowadzenie do mikroekonomii*, Polsoft – AKADEMIA, Poznań 1994, s. 42.

² A. Turczak, *Zróżnicowanie wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe gospodarstw domowych o różnej wielkości*, *Konsumpcja i Rozwój* 2017, nr1(18), s. 57–74.

konsumpcji w oparciu o własne subiektywne preferencje (gusty), upodobania, przyzwyczajenia i tradycje, a także istniejące ograniczenia obiektywne (tj. dochód gospodarstwa domowego, ceny rynkowe dóbr i usług) w celu maksymalnego i najbardziej racjonalnego zaspokojenia ogółu potrzeb (tak konsumpcyjnych, jak i duchowych) wszystkich swoich członków”³. Zgodnie z definicją przyjętą przez Główny Urząd Statystyczny „gospodarstwo domowe to zespół osób zamieszkujących razem i wspólnie utrzymujących się (osoby samotne utrzymujące się samodzielnie tworzą jednoosobowe gospodarstwa domowe)”⁴.

W rozdziale wykorzystano dane statystyczne z lat 2008–2017 obejmujące wyniki badania budżetów gospodarstw domowych pochodzące z Głównego Urzędu Statystycznego.⁵ Dane poddano analizie ilościowej, wykorzystując w jej trakcie statystykę opisową (opis tabelaryczny) i parametryczną (wskaźnik korelacji r-Pearsona). W rozdziale analizowano wskaźniki struktury, dynamiki i natężenia, wskaźnik korelacji r-Pearsona oraz średnią arytmetyczną ($\bar{X}$), jako miarę tendencji centralnej. Badaniom poddano również wybrane miary dyspersji, tj. odchylenie standardowe (s), współczynnik zmienności – Vs (obliczany jako iloraz odchylenia standardowego i średniej arytmetycznej) oraz rozstęp – R (różnica pomiędzy wartością maksymalną i minimalną). Zmiany dochodów analizowano przy użyciu indeksów jednopodstawowych przyjmując za podstawę 2008 rok, a także indeksów łańcuchowych przyjmując za podstawę rok poprzedni. Zmiany realnych wydatków na żywność badano przy wykorzystaniu indeksów jednopodstawowych przyjmując za podstawę 2008 rok. Ponadto dynamikę zmian realnych wydatków na wybrane produkty żywnościowe określono współczynnikiem kierunkowym linii tendencji prostoliniowej, wyznaczonej dla wartości bezwzględnych i względnych, będących odsetkiem średniej dla wielolecia (100%).

W celu określenia rzeczywistych zmian wartości wydatków i dochodów w latach 2008–2017 nominalną wartość wydatków gospodarstw domowych oraz nominalną wartość dochodów przekształcono na wartości realne. Umożliwiło to wykluczenie wpływu zmian cen na badane agregaty. Stąd też nominalną wartość wydatków na żywność ogółem oraz na wybrane grupy produktów żywnościowych skorygowano o wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych na żywność

³ T. Zalega, *Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji*, Studia i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego 2007, nr 1, s. 7–24 (s. 10).

⁴ Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/103,pojecie.html> (14.03.2020).

⁵ Podstawę analiz stanowiły publikacje GUS: *Budżety gospodarstw domowych w ... latach 2008–2017*.

i napoje bezalkoholowe w Polsce⁶, co umożliwiło dokonanie identyfikacji i analizy rzeczywistych zmian wydatków na żywność gospodarstw domowych. Z kolei nominalną wartość dochodów gospodarstw domowych skorygowano o wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych ogółem w Polsce (tj. inflacji)⁷ w celu określenia zmian realnej siły nabywczej gospodarstw domowych. W obu przypadkach za okres bazowy przyjęto rok 2017. Analizom poddano przeciętne miesięczne realne wydatki na jedną osobę na wybrane grupy produktów, a także przeciętny miesięczny realny dochód rozporządzalny na jedną osobę.

Badaniom poddano zmiany realnych wydatków na żywność, jak również na następujące grupy produktów żywnościowych:

- pieczywo i produkty zbożowe (w tym pieczywo, pozostałe wyroby piekarskie, makarony i produkty makaronowe, mąka oraz płatki śniadaniowe),
- mięso i wędliny (w tym mięso surowe, wędliny i inne przetwory mięsne, podroby przetwory podrobowe),
- nabiał (w tym mleko, mleko zagęszczone i w proszku, jogurty, sery i twarogi, napoje i inne produkty mleczne, bez śmietany i jaj),
- owoce i warzywa (w tym owoce cytrusowe i banany, pozostałe owoce świeże, owoce suszone, mrożone, orzechy, przetwory owocowe, warzywa świeże lub chłodzone, ziemniaki, warzywa i grzyby mrożone, warzywa suszone i pozostałe przetwory warzywne).

W pierwszej kolejności dokonano analizy zmian struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce w latach 2008–2017. Badaniom poddano także wpływ zmian realnych dochodów ludności na realne wydatki na żywność poprzez obliczenie wskaźnika korelacji *r*-Pearsona pomiędzy wartością realnych dochodów a realnymi wydatkami na towary i usługi konsumpcyjne w latach 2008–2017. Następnie dokonano analizy zmian udziału wydatków na żywność w dochodzie (w ujęciu realnym). W dalszej kolejności dokonano identyfikacji i oceny zmian przeciętnych miesięcznych realnych wydatków na jedną osobę na żywność w zależności od przynależności do grupy społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych, a także od liczby członków gospodarstwa domowego. Dodatkowym czynnikiem różnicującym były również zmiany wartości realnych dochodów *per capita* w badanych typach gospodarstw domowych.

⁶ Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych na żywność i napoje bezalkoholowe w Polsce wynosił w: 2008 r. – 106,1; 2009 r. – 104,1; 2010 – 102,7; 2011 r. – 105,4; 2012 r. – 104,3; 2013 r. – 102,0; 2014 r. – 99,1; 2015 r. – 98,3; 2016 r. – 100,8; 2017 r. – 104,2 Banku Danych Lokalnych GUS, www.stat.gov.pl (28.02.2020).

⁷ Wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych ogółem w Polsce wynosił w: 2008 r. – 104,2; 2009 r. – 103,5; 2010 – 102,6; 2011 r. – 104,3; 2012 r. – 103,7; 2013 r. – 100,9; 2014 r. – 100,0; 2015 r. – 99,1; 2016 r. – 99,4; 2017 r. – 102,0 Banku Danych Lokalnych GUS, www.stat.gov.pl (28.02.2020).

4.1. Zmiany struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce

W gospodarstwach domowych w Polsce w 2017 r. wartość wydatków *per capita* na towary i usługi konsumpcyjne wynosiła 1127,18 zł i była wyższa w ujęciu realnym niż w 2008 r. o 11,9%; natomiast realne wydatki na żywność zwiększyły się o 0,4% i wynosiły w 2017 r. 261,15 zł⁸. Tempo wzrostu popytu na dobra i usługi konsumpcyjne gospodarstw domowych w Polsce było więc znacznie silniejsze niż tempo wzrostu wydatków na żywność.

W latach 2008–2017 udział wydatków gospodarstw domowych na towary i usługi konsumpcyjne w wydatkach ogółem utrzymywał się na podobnym poziomie i wynosił od 95,4% w 2010 r. do 95,8% w 2013 oraz 2017 r. Największym udziałem w strukturze wydatków konsumpcyjnych cechowały się wydatki na żywność (od 22,9% w 2015 r. do 24,5% w 2008 r.) (tab. 4.1). Gospodarstwa domowe relatywnie dużo wydawały również na użytkowanie mieszkania i nośniki energii (od 19,7% w 2008 r. do 21,7% w 2013 r.). Należy jednak zauważyć, że w badanym okresie zmieniła się struktura wydatków gospodarstw domowych. Zmniejszeniu uległ m.in. udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, transport oraz na rekreację i kulturę w wydatkach ogółem. Udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem zmniejszył się z 24,5% w 2008 r. do 23,2% w 2017 r., tj. o 1,3 pp. Malejący udział wydatków na żywność w wydatkach ogółem jest ważnym wskaźnikiem rosnącej zamożności ludności. Z badań J. Szwaćkiej-Mokrzyckiej wynika, że w Polsce pomimo obserwowanego zmniejszenia udziału wydatków na żywność w wydatkach ogółem, udział ten jest nadal wyższy niż w rozwiniętych krajach członkowskich UE⁹.

Należy ponadto zwrócić uwagę, że w Polsce w latach 2008–2017 największy wzrost udziału w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych odnotowano w przypadku wydatków na restauracje i hotele (o 2,7 pp.), a w dalszej kolejności pozostałych towarów i usług¹⁰ (wzrost o 0,9 pp.) (tab. 4.1). Relatywnie

⁸ Nominalną wartość wydatków na dobra i usługi konsumpcyjne skorygowano o wskaźniki inflacji natomiast nominalną wartość wydatków na żywność ogółem skorygowano o wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych na żywność i napoje bezalkoholowe. Obliczenia własne na podstawie *Budżety gospodarstw domowych w ... latach 2008–2017*.

⁹ J. Szwaćka-Mokrzycka, *Changes in food consumption in Poland and other EU countries*, Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia 2017, nr 16 (4), s. 169–178.

¹⁰ Do grupy wydatków na pozostałe towary i usługi zalicza się: artykuły higieny osobistej, użytku osobistego, opiekę społeczną, ubezpieczenia, pozostałe usługi wcześniej nie wyszczególnione: usługi finansowe świadczone przez banki i inne instytucje, usługi doradztwa ubezpieczeniowego i finansowego, usługi administracyjne, usługi prawnicze i księgowość, usługi pogrzebowe i cmentarne, pozostałe opłaty i usługi. *Budżety gospodarstw domowych w 2017 r.*, GUS, Warszawa 2018.

dużym wzrostem cechował się również udział wydatków na zdrowie oraz użytkowanie mieszkania i nośniki energii w całości wydatków na towary i usługi konsumpcyjne (w obu przypadkach był to wzrost o 0,7 pp.).

Tabela 4.1. Zmiany struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce w latach 2008–2017 (w %)

Wyszczególnienie	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Zmiana (pp.)
Towary i usługi konsumpcyjne	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
żywność i napoje bezalkoholowe	26,7	26,3	26,0	26,1	26,2	26,0	25,5	25,2	25,3	25,4	-1,3
– w tym żywność	24,5	24,1	23,8	23,9	24,0	23,7	23,3	22,9	23,0	23,2	-1,3
napoje alkoholowe, wyroby tytoniowe i narkotyki	2,8	2,9	2,8	2,8	2,8	2,7	2,6	2,6	2,6	2,5	-0,3
odzież i obuwie	5,8	5,5	5,5	5,3	5,1	5,3	5,6	5,7	5,8	5,5	-0,2
użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,7	20,6	21,1	21,6	21,3	21,7	21,0	21,0	20,4	20,4	0,7
wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,7	5,6	5,4	5,0	5,0	4,9	5,1	5,2	5,3	5,5	-0,2
zdrowie	5,0	5,2	5,0	5,2	5,2	5,3	5,2	5,5	5,6	5,7	0,7
transport	10,5	10,1	10,0	10,0	10,2	10,1	9,6	9,2	9,1	9,1	-1,5
łącznie	5,0	4,8	4,6	4,4	4,2	5,4	5,3	5,3	5,2	4,9	-0,1
rekreacja i kultura	8,3	8,4	8,4	8,4	8,5	6,8	6,8	7,0	7,2	7,2	-1,1
edukacja	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	-0,3
restauracje i hotele	2,1	2,3	2,4	2,6	2,9	3,0	4,4	4,3	4,6	4,8	2,7
pozostałe towary i usługi	5,5	5,5	5,5	5,4	5,4	6,0	6,1	6,2	6,3	6,4	0,9
kieszonkowe	1,6	1,7	1,8	1,8	1,8	1,7	1,6	1,7	1,6	1,7	0,0
pozostałe wydatki	4,5	4,7	4,8	4,5	4,5	4,3	4,6	4,6	4,5	4,4	-0,1

Źródło: oprac. własne na podst. *Budżety gospodarstw domowych w 2008 r.*, GUS, Warszawa 2009; *Budżety gospodarstw domowych w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010; *Budżety gospodarstw domowych w 2010*, GUS, Warszawa 2011; *Budżety gospodarstw domowych w 2011 r.*, GUS, Warszawa 2012; *Budżety gospodarstw domowych w 2012 r.*, GUS, Warszawa 2013; *Budżety gospodarstw domowych w 2013 r.*, GUS, Warszawa 2014; *Budżety gospodarstw domowych w 2014 r.*, GUS, Warszawa 2015. *Budżety gospodarstw domowych w 2015 r.*, GUS, Warszawa 2016. *Budżety gospodarstw domowych w 2016 r.*, GUS, Warszawa 2017. *Budżety gospodarstw domowych w 2017 r.*, GUS, Warszawa 2018.

Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny *per capita* w Polsce w 2017 r. wynosił 1598,13 zł. Warto zauważyć, że w całym badanym okresie dochody nominalne gospodarstw domowych w Polsce charakteryzowały się tendencją wzrostową (przy założeniu, że rok poprzedni wynosi 100%) (tab. 4.2). Przeciętny miesięczny nominalny dochód rozporządzalny na jedną osobę w Polsce w latach 2008–2017 wzrósł o 52,9%. Dochody realne wzrastały w latach 2009–2010,

natomiast w roku 2011 uległy zmniejszeniu w stosunku do roku poprzedniego co należy wiązać ze światowym kryzysem finansowym i gospodarczym. W kolejnych latach można zaobserwować wzrost dochodów realnych w gospodarstwach domowych w Polsce, przy czym dochody te dopiero w 2013 r. osiągnęły poziom z 2010 r. W latach 2008–2017 wzrost przeciętnych miesięcznych dochodów rozporządzalnych na jedną osobę w ujęciu realnym w Polsce wyniósł 31,3%.

Tabela 4.2. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na jedną osobę w Polsce w ujęciu nominalnym i realnym w latach 2008–2017

Rok	Dochód nominalny		Dochód realny, w cenach z 2017 r.	
	w zł	zmiana, rok poprzedni = 100, w%	w zł	zmiana, rok poprzedni = 100, w%
2008	1 045,52	–	1 217,40	–
2009	1 114,49	106,6	1 253,83	103,0
2010	1 192,82	107,0	1 307,94	104,3
2011	1 226,95	102,9	1 289,90	98,6
2012	1 278,43	104,2	1 296,07	100,5
2013	1 299,07	101,6	1 305,25	100,7
2014	1 340,44	103,2	1 346,81	103,2
2015	1 386,16	103,4	1 405,40	104,4
2016	1 474,56	106,4	1 504,05	107,0
2017	1 598,13	108,4	1 598,13	106,3
Zmiana 2008–2017 (2008=100, w %)	152,9	–	131,3	–

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

Wskaźnik korelacji r-Pearsona pomiędzy wartością realnych dochodów a realnymi wydatkami na towary i usługi konsumpcyjne w latach 2008–2017 wyniósł 0,85, co świadczy o występowaniu silnej korelacji¹¹. Wskaźnik korelacji dla żywności ogółem był na poziomie 0,26, co oznacza występowanie słabej korelacji pomiędzy badanymi wielkościami. Wśród analizowanych produktów żywnościowych tylko w odniesieniu do owoców i warzyw odnotowano występowanie silnej korelacji dodatniej (wskaźnik korelacji r-Pearsona wyniósł 0,72). Pozostałe badane produkty cechowały się korelacją ujemną, tj. nabiał -0,64, mięso i wędliny -0,52, pieczywo i produkty zbożowe -0,41. Oznacza to, że wraz ze wzrostem dochodów realnych popyt rzeczywisty na te produkty zmniejszał się.

¹¹ J. Czaja, E. Preweda, *Analiza statystyczna zmiennej losowej wielowymiarowej w aspekcie korelacji i predykcji*, Geodezja 2000, tom 6, zeszyt 2, s. 129–144.

W dalszej kolejności dokonano analizy udziału realnych przeciętnych miesięcznych wydatków na jedną osobę na żywność w realnym przeciętnym miesięcznym dochodzie rozporządzalnym na jedną osobę w Polsce w latach 2008–2017. W wyniku przeprowadzonych badań wykazano, że w analizowanym okresie udział realnych wydatków na żywność w realnym dochodzie rozporządzalnym zmniejszył się o 5,1% (tab. 4.3).

Tabela 4.3. Udział przeciętnych miesięcznych realnych wydatków na jedną osobę na żywność w przeciętnym miesięcznym realnym dochodzie rozporządzalnym *per capita* w Polsce w latach 2008–2017

Rok	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Zmiana 2008–2017 (p.p.)
Udział wydatków w dochodach (w %)	21,4	20,7	19,7	19,6	19,4	18,9	18,5	17,9	17,3	16,3	-5,1

Źródło: jak w tabeli 4.1.

Zgodnie z prawem Engla¹² w miarę wzrostu dochodów na jednego członka rodziny zaobserwować można współwystępowanie dwóch zjawisk, tj. wzrost popytu ogólnego oraz zmiana jego struktury w taki sposób, że maleje procentowy udział wydatków na żywność i inne dobra niższego rzędu oraz rośnie procentowy udział wydatków na dobra wyższego rzędu (dobra konsumpcyjne trwałego użytkowania)¹³. W Polsce, w analizowanym okresie wykazano wzrost realnych dochodów rozporządzalnych *per capita*, zwiększenie popytu ogólnego gospodarstw domowych, a także zmniejszenie udziału wydatków na żywność w strukturze wydatków konsumpcyjnych. Zjawiska te potwierdzają występowanie prawidłowości opisanych prawem Engla. Podobne wyniki uzyskano w innych badaniach¹⁴.

Warto zwrócić uwagę, że rozszerzone prawo Engla-Schwabego poza opisanymi powyżej prawidłowościami zakłada, że w miarę wzrostu dochodów *per capita*:¹⁵

- procentowy udział wydatków na odzież i obuwie nie ulega większym zmianom,

¹² Ernest Engel (1821–1896) niemiecki ekonomista i statystyk. Zajmował się m.in. badaniem budżetów rodzin robotniczych, na podstawie których ustalił zależność pomiędzy zmianą dochodów a poziomem wydatków na różne kategorie dóbr.

¹³ Z. Dach, *Mikroekonomia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2015, s. 63; T. Zalega, *Konsumpcja. Determinanty, teorie, modele*, Wydawnictwo PWE, Warszawa 2012, s. 99–100.

¹⁴ H. Dudek, G. Koszela, J. Landmesser, *Wpływ sytuacji dochodowej na strukturę wydatków gospodarstw domowych*, Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2012, nr 97, s. 237–247.

¹⁵ R. Głowacki, J. Kramer, L. Żabiński, *Analiza rynku*, PWE, Warszawa 1981, s. 131–132.

- procentowy udział wydatków na mieszkanie, energię i opał nieznacznie rośnie,
- wzrasta procentowy udział wydatków na dobra trwałego użytkowania, a także na zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu np. w zakresie kultury, ochrony zdrowia, rekreacji czy edukacji.

W wyniku przeprowadzonych badań wykazano, że w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017 udział wydatków na odzież i obuwie w strukturze wydatków konsumpcyjnych uległ niewielkiej zmianie (zmniejszył się o 0,2 pp.), jednocześnie zwiększył się udział wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, zdrowie oraz na restauracje i hotele (tab. 4.1). Opisane zmiany struktury wydatków stanowią potwierdzenie prawidłowości wynikających z prawa Engla-Schwabego. Należy jednak zwrócić uwagę, że w analizowanym okresie w strukturze wydatków polskich gospodarstw domowych zmniejszył się udział wydatków na rekreację i kulturę oraz edukację, co w odniesieniu do tych grup wydatków nie potwierdza występowania prawidłowości opisanych prawem Engla-Schwabego.

4.2. Zmiany wydatków na żywność według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych

W celu dokonania oceny wpływu zmian dochodów realnych na wartość realnych wydatków na żywność w zależności od przynależności gospodarstwa domowego do określonej grupy społeczno-ekonomicznej, obliczono wartość dochodów realnych w latach 2008–2017 w tego typu gospodarstwach. W toku badań wykazano, że najwyższą wartością przeciętnych miesięcznych realnych dochodów rozporządzalnych na jedną osobę cechowały się w całym badanym okresie gospodarstwa domowe pracowników na stanowiskach nierobotniczych, a w dalszej kolejności pracujących na własny rachunek (tab. 4.4). Najniższe dochody *per capita* odnotowano w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych oraz rolników. Dochody realne w gospodarstwach emerytów i rencistów kształtowały się na poziomie średnich dochodów w gospodarstwach domowych ogółem. W latach 2008–2017 najwyższym tempem wzrostu realnych dochodów rozporządzalnych *per capita* charakteryzowały się gospodarstwa o najniższej wartości dochodów realnych na jedną osobę, tj. gospodarstwa rolników (wzrost o 52,5%), a w dalszej kolejności pracowników na stanowiskach robotniczych (zwiększenie o 39,0%). Zmiana dochodów realnych w odniesieniu do wskaźników przyjmujących rok poprzedni za 100% wykazała, że w 2011 r. nastąpiło zmniejszenie realnej wartości dochodów rozporządzalnych *per capita* w większości typów gospodarstw

domowych (za wyjątkiem emerytów i rencistów oraz pracowników na stanowiskach robotniczych, w których dochód ten pozostał na poziomie z 2010 r.). Tendencja ta utrzymała się w odniesieniu do niektórych typów gospodarstw domowych również w 2012 i 2013 r., co mogło stanowić jeden ze skutków światowego kryzysu finansowo-gospodarczego. Należy zwrócić uwagę, że od 2016 r. tempo wzrostu dochodów było szybsze niż w latach poprzednich głównie w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach robotniczych oraz rolników. Jest to częściowo związane z programem rządowym „Rodzina 500+”, który jest realizowany w Polsce od 1 kwietnia 2016 r. na podstawie Ustawy z dnia 11 lutego 2016 roku o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci¹⁶. Zgodnie z ustawą w okresie od kwietnia 2016 r. do czerwca 2019 r. świadczenie przysługiwało na drugie i kolejne dzieci w rodzinie. Na każde dziecko świadczenie przysługuje od 1 lipca 2019 r.

W toku badań wykazano, że w latach 2008–2017 najwyższym poziomem realnych wydatków *per capita* na żywność cechowały się gospodarstwa domowe emerytów i rencistów, natomiast najniższym gospodarstwa pracowników na stanowiskach robotniczych (rys. 4.1.; aneks, tab. 1.). Wartość realnych wydatków na żywność w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych była niższa w całym badanym okresie niż w gospodarstwach emerytów i rencistów o blisko 30%. W pozostałych typach gospodarstw (tj. pracowników na stanowiskach nierobotniczych, rolników oraz pracujących na własny rachunek) wydatki na żywność kształtowały się na podobnym poziomie, który był jednocześnie zbliżony do średniej krajowej. Warto zauważyć, że w większości badanych typów gospodarstw w latach 2009–2013 odnotowano zmniejszanie realnych wydatków na żywność (przy założeniu rok poprzedni = 100%). Wiązało się to ze światowym kryzysem finansowym i gospodarczym¹⁷. Wraz zżywieniem gospodarczym nastąpiło również przyspieszenie dynamiki wzrostu wydatków na żywność. W latach 2014–2017 wydatki realne na żywność cechowały się tendencją wzrostową (za wyjątkiem wydatków gospodarstw domowych pracowników na stanowiskach robotniczych w 2014, które uległy zmniejszeniu w stosunku do 2013 o 0,2%, a także wydatków w gospodarstwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych w 2017 r., które były niższe niż w roku poprzednim o 0,5%).

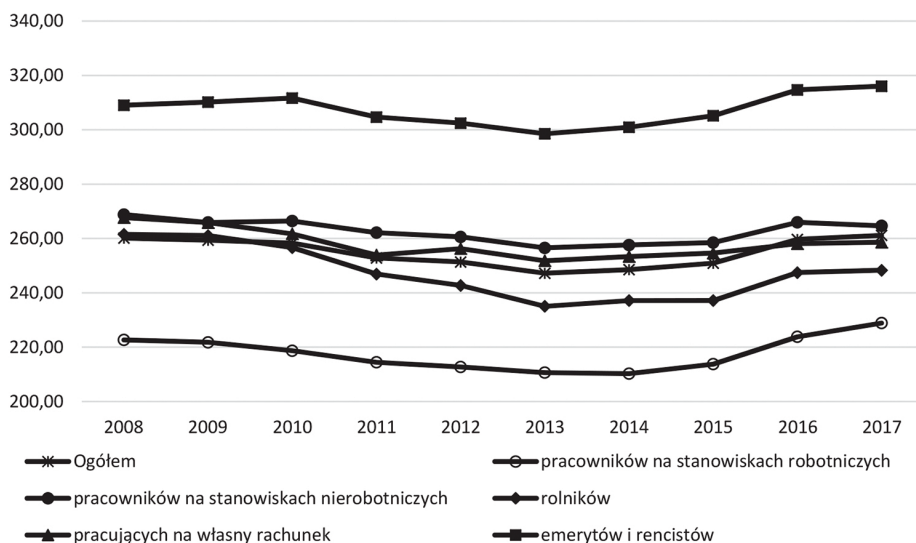
¹⁶ Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci (Dz.U. 2016 poz. 195 z późn. zm.)

¹⁷ K. Świetlik, *Polska gospodarka i konsumpcja żywności po kryzysie*, Konsumpcja i Rozwój 2017, nr 4(21), s.110–126.

Tabela 4.4. Przeciętny miesięczny realny dochód rozporządzalny na jedną osobę według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w Polsce w latach 2008–2017

Gospodarstwa domowe	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Zmiana 2008=100, w %
	w zł										
Ogółem	1 217,40	1 253,83	1 307,94	1 289,90	1 296,07	1 305,25	1 346,81	1 405,40	1 504,05	1 598,13	131,3
pracowników na stanowiskach robotniczych	949,20	970,92	982,77	984,10	980,40	994,73	1 043,22	1 096,00	1 229,55	1 319,58	139,0
pracowników na stanowiskach nirobotniczych	1 621,23	1 675,85	1 745,36	1 709,02	1 719,04	1 707,97	1 742,07	1 785,81	1 867,77	1 928,13	118,9
rolników	1 033,23	994,53	1 123,41	1 034,36	1 106,61	1 161,63	1 055,85	1 060,69	1 174,31	1 575,57	152,5
pracujących na własny rachunek	1 558,56	1 571,06	1 610,10	1 574,26	1 557,88	1 588,57	1 639,40	1 763,62	1 828,18	1 918,94	123,1
emerytów i rencistów	1 201,59	1 255,86	1 294,79	1 296,35	1 315,81	1 334,97	1 388,89	1 458,00	1 528,76	1 579,03	131,4
zmiana, rok poprzedni = 100, w %											
Ogółem	100,0	103,0	104,3	98,6	100,5	100,7	103,2	104,4	107,0	106,3	-
pracowników na stanowiskach robotniczych	100,0	102,3	101,2	100,1	99,6	101,5	104,9	105,1	112,2	107,3	-
pracowników na stanowiskach nirobotniczych	100,0	103,4	104,1	97,9	100,6	99,4	102,0	102,5	104,6	103,2	-
rolników	100,0	96,3	113,0	92,1	107,0	105,0	90,9	100,5	110,7	134,2	-
pracujących na własny rachunek	100,0	100,8	102,5	97,8	99,0	102,0	103,2	107,6	103,7	105,0	-
emerytów i rencistów	100,0	104,5	103,1	100,1	101,5	101,5	104,0	105,0	104,9	103,3	-

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

Rysunek 4.1. Przeciętne miesięczne realne wydatki na jedną osobę na żywność w latach 2008–2017 według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych (w zł)

Źródło: oprac. własne na podst. *Budżety gospodarstw domowych w 2008 r.*, GUS, Warszawa 2009; *Budżety gospodarstw domowych w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010; *Budżety gospodarstw domowych w 2010*, GUS, Warszawa 2011; *Budżety gospodarstw domowych w 2011 r.*, GUS, Warszawa 2012; *Budżety gospodarstw domowych w 2012 r.*, GUS, Warszawa 2013; *Budżety gospodarstw domowych w 2013 r.*, GUS, Warszawa 2014; *Budżety gospodarstw domowych w 2014 r.*, GUS, Warszawa 2015; *Budżety gospodarstw domowych w 2015 r.*, GUS, Warszawa 2016; *Budżety gospodarstw domowych w 2016 r.*, GUS, Warszawa 2017; *Budżety gospodarstw domowych w 2017 r.*, GUS, Warszawa 2018.

W okresie 2008–2017 średnioroczny wzrost realnych wydatków na żywność miał miejsce w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych (o 0,08%) oraz emerytów i rencistów (o 0,09%), co w wartościach absolutnych oznaczało coroczny wzrost o odpowiednio 0,19 zł i 0,29 zł. W pozostałych typach gospodarstw odnotowano średnioroczne spadki realnych wydatków na żywność, tj.: pracowników na stanowiskach nierobotniczych o 0,22%, rolników o 0,85% oraz pracujących na własny rachunek o 0,42%, co oznaczało w wartościach absolutnych coroczne zmniejszenie o odpowiednio 0,57 zł, 2,11 zł i 1,08 zł¹⁸.

W toku badań wykazano, że w gospodarstwach emerytów i rencistów realne wydatki na wszystkie badane grupy produktów żywnościowych (tj. pieczywo i produkty zbożowe, mięso i wędliny, nabiał oraz owoce i warzywa) były najwyższe w całym okresie analizy (por. aneks, tab. 1.). Wynika to ze stosunkowo wysokiego poziomu spożycia *per capita*, wyrażonego w jednostkach naturalnych w tego

¹⁸ Obliczenia własne, źródło danych: jak w tabeli 4.1.

typu gospodarstwach, co zostało wykazane w podrozdziale 5.2. Jest to zapewne również związane z niezbyt częstym korzystaniem przez emerytów i rencistów z możliwości konsumpcji poza domem. Inną przyczyną może być również mniejsza mobilność przestrzenna osób starszych skutkująca dokonywaniem przez nich zakupów głównie blisko miejsca zamieszkania (np. w sklepach osiedlowych), co prawdopodobnie związane jest z wyższym poziomem cen w tego typu placówkach niż w sklepach dyskontowych czy w super- i hipermarketach. W wyniku przeprowadzonych analiz wykazano, że w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach robotniczych realne wydatki na wszystkie badane produkty żywnościowe były najniższe. Relatywnie niską wartością cechowały się również realne wydatki w gospodarstwach domowych rolników (za wyjątkiem wydatków na mięso, które były stosunkowo wysokie w porównaniu z innymi typami gospodarstw domowych). Względnie niska wartość realnych wydatków na żywność mogła wynikać ze stosunkowo niskich dochodów realnych *per capita* w obu omawianych grupach gospodarstw domowych. Dodatkowo spożycie naturalne w gospodarstwach rolników może stanowić czynnik wpływający na obniżenie wydatków na żywność w tego typu gospodarstwach domowych.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że nie występują znaczące różnice w wartości realnych wydatków *per capita* na badane grupy produktów żywnościowych w poszczególnych typach gospodarstw zależnie od roku, co potwierdzają obliczone miary dyspersji zaprezentowane w tab. 4.5. Spośród analizowanych grup produktów żywnościowych najwyższymi wartościami współczynników zmienności cechowały się owoce i warzywa, przy czym wartości te nie przekraczały 20% co wskazuje na ich małą zmienność. Średniorocznie w latach 2008–2017 nastąpiło zmniejszenie realnych wydatków na pieczywo i produkty zbożowe, mięso i wędliny oraz nabiał we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw domowych. Najsilniejszy średnioroczny spadek (corocznie o 1,84%) miał miejsce w gospodarstwach pracujących na własny rachunek w zakresie ograniczenia spożycia nabiału. W ujęciu wartościowym największe zmniejszenie dotyczyło wydatków na mięso i wędliny w gospodarstwach rolników (corocznie o 1,26 zł). Realne wydatki na warzywa i owoce charakteryzowała tendencja wzrostowa we wszystkich badanych typach gospodarstw domowych, za wyjątkiem rolników.

Tabela 4.5. Statystyki opisowe i miary zmienności realnych wydatków *per capita* na wybrane grupy produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017 według grup społeczno – ekonomicznych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	pracowników			rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów
	razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nierobotniczych			
Pieczywo i produkty zbożowe (w zł)						
Średnia	44,39	39,37	45,23	42,48	43,48	52,07
Odchylenie standardowe	1,45	1,57	1,40	1,75	1,80	1,24
Współczynnik zmienności (w %)	3,26	3,98	3,10	4,12	4,14	2,37
Rozstęp	4,77	5,06	4,30	5,69	5,32	4,49
Współczynnik b ¹ - zł/j.m. - w %	-0,36 -0,81	-0,38 -0,97	-0,37 -0,82	-0,49 -1,15	-0,56 -1,29	-0,17 -0,34
Mięso i wędliny (w zł)						
Średnia	74,12	66,44	69,86	81,82	71,64	91,45
Odchylenie standardowe	1,70	1,44	2,34	4,53	3,10	1,41
Współczynnik zmienności (w %)	2,29	2,16	3,34	5,53	4,32	1,55
Rozstęp	5,66	4,86	7,40	13,51	9,48	5,22
Współczynnik b ¹ - zł/j.m. - w %	-0,44 -0,60	-0,10 -0,14	-0,79 -1,12	-1,26 -1,54	-0,99 -1,38	-0,03 -0,03
Nabiał (w zł)						
Średnia	29,62	24,53	34,08	25,48	32,35	32,81
Odchylenie standardowe	1,23	0,89	1,96	1,16	1,82	1,07
Współczynnik zmienności (w %)	4,15	3,64	5,75	4,53	5,62	3,25
Rozstęp	3,37	2,90	4,76	3,28	5,25	3,05
Współczynnik b ¹ - zł/j.m. - w %	-0,37 -1,25	-0,21 -0,87	-0,61 -1,80	-0,34 -1,35	-0,60 -1,84	-0,32 -0,99
Owoce i warzywa (w zł)						
Średnia	46,29	36,52	50,65	39,23	49,03	57,68
Odchylenie standardowe	2,51	2,30	2,79	2,33	2,76	2,96
Współczynnik zmienności (w %)	5,43	6,30	5,52	5,95	5,64	5,14
Rozstęp	8,16	7,63	8,67	7,15	8,77	9,76
Współczynnik b ¹ - zł/j.m. - w %	0,37 0,80	0,24 0,64	0,53 1,05	-0,27 -0,70	0,53 1,09	0,45 0,78

b¹ – współczynnik kierunkowy linii tendencji.

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

W analizowanym okresie, w gospodarstwach domowych, w zależności od rodzaju produktów różnice pomiędzy wielkościami maksymalnymi i minimalnymi realnych wydatków *per capita* przedstawiały się następująco (aneks, tab. 1):

- pieczywo i produkty zbożowe: najwięcej wydawano w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów w 2008 r. (54,23 zł), najmniej w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych w 2014 r. (37,20 zł),
- mięso i wędliny: najwięcej wydawano w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów w 2009 r. (94,57 zł), najmniej w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych w 2013 r. (64,62 zł),
- nabiał: najwięcej wydawano w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach nierobotniczych w 2010 r. (36,63 zł), najmniej w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych w 2013 r. (23,10 zł),
- owoce i warzywa: najwięcej wydawano w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów w 2017 r. (62,46 zł), najmniej w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych w 2012 r. (32,84 zł).

W latach 2008–2017 wartość przeciętnych miesięcznych wydatków na jedną osobę na żywność w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce w ujęciu realnym, tj. w cenach z 2017 r., wzrosła o 0,4% (tab. 4.6). Warto jednak podkreślić, że wzrost wartości realnych wydatków na żywność miał miejsce jedynie w dwóch typach gospodarstw, tj. pracowników na stanowiskach robotniczych (w latach 2008–2017 wskaźnik dynamiki wyniósł 102,8%) oraz w gospodarstwach emerytów i rencistów (wskaźnik dynamiki wyniósł 102,3%). W pozostałych typach gospodarstw domowych odnotowano realne zmniejszenie wydatków na żywność:

- w gospodarstwach domowych rolników wskaźnik dynamiki wyniósł 95,0%,
- w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek wskaźnik dynamiki wyniósł 96,6%,
- w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach nierobotniczych wskaźnik dynamiki wyniósł 98,5%.

Ograniczenie wydatków na żywność mogło być spowodowane wysokim stopniem zaspokojenia potrzeb żywnościowych, szczególnie w grupach gospodarstw domowych cechujących się ponadprzeciętnym poziomem realnych dochodów rozporządzalnych, tj. w gospodarstwach pracowników na stanowiskach nierobotniczych oraz pracujących na własny rachunek. Może to stanowić implikację rosnącego zainteresowania konsumpcją poza domem (np. korzystanie z usług restauracji), czy też nabywaniem gotowych dań i spożywaniem ich w domu lub w pracy (np. korzystanie z usług firm cateringowych czy garmażeryjnych). W tym kontekście warto zwrócić uwagę na znaczny wzrost udziału wydatków

na restauracje i hotele w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstwach domowych w Polsce (tab. 4.1), co świadczy o wzroście popytu na usługi gastronomiczne. Może to być jedna z ważnych przyczyn ograniczenia wydatków na żywność. Zmniejszenie realnych wydatków na żywność może stanowić również implikację współczesnego megatrendu związanego z konsumpcją zrównoważoną (por. rozdział 2). Zmniejszenie realnych wydatków na żywność w gospodarstwach rolników może być także związane ze zwiększeniem spożycia naturalnego. Ponadto warto zwrócić uwagę, że spośród badanych typów gospodarstw domowych to w gospodarstwach rolników nastąpił najszybszy wzrost dochodów realnych (o 52,5%). Wzrost tych dochodów został więc w znacznym stopniu przeznaczony na zakup produktów pozażywnościowych ewentualnie został zatrzymamy w postaci oszczędności. Czynnikiem wpływającym na ograniczenie wydatków na żywność, głównie w okresie 2009–2013, był również światowy kryzys finansowo-gospodarczy.

Tabela 4.6. Dynamika zmian przeciętnych miesięcznych realnych wydatków na jedną osobę na wybrane grupy produktów żywnościowych w latach 2008–2017 według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych (2008=100, w %)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe						
	ogółem	pracowników			rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów
		razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nierobotniczych			
Żywność i napoje bezalkoholowe	101,0	102,4	104,3	97,9	96,7	96,1	103,0
żywność	100,4	101,8	102,8	98,5	95,0	96,6	102,3
pieczywo i produkty zbożowe	93,5	94,0	93,0	93,6	90,1	89,5	96,5
mięso i wędliny	96,1	96,3	101,3	90,1	89,6	88,8	101,4
nabiał (bez śmietany i jaj)	91,0	92,7	94,5	87,5	91,3	85,2	91,7
owoce i warzywa	108,8	111,5	108,3	109,9	96,9	110,0	109,1

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

Spośród wydatków na objęte badaniami grupy produktów żywnościowych wzrost realnej ich wartości odnotowano jedynie w odniesieniu do owoców i warzyw (wskaźnik dynamiki wyniósł 108,8%) (tab. 4.6). Zwiększenie realnych wydatków na owoce i warzywa dotyczyło wszystkich badanych grup gospodarstw domowych, przy czym relatywnie wysoki wzrost miał miejsce w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek oraz pracowników na stanowiskach nierobotniczych. Są to jednocześnie grupy gospodarstw cechujące się najwyższym poziomem dochodów realnych. W toku badań wykazano, że wartość przeciętnych

miesięcznych wydatków *per capita* na pozostałe badane grupy żywności w ujęciu realnym uległa zmniejszeniu. Najsilniejszy spadek odnotowano w odniesieniu do wydatków na nabiał (wskaźnik dynamiki wyniósł 91,0%). Relatywnie mocno ograniczona została konsumpcja tego typu produktów w gospodarstwach pracujących na własny rachunek oraz pracowników na stanowiskach nierobotniczych. Na pieczywo i produkty zbożowe realne wydatki na jedną osobę w gospodarstwach domowych zmniejszyły się o 6,5%, zaś na mięso i wędliny o blisko 4%. Największy spadek w tym zakresie miał miejsce w gospodarstwach osób pracujących na własny rachunek oraz rolników. Warto dodać, że realne wydatki *per capita* na nabiał, pieczywo i produkty zbożowe oraz mięso i wędliny uległy zmniejszeniu we wszystkich badanych grupach gospodarstw domowych (za wyjątkiem wydatków na mięso i wędliny w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych oraz emerytów i rencistów).

Tabela 4.7. Udział przeciętnych miesięcznych realnych wydatków na jedną osobę na żywność w przeciętnym miesięcznym realnym dochodzie rozporządzalnym *per capita* w Polsce w latach 2008–2017 według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw (w %)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	pracowników			rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów
	razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nierobotniczych			
2008	19,8	23,5	16,6	25,3	17,2	25,7
2009	19,0	22,8	15,9	26,3	16,9	24,7
2010	18,2	22,3	15,3	22,8	16,3	24,1
2011	18,0	21,8	15,3	23,9	16,1	23,5
2012	17,9	21,7	15,2	21,9	16,4	23,0
2013	17,6	21,2	15,0	20,2	15,9	22,4
2014	17,1	20,2	14,8	22,5	15,5	21,7
2015	16,6	19,5	14,5	22,4	14,4	20,9
2016	16,0	18,2	14,2	21,1	14,1	20,6
2017	15,3	17,3	13,7	15,8	13,5	20,0
Zmiana 2008–2017 (pp.)	-4,5	-6,1	-2,9	-9,6	-3,7	-5,7

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

Jak wykazano w podrozdziale 4.1, w badanym okresie udział realnych wydatków na żywność w realnym dochodzie rozporządzalnym zmniejszył się średnio o 5,1% (tab. 4.3). Warto zwrócić uwagę, że zmiany analizowanego wskaźnika różniły się w zależności od grupy społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych (tab. 4.7). Największym spadkiem cechowały się gospodarstwa rolników (o 9,6%), co wynikało ze stosunkowo szybkiego tempa wzrostu dochodów realnych w tej grupie gospodarstw domowych oraz relatywnie szybkiego tempa ograniczenia

wydatków na żywność. W dalszej kolejności znalazły się gospodarstwa pracowników na stanowiskach robotniczych (o 6,1%) oraz emerytów i rencistów (o 5,7%). Są to również grupy gospodarstw charakteryzujące się szybkim tempem wzrostu dochodów realnych przy jednoczesnym niewielkim wzroście wydatków na żywność.

4.3. Zmiany wydatków na żywność według liczby osób w gospodarstwach domowych

W celu dokonania oceny wpływu zmian dochodów realnych na wartość realnych wydatków na żywność w gospodarstwach domowych w zależności od liczby ich członków, dokonano obliczenia realnej wartości dochodów rozporządzalnych *per capita* w latach 2008–2017 w tego typu gospodarstwach. W wyniku przeprowadzonych analiz stwierdzono występowanie ujemnej zależności pomiędzy liczbą członków gospodarstwa domowego a poziomem przeciętnego miesięcznego realnego dochodu rozporządzalnego na jedną osobę (tab. 4.8). Warto podkreślić, że w latach 2008–2017 nastąpił wzrost realnych dochodów *per capita* we wszystkich badanych typach gospodarstwach domowych analizowanych z punktu widzenia liczby ich członków. Przy czym można zauważyć dodatnią zależność pomiędzy tempem wzrostu dochodów *per capita* a liczebnością gospodarstw domowych – im gospodarstwo miało więcej członków tym odnotowano szybsze tempo wzrostu dochodów na jedną osobę. Pomimo tej tendencji realny dochód *per capita* w 2017 r. w gospodarstwach zamieszkiwanych przez minimum sześć osób stanowił 53,5% dochodów w gospodarstwach jednoosobowych. Analogiczny wskaźnik w 2008 r. wynosił 41,0%. Świadczy to o stopniowym zmniejszaniu się dysproporcji dochodowych w gospodarstwach domowych w zależności od liczby ich członków, należy jednak podkreślić, że dysproporcje te są nadal znaczące. Warto zauważyć, że w 2011 r. w stosunku do roku poprzedniego odnotowano zmniejszenie realnych dochodów we wszystkich badanych typach gospodarstw domowych. Tendencja ta utrzymywała się w części gospodarstw domowych w dwóch kolejnych latach. Należy również zwrócić uwagę na znaczny wzrost realnych dochodów *per capita* w latach 2016–2017 w stosunku do lat poprzednich, który miał miejsce głównie w gospodarstwach domowych zamieszkiwanych przez przynajmniej cztery osoby, co można częściowo wiązać z wprowadzeniem rządowego programu „Rodzina 500+”.

Tabela 4.8. Przeciętny miesięczny realny dochód rozporządzalny na jedną osobę według liczby osób w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017

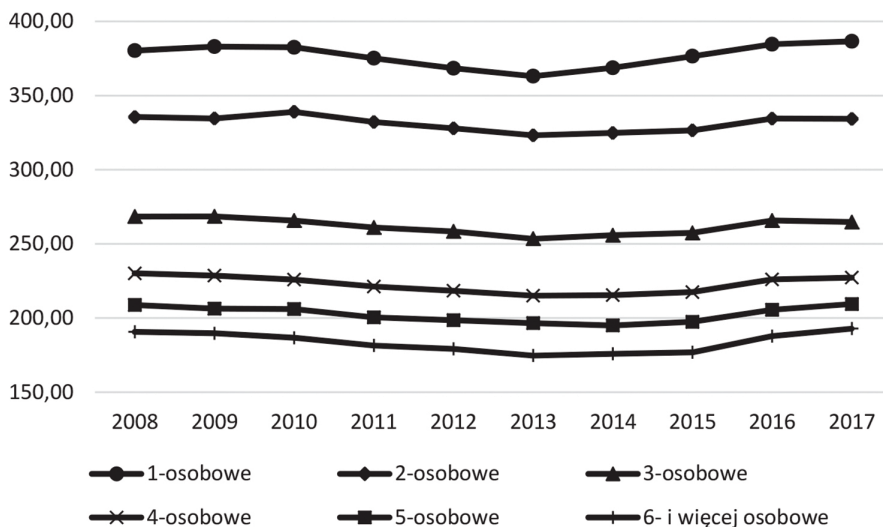
Gospodarstwa domowe	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Zmiana 2008=100, w %
w zł											
1-osobowe	1 774,06	1 846,34	1 967,60	1 918,61	1 902,15	1 924,18	1 984,08	2 077,75	2 119,65	2 135,55	120,4
2-osobowe	1 625,41	1 686,55	1 769,75	1 735,43	1 745,19	1 763,01	1 797,79	1 857,01	1 936,06	1 984,93	122,1
3-osobowe	1 346,72	1 392,72	1 446,12	1 427,87	1 413,55	1 434,76	1 467,86	1 543,24	1 608,12	1 687,55	125,3
4-osobowe	1 099,72	1 127,87	1 170,21	1 159,49	1 154,36	1 150,94	1 216,13	1 262,51	1 369,17	1 498,75	136,3
5-osobowe	902,40	909,09	934,56	932,90	941,39	947,02	950,91	1 013,16	1 138,51	1 257,59	139,4
6- i więcej osobowe	728,13	743,70	774,31	764,64	769,88	769,22	817,87	841,30	1 005,35	1 142,14	156,9
zmiana, rok poprzedni = 100 (w %)											
1-osobowe	100,0	104,1	106,6	97,5	99,1	101,2	103,1	104,7	102,0	100,8	–
2-osobowe	100,0	103,8	104,9	98,1	100,6	101,0	102,0	103,3	104,3	102,5	–
3-osobowe	100,0	103,4	103,8	98,7	99,0	101,5	102,3	105,1	104,2	104,9	–
4-osobowe	100,0	102,6	103,8	99,1	99,6	99,7	105,7	103,8	108,4	109,5	–
5-osobowe	100,0	100,7	102,8	99,8	100,9	100,6	100,4	106,5	112,4	110,5	–
6- i więcej osobowe	100,0	102,1	104,1	98,8	100,7	99,9	106,3	102,9	119,5	113,6	–

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że wartość realnych wydatków na jedną osobę na żywność była odwrotnie proporcjonalna do liczby osób wchodzących w skład gospodarstwa domowego. Wiąże się to z występowaniem zjawiska oszczędzania z tytułu wzrostu skali gospodarowania¹⁹. Największe wydatki *per capita* na żywność odnotowano w jednoosobowych gospodarstwach domowych, natomiast najmniejsze w gospodarstwach tworzonych przez 6 i więcej osób (rys. 4.2; aneks, tab. 2). Realna wartość wydatków na żywność w największych pod względem liczby członków gospodarstwach domowych stanowiła średnio w całym badanym okresie 48,7% wartości wydatków w gospodarstwach jednoosobowych (od 50,1% w 2008 r. do 47,0% w 2015 r.). W niemal wszystkich typach gospodarstw można zauważyć ograniczenie realnych wydatków na żywność w latach 2009–2013 (przy założeniu rok poprzedni stanowi 100%). Należy to wiązać z negatywnymi tendencjami w zakresie zmian dochodów realnych obserwowanymi w tym okresie, które wynikały również ze światowego kryzysu finansowego i gospodarcze-

¹⁹ M. Gałązka, *Wpływ społeczno-demograficznych determinantów kształtowania się wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w gospodarstwach domowych w Polsce*, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy 2012, nr 5, s. 223–239.

go. W kolejnych latach przeważała tendencja zwiększania realnych wydatków na żywność (za wyjątkiem gospodarstw 5-osobowych w 2014 r., a także gospodarstw 2-osobowych oraz 3-osobowych w 2017 r.).

Rysunek 4.2. Przeciętne miesięczne realne wydatki na jedną osobę na żywność w latach 2008–2017 według liczby osób w gospodarstwach domowych (w zł)

Źródło: jak na rys. 4.1.

W latach 2008–2017 średnioroczny wzrost realnych wydatków na żywność o 0,02% odnotowano w jednoosobowych gospodarstwach domowych, co w wartościach absolutnych odpowiadało corocznym wzrostom na poziomie 0,08 zł. Pozostałe typy gospodarstw cechowały się średniorocznymi spadkami realnych wydatków na żywność, tj.: w gospodarstwach dwuosobowych o 0,19%, trzyosobowych o 0,27%, czterosobowych o 0,29%, pięciosobowych o 0,18% sześć- i więcej osobowych o 0,21% (oznaczało to odpowiednio coroczne zmniejszenie o 0,62zł, 0,70 zł, 0,64 zł, 0,37 zł, 0,39 zł).²⁰

W toku badań wykazano, że nie występują znaczące różnice w wartości realnych wydatków *per capita* na badane grupy produktów żywnościowych w poszczególnych typach gospodarstw zależnie od roku, co potwierdzają obliczone miary dyspersji zaprezentowane w poniższej tabeli. Średniorocznie w latach 2008–2017 nastąpiło zmniejszenie realnych wydatków na badane grupy produktów żywnościowych (za wyjątkiem owoców i warzyw) we wszystkich grupach gospodarstw

²⁰ Obliczenia własne, źródło danych: jak w tabeli 4.1.

domowych, na co wskazują współczynniki kierunkowe linii tendencji wyznaczone dla wartości bezwzględnych i względnych. Realne wydatki na warzywa i owoce charakteryzowała tendencja wzrostowa we wszystkich typach gospodarstw domowych analizowanych z punktu widzenia ich wielkości.

Tabela 4.9. Statystyki opisowe i miary zmienności realnych wydatków *per capita* na wybrane grupy produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017 według liczby osób w gospodarstwach domowych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6-osobowe i więcej
Pieczywo i produkty zbożowe (w zł)						
Średnia	65,63	53,86	44,88	39,70	36,94	34,45
Odchylenie standardowe	1,83	1,42	1,51	1,58	1,58	1,63
Współczynnik zmienności (w %)	2,78	2,63	3,37	3,97	4,28	4,74
Rozstęp	5,78	4,97	4,81	4,92	5,18	4,92
Współczynnik b ¹						
- zł/j.m.	-0,25	-0,29	-0,39	-0,43	-0,45	-0,48
- w %	-0,38	-0,54	-0,87	-1,09	-1,21	-1,40
Mięso i wędliny (w zł)						
Średnia	102,85	98,57	76,24	63,54	59,62	55,67
Odchylenie standardowe	1,77	1,92	2,56	2,16	1,60	1,84
Współczynnik zmienności (w %)	1,72	1,95	3,36	3,41	2,68	3,31
Rozstęp	7,02	6,43	8,63	6,82	5,12	5,87
Współczynnik b ¹						
- zł/j.m.	-0,05	-0,58	-0,79	-0,64	-0,45	-0,30
- w %	-0,04	-0,59	-1,04	-1,00	-0,75	-0,53
Nabiał (w zł)						
Średnia	42,81	35,62	31,00	27,55	24,17	21,11
Odchylenie standardowe	1,68	1,15	1,55	1,33	1,08	1,25
Współczynnik zmienności (w %)	3,93	3,22	5,00	4,83	4,48	5,91
Rozstęp	4,81	3,41	4,35	3,45	3,44	3,92
Współczynnik b ¹						
- zł/j.m.	-0,49	-0,36	-0,49	-0,38	-0,26	-0,33
- w %	-1,15	-1,00	-1,57	-1,38	-1,07	-1,57
Owoce i warzywa (w zł)						
Średnia	74,90	64,68	47,94	38,95	33,57	28,90
Odchylenie standardowe	3,99	3,07	2,55	2,37	1,98	1,99
Współczynnik zmienności (w %)	5,32	4,75	5,33	6,09	5,90	6,89
Rozstęp	12,86	9,55	8,25	7,87	6,47	5,97
Współczynnik b ¹						
- zł/j.m.	0,75	0,42	0,37	0,28	0,14	0,03
- w %	1,00	0,64	0,78	0,73	0,41	0,11

b¹ – współczynnik kierunkowy linii tendencji.

Źródło: jak w tabeli 4.1.

Warto podkreślić, że w stosunku do wszystkich badanych grup produktów żywnościowych wykazano, że realna wartość wydatków *per capita* na żywność zmniejszała się wraz ze wzrostem liczby członków gospodarstwa. W zależności od rodzaju produktu różnice pomiędzy wielkościami maksymalnymi i minimalnymi realnych wydatków na jedną osobę przedstawiały się następująco (aneks, tab. 2):

- pieczywo i produkty zbożowe: najczęściej wydawały gospodarstwa domowe jednoosobowe w 2008 r. (68,05 zł), najmniej gospodarstwa sześćo- i więcej osobowe w 2013 r. (32,51 zł),
- mięso i wędliny: najczęściej wydawały gospodarstwa domowe jednoosobowe w 2009 r. (106,78 zł), najmniej gospodarstwa sześćo- i więcej osobowe w 2013 r. (53,09 zł),
- nabiał: najczęściej wydawały gospodarstwa domowe jednoosobowe w 2010 r. (45,79 zł), najmniej gospodarstwa sześćo- i więcej osobowe w 2013 r. (19,18 zł),
- owoce i warzywa: najczęściej wydawały gospodarstwa domowe jednoosobowe w 2017 r. (81,42 zł), najmniej gospodarstwa sześćo- i więcej osobowe w 2012 r. (26,10 zł).

W latach 2008–2017 wartość przeciętnych miesięcznych wydatków na jedną osobę na żywność w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce w ujęciu realnym wzrosła w gospodarstwach o najmniejszej i największej liczbie członków. Łącznie w badanym okresie nastąpił wzrost realnych wydatków na żywność w gospodarstwach jednoosobowych o 1,6%, sześćo- i więcej osobowych o 1,2% oraz w gospodarstwach pięcioosobowych o 0,3% (tab. 4.10). W pozostałych typach gospodarstw realne wydatki na osobę na żywność uległy zmniejszeniu: w gospodarstwach trzyosobowych o 1,4%, w gospodarstwach czteroosobowych o 1,2%, a w gospodarstwach dwuosobowych o 0,4%. Warto zwrócić uwagę, że tempo wzrostu realnych dochodów rozporządzalnych we wszystkich badanych typach gospodarstwa w latach 2008–2017 było dodatnie i znacznie szybsze niż tempo wzrostu realnych wydatków na żywność. Należy więc stwierdzić, że wzrost realnych dochodów rozporządzalnych przyczynił się w niewielkim stopniu do wzrostu realnych wydatków na żywność.

Należy podkreślić, że spośród badanych grup produktów żywnościowych w 2017 r. w stosunku do 2008 r. nastąpił wzrost realnych wydatków na owoce i warzywa w gospodarstwach domowych niezależnie od ich wielkości mierzonej liczbą członków (tab. 4.10). Najszybszy wzrost odnotowano w tym zakresie w gospodarstwach jednoosobowych, a także trzy- i czteroosobowych. Wynikało to prawdopodobnie ze zmian w asortymencie spożywanych gatunków owoców i warzyw. Ograniczeniu uległo spożycie rodzimych gatunków owoców i warzyw

(relatywnie tańszych od importowanych) i jednocześnie wzrosła konsumpcja owoców i warzyw z importu, na co wskazała w swoich badaniach K. Świątlik²¹. Jednocześnie wykazano, że nastąpiło zmniejszenie realnych wydatków na pozostałe badane grupy produktów żywnościowych, tj. pieczywo i produkty zbożowe, mięso i wędliny oraz nabiał. Zmniejszenie to dotyczyło niemal wszystkich badanych rodzajów gospodarstw domowych, za wyjątkiem wydatków na mięso i wędliny w gospodarstwach jednoosobowych (wzrost o 0,8%).

Tabela 4.10. Dynamika zmian przeciętnych miesięcznych realnych wydatków na jedną osobę na wybrane grupy produktów żywnościowych w latach 2008–2017 według liczby osób w gospodarstwach domowych (2008=100, w %)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6-osobowe i więcej
Żywność i napoje bezalkoholowe	101,6	100,0	98,9	99,4	101,9	103,3
żywność	101,6	99,6	98,6	98,8	100,3	101,2
pieczywo i produkty zbożowe	97,6	95,1	93,4	91,1	90,9	89,6
mięso i wędliny	100,8	96,2	91,9	92,9	95,5	98,7
nabiał (bez śmietany i jaj)	91,8	92,0	88,3	90,9	92,3	89,9
owoce i warzywa	110,0	106,5	108,6	108,8	106,1	106,7

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

W toku przeprowadzonych badań wykazano, że w latach 2008–2017 we wszystkich badanych grupach gospodarstw domowych nastąpiło zmniejszenie udziału realnych wydatków *per capita* na żywność w realnym dochodzie rozporządzalnym na jedną osobę (tab. 4.11). Warto w tym miejscu zauważyć, że wartość realnych wydatków na żywność w gospodarstwach jednoosobowych była niemal dwukrotnie większa niż w gospodarstwach domowych sześć- i więcej osobowych.

²¹ K. Świątlik, *Konsumpcja żywności w Polsce w minionej dekadzie. Uwarunkowania i tendencje*, Handel Wewnętrzny 2015, 5 (358), s. 347–363.

Tabela 4.11. Udział przeciętnych miesięcznych realnych wydatków na jedną osobę na żywność w przeciętnym miesięcznym realnym dochodzie rozporządzalnym *per capita* w Polsce w latach 2008–2017 według liczby osób w gospodarstwach domowych (w %)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6-osobowe i więcej
2008	21,4	20,6	19,9	20,9	23,1	26,2
2009	20,7	19,8	19,3	20,3	22,7	25,5
2010	19,4	19,2	18,4	19,3	22,1	24,1
2011	19,6	19,1	18,3	19,1	21,5	23,7
2012	19,4	18,8	18,3	18,9	21,1	23,3
2013	18,9	18,3	17,7	18,7	20,8	22,7
2014	18,6	18,1	17,4	17,7	20,5	21,5
2015	18,1	17,6	16,7	17,2	19,5	21,0
2016	18,2	17,3	16,5	16,5	18,1	18,7
2017	18,1	16,8	15,7	15,2	16,7	16,9
Zmiana 2008–2017 (pp.)	-3,3	-3,8	-4,2	-5,8	-6,5	-9,3

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

ROZDZIAŁ 5

Konsumpcja wybranych grup produktów żywnościowych w Polsce – tendencje i uwarunkowania

Interdyscyplinarny charakter zachowań konsumentów, sprawia, że zagadnienie to może być analizowane z różnych punktów widzenia. W ekonomii zachowania konsumentów związane są głównie z procesem konsumpcji, który można rozumieć jako wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na cele konsumpcyjne, czym szeroko zajmowano się w rozdziale 4, lub też jako stopień zaspokajanych dzięki temu potrzeb¹. Celem niniejszego rozdziału była ocena poziomu i tendencji zmian w konsumpcji² wybranych grup produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych w Polsce, w latach 2008–2017.

Z punktu widzenia konsumenta/klienta ważnych jest wiele czynników jak również cech samych produktów, które wpływają na podjęcie decyzji o jego zakupie, bądź o powstrzymaniu się od zakupu³. Zachowania konsumentów na rynku to wypadkowa wielu determinant w tym ekonomicznych, jak i pozaekonomicznych pochodzących z otoczenia oraz związanych z uwarunkowaniami dotyczącymi konsumenta jako jednostki⁴. Na konsumpcję wybranych do badań grup produktów, mogą wpływać różne czynniki m.in.: związane ze środowiskiem fizycznym

---

¹ A. Śleszyńska-Świdorska, *Zachowania polskich konsumentów w warunkach globalnego kryzysu gospodarczego*, Rozprawa doktorska, Białystok 2017.

² W rozdziale konsumpcję/spożycie ujęto w jednostkach naturalnych, a nie zgodnie z definicją zawartą w rozporządzeniu Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 549/2013 z dnia 21.05. 2013 r. w sprawie europejskiego systemu rachunków narodowych i regionalnych w Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE L 174 z 26.06.2013, str. 1, z późn. zm.), w którym „spożyciem” określa się wydatki poniesione przez jednostki instytucjonalne będące rezydentami na towary i usługi wykorzystywane dla zaspokojenia bezpośrednich, indywidualnych i zbiorowych potrzeb członków społeczeństwa.

³ W. Wróblewska, J. Pawlak, D. Paszko, *Preferencje studentów i emerytów dotyczące owoców i warzyw nabywanych w formie żywności wygodnej w Lublinie*, *Handel Wewnętrzny* 2018, 2, (373), s. 399–411.

⁴ M. Angowski, K. Domańska, A. Komor, *Miejsca zakupu żywności – wybory młodych konsumentów*, *Roczniki Naukowe SERiA* 2016, T. XVIII, z. 6, s. 11–16.

czy społecznym oraz uwarunkowaniami tzw. osobistymi (np. upodobaniami, preferencjami smakowymi, jakościowymi, świadomością zdrowotną czy wiekiem), jak również te różnicujące i charakteryzujące gospodarstwa domowe⁵.

Preferencje konsumentów na rynku żywności są także uwarunkowane widocznymi zmianami w modelu funkcjonowania gospodarstwa domowego, rodziny, procesem starzenia się społeczeństwa, zwiększeniem aktywności zawodowej kobiet, wzrostem świadomości konsumentów czy ich zainteresowaniem dietą o walorach prozdrowotnych. Na rynku produktów żywnościowych o charakterze podstawowym, do których niewątpliwie należą wybrane do badań grupy produktów, wiodące znaczenie mają czynniki ekonomiczne i społeczne⁶.

W niniejszym rozdziale dokonano analizy różnicowania spożycia określonych grup produktów żywnościowych⁷, w zależności od wybranych cech gospodarstwa domowego, takich jak: źródło pozyskiwania dochodów (tj. rodzaj grupy społeczno-ekonomicznej gospodarstw domowych) oraz liczba członków gospodarstwa domowego. Dodatkowym czynnikiem różnicującym były zmiany wartości dochodów rozporządzalnych *per capita* w badanych typach gospodarstw domowych⁸. Czynnikiem ten uwzględniono ze względu na fakt silnego powiązania poziomu spożycia artykułów żywnościowych z wysokością dochodu jaki osiągają gospodarstwa domowe⁹. Bardziej szczegółowe dane na temat zmian w przeciętnym miesięcznym dochodzie rozporządzalnym na jedną osobę w Polsce w ujęciu nominalnym oraz realnym w latach 2008–2017 zawarto w rozdziale 4.1.

Zdaniem W. Laskowskiego i E. Świstak¹⁰ (za J. Szwacka-Salmonowicz, Z. Zielińska) przedstawione powyżej kryteria pozwalające na wyodrębnienie określonych

⁵ A. Murawska, *Czynniki wpływające na konsumpcję produktów mlecznych w polskich gospodarstwach domowych*, Z. N. SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2017, nr 120, s. 121–132.

⁶ J. Szwacka, *Kierunki zmian na rynku żywnościowym w Polsce*, Z. N. SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2007, nr 62, s. 82–95.

⁷ Do badań wybrano podstawowe grupy produktów żywnościowych, zalecane w codziennej diecie wg Piramidy Zdrowego Żywienia i Aktywności Fizycznej, opublikowanej w 2016 r. przez Instytut Żywności i Żywienia (IŻŻ). Uwzględniono 4 poziomy grupy produktów zalecanych do spożycia w ww. piramidzie i stanowiących konieczny element zbilansowanej diety.

⁸ W Polsce, w 2008 r. na 20% osób o najniższych dochodach (I kwintyl) przypadało 6,7% ogólnej wartości dochodów gospodarstw domowych, zaś na 20% osób o najwyższych dochodach (V kwintyl) – 41,5%. Natomiast w roku 2017 na 20% osób o dochodach najniższych przypadało 8,2% ogólnej wartości dochodów gospodarstw domowych, zaś na 20% osób o najwyższych dochodach – 38,6%. Z zestawienia wynika, że w ogólnej puli dochodów gospodarstw domowych zmniejszył się udział dochodów gospodarstw z dwóch najbogatszych grup, zwiększył natomiast udział dochodów z gospodarstw z trzech pierwszych grup kwintylowych (tab. 3, aneks).

⁹ M. Grzybowska-Brzezińska, M. Grzywińska-Rąpca, *Konsumpcja mleka i przetworów mlecznych w gospodarstwach domowych w latach 2004–2013*, Studia i Prace WNEiZ US, 2016, nr 43/3 2016, s. 121–131.

¹⁰ W. Laskowski, E. Świstak, *Zmiany we wzorcach spożycia żywności w Polsce*, Wyd. Laskowski Warszawa 2014, s. 8.

wzorców spożycia żywności, należą jednocześnie do determinantów zachowań konsumentów, które stanowią łącznie zintegrowany i wzajemnie na siebie oddziałyujący system.

W analizie wykorzystano dane pochodzące z badań budżetów gospodarstw domowych (GUS) w Polsce z lat 2008–2017. Są one głównym źródłem informacji na temat spożycia żywności w polskich rodzinach¹¹. Analizom poddano przeciętne miesięczne spożycie na jedną osobę w gospodarstwie domowym wybranych grup produktów, przedstawionych szeroko w rozdziale 4. Uwzględniono zatem pieczywo i produkty zbożowe; mięso i wędliny; nabiał; owoce i warzywa. W zestawieniach GUS na temat przeciętnego miesięcznego spożycia niektórych artykułów żywnościowych na 1 osobę w gospodarstwach domowych, w których zarejestrowano spożycie danego artykułu w grupie nabiał nie uwzględniono śmietany oraz jaj, ze względu na brak danych na temat współczynnika przeliczeniowego miar wielkości (z litrów na kg). Dla mleka zastosowano współczynnik 1,03 przyjmując, że średnia gęstość dla mleka wynosi 1,03 kg/litr¹².

W celu zobrazowania wyników badań posłużono się metodami statystyczną, opisową, porównawczą i graficzną. Część danych została zawarta w aneksie. Aby przedstawić siłę różnicy między cechami gospodarstw domowych wpływającymi na spożycie wyżej wymienionych grup produktów, zaprezentowano miary zmienności/dyspersji (miary klasyczne: odchylenie standardowe – s i wskaźnik zmienności – V_s , miara pozycyjna – rozstęp – R).

5.1. Spożycie wybranych grup produktów żywnościowych w sektorze gospodarstw domowych w Polsce w latach 2008–2017

W okresie ostatnich kilkunastu lat spożycie żywności w Polsce ulegało znacznym przemianom zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym i na co zwraca uwagę wielu autorów¹³ w przyszłości będzie podlegało zapewne dalszym zmianom. Zjawisko to wywołuje różnorakie konsekwencje. Po pierwsze, wpływa

¹¹ E. Czernyszewicz, *Changes in fruit and fruit products consumption in the social-economic group of households during 1990-2005*, Electron. J. Pol. Agric. Univ. 2007, Vol. 10, Issue 4, Ser. Horticulture, s. 37.

¹² Materiały Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi – arkusz sprawozdanie miesięczne ze skupu mleka oraz produkcji przetworów mlecznych, (<http://form.stat.gov.pl/formularze/2011/passive/RRW-26.pdf>).

¹³ H. Zielińska, K. Zieliński, *Spożycie żywności w Polsce. Tendencje i determinanty zmian*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 2004, 5, s. 105–118; W. Laskowski, *Zmiany poziomu spożycia żywności w Polsce*, Z.N. SGGW, Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2008, 67, s. 5–14; A. Murawska, *Czynniki wpływające na konsumpcję...*, op. cit., s. 121–132; J. Bednarz, *Prosumpcja jako rezultat zmian zachodzących w zachowaniach konsumentów na przykładzie przemysłu spożywczego*, Studia Oeconomica Posnaniensia 2017, Vol. 5, No. 1, s. 7–24.

na gospodarkę kraju, po drugie, nie jest obojętne dla zdrowia człowieka¹⁴. Dane makroekonomiczne dotyczące spożycia żywności wskazują, iż Polska należy do krajów o dość wysokim poziomie wyżywienia, zapewniającym normalny rozwój psychofizyczny społeczeństwu¹⁵. Istotne jest jednak ciągle monitorowanie sytuacji spożycia żywności tj. poziomu, struktury czy też zachodzących i możliwych dalszych zmian. Jest to ważny akt poznawczy zarówno z punktu widzenia makroekonomicznego, jak i zdrowotnego dotyczącego respektowania przez ludzi zasad zdrowego odżywiania¹⁶.

Analiza konsumpcji żywności w wielu krajach, zwłaszcza w wysokorozwiniętych, wskazuje na pozytywne zmiany¹⁷, do których w dziesięcioleciu wybranym do badań w Polsce, można zaliczyć obniżenie spożycia pieczywa i produktów zbożowych. Do negatywnych należy jednak spadek spożycia mleka i przetworów mlecznych¹⁸ oraz owoców i warzyw¹⁹.

Na przestrzeni lat 2008–2017 w gospodarstwach domowych w Polsce zaobserwowano tendencję spadkową spożycia wszystkich wybranych do badań grup artykułów żywnościowych (rys. 5.2). Określając zmiany w wartościach bezwzględnych największą zmianę odnotowano w grupie owoców i warzyw. W porównaniu do roku 2008 w 2017 przeciętne miesięczne spożycie *per capita* tych produktów zmniejszyło się o 2,3 kg, (średniorocznie zmniejszało się o 0,3 kg) do poziomu 11,9 kg, czyli mniejszego niż w zaleceniach żywieniowych (rys. 5.1, tab. 5.1). W pozostałych grupach produktów średniomiesięczne spożycie na 1 mieszkańca w sektorze gospodarstw domowych w Polsce zmalało od 0,3 kg w odniesieniu do nabiału do 1,7 kg co dotyczyło pieczywa i produktów zbożowych. Spadek spożycia tych ostatnich grup produktów może wynikać z eliminowania przez coraz większą

¹⁴ W. Laskowski, *Zmiany poziomu spożycia żywności...*, *op. cit.*, s. 5

¹⁵ B. Gulbicka, M. Kwasek, *Wpływ globalizacji na wyżywienie ludności w Polsce*, IERiGŻ PIB. Warszawa 2007, s.14.

¹⁶ B. Gulbicka, M. Kwasek, *Wpływ globalizacji na...*, *op. cit.*, s. 14.; W. Laskowski, *Zmiany poziomu spożycia żywności...*, *op. cit.*, s. 5

¹⁷ E. Czernyszewicz, *Changes in fruit and fruit...*, *op. cit.*, s. 37.

¹⁸ Według norm żywienia dla populacji Polski z 2017 r. w diecie dzieci i młodzieży w wieku 4–18 lat zaleca się codzienne picie co najmniej 3–4 szklanek mleka, które można także zastąpić jogurtem naturalnym, kefirem, maślanką oraz częściowo serem. W przypadku zdrowych osób dorosłych zaleca się codzienne spożycie co najmniej 2 szklanek mleka lub innych napojów mlecznych o zawartości do 2% tłuszczu. M. Jarosz i in., *Zalecenia dotyczące żywienia i aktywności fizycznej*, [w:] M. Jarosz (red.), *Normy żywienia dla populacji Polski*, IŻiŻ, Warszawa 2017, s. 261–278.

¹⁹ Zgodnie z obowiązującymi zaleceniami żywieniowymi przeciętny mieszkaniec Polski powinien mieć zapewniony dostęp do co najmniej 400 g warzyw i owoców dziennie, które należy spożywać w 5 porcjach. Z danych bilansowych wynika, że odpowiednio na 1 mieszkańca Polski w 2017 przeciętnie przydało o 0,1 kg mniej warzyw i owoców w porównaniu z zaleceniami żywieniowymi.

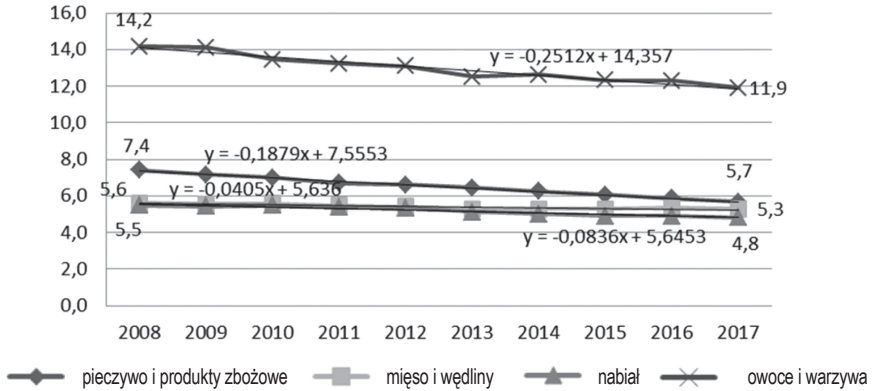
liczbę konsumentów wybranych artykułów z diety ze względów zdrowotnych. W ostatnich latach obserwowane jest na całym świecie zwiększenie liczby osób z nadwrażliwością czy też nietolerancją na gluten i laktozę, które są przyczyną wielu nieswoistych chorób np. układu trawiennego czy wydzielniczego²⁰. Natomiast zmniejszenie spożycia owoców i warzyw może być związane ze zmianami w asortymencie spożywanych gatunków owoców i warzyw, odchodzeniem przez Polaków od spożywania warzyw typowych dla „kuchni polskiej” np. kapusty czy ziemniaków i zamienianiem ich gatunkami warzyw „lżejszych” np. różnego rodzaju sałat, cykorii czy pomidorów, które obecnie są dostępne na rynku przez cały rok. Potwierdzają to badania K. Świetlik²¹, które również wskazują na ilościowe obniżenie spożycia ww. produktów, w gospodarstwach domowych w Polsce. Według autorki spadek spożycia owoców i warzyw w latach 2003–2013 spowodowany był właśnie ograniczeniem konsumpcji m.in. ziemniaków, pospolitych warzyw gruntowych i kapusty. Znacząco natomiast wzrosło zapotrzebowanie gospodarstw domowych na warzywa ciepłolubne (pomidory, papryka), pieczarki, jak również mieszanki i miksy produktowe (np. warzywa z mięsem). Rosnącą popularnością cieszyły się, wg K. Świetlik warzywa pochodzące z importu, np. endywia, a z rodzimych gatunków np. szparagi. Charakterystyczną tendencją występującą w strukturze konsumpcji owoców było obniżenie konsumpcji jabłek, przy wzroście spożycia np. owoców jagodowych, cytrusowych czy bananów, które są znacznie lżejsze od rodzimych gruszek czy jabłek.

Analizując zmiany w wartościach względnych, największy spadek spożycia wybranych do badań grup produktów w 2017 r., w odniesieniu do roku 2008 odnotowano w grupie pieczywo i produkty zbożowe (23,6%). W przypadku owoców i warzyw oraz nabiału w 2017 r. w stosunku do roku 2008 nastąpiło obniżenie o odpowiednio 16,1% i 12,2%. Powyższe zmniejszenie spożycia wszystkich grup produktów żywnościowych, podobnie jak i zmniejszenie realnych wydatków na żywność, mogło być związane, o czym wcześniej wspomniano, z występującym megatrendem związanym z konsumpcją zrównoważoną oraz z coraz bardziej popularnym spożywaniem pozadomowym, korzystaniem z usług cateringowych i zakupów produktów garmażeryjnych²².

²⁰ M. Stępień, P. Bogdański, *Nadwrażliwość na gluten – fakty i kontrowersje*, Forum Zaburzeń Metabolicznych, 2013, 4(4), s. 183–191; M. Włochal, M. Grzymisławski, *Nowe trendy leczenia żywieniowego w przypadku nieswoistych chorób zapalnych jelit*, Piel. Zdr. Publ. 2016, 6, 2, s. 149–158.

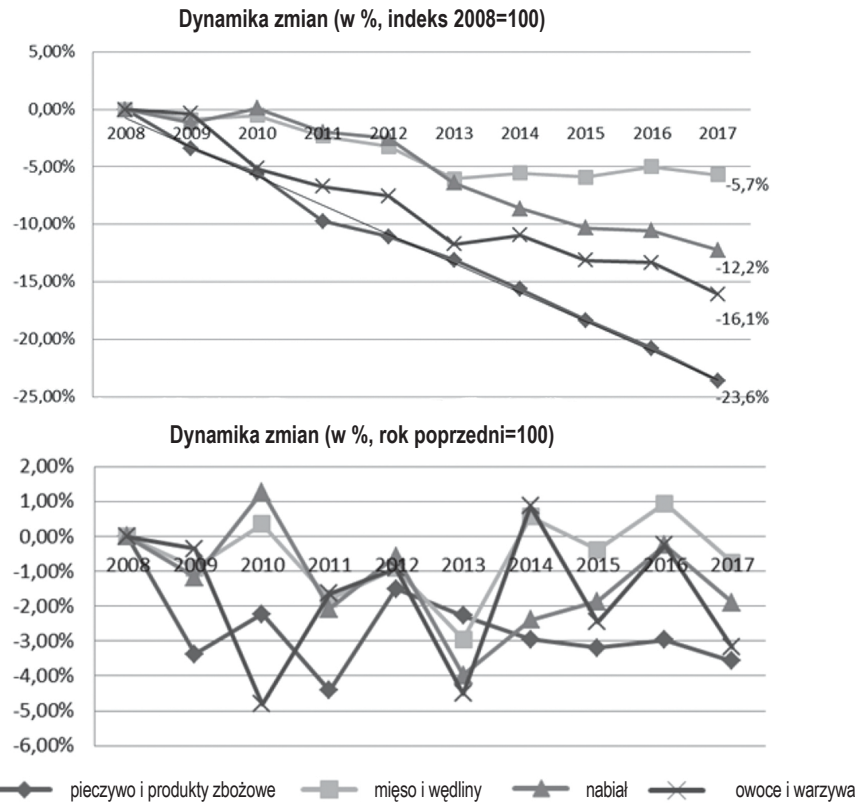
²¹ K. Świetlik, *Konsumpcja żywności w Polsce w minionej dekadzie. Uwarunkowania i tendencje*, Handel Wewnętrzny 2015, 5(358), s. 347–363.

²² Badania GUS dostarczają danych o kształtowaniu się faktycznego ilościowego spożycia żywności w samych gospodarstwach domowych. Nie rejestruje się natomiast ilościowego spożycia pozadomowego i ilości spożycia niektórych wyrobów garmażeryjnych.

Rysunek 5.1. Przeciętne miesięczne spożycie wybranych grup produktów żywnościowych w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w latach 2008–2017 (w kg)

Źródło: jak na rys. 4.1.

Rysunek 5.2. Dynamika zmian w spożyciu wybranych grup produktów żywnościowych w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w latach 2008–2017 (w %)

Źródło: jak na rys. 4.1.

Dokonując porównania poziomu spożycia wybranych grup produktów żywnościowych, rok do roku można zaobserwować dynamiczne zmiany, w całym okresie badawczym. Dotyczyły to wszystkich wybranych do badań grup produktów. Określając najwyższy średnioroczny przyrost, jak i spadek spożycia w sektorze gospodarstw domowych zauważono, że dotyczył on owoców i warzyw. Najwyższy wzrost przeciętnego spożycia tych produktów zauważono w latach 2013–2014 (ok. 5,5 pp.), a największy spadek pomiędzy 2008, a 2009 rokiem (ok. 4,5 pp.).

W celu analizy badanych zmiennych wykorzystano klasyczne miary statystyczne oraz miary zmienności. Z danych zawartych w tab. 5.1 wynika, że spożycie wybranych grup produktów żywnościowych w latach przyjętych do badań odznaczało się zróżnicowaniem oraz tendencją spadkową, co już wcześniej zaznaczono. Przeciętne miesięczne spożycie w gospodarstwie domowym w Polsce nabrało było na poziomie 5,2 kg, mięsa i wędlin 5,4 kg, pieczywa i produktów zbożowych 6,5 kg, a owoców i warzyw 13,0 kg w przeliczeniu na 1 jedną osobę. Najwyższe spożycie nabiału odnotowano w latach 2008 i 2010 (5,5 kg), mięsa i wędlin w latach 2008–2010 (5,6 kg), a pieczywa i produktów zbożowych oraz owoców i warzyw w roku 2008 – odpowiednio 7,4 kg i 14,2 kg (por. tab. 4 aneks). Najniższy poziom spożycia mięsa i wędlin dotyczył lat 2013–2017 (ok. 5,3 kg). W pozostałych grupach produktów żywnościowych najniższe średniomiesięczne spożycie na jedną osobę w gospodarstwie domowym dotyczyło roku 2017 i wynosiło zaledwie 4,8 kg mleka i jego przetworów, 5,7 kg pieczywa i produktów zbożowych oraz niecałe 12 kg owoców i warzyw. W przyjętym do analizy okresie współczynniki zmienności wyliczone dla przeciętnego spożycia wybranych grup produktów spożywczych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w grupie gospodarstw domowych nie przekroczyły 20%. Świadczy to o słabym zróżnicowaniu wielkości spożycia (dla ogółu badanych) tych produktów w analizowanym czasie. Ich poziom spożycia w poszczególnych grupach produktów różnił się od średniej, przeciętnie o 0,1 kg – do 0,8 kg. Największe zróżnicowanie w przeciętnym miesięcznym spożyciu wśród wyżej wymienionych grup produktów zaobserwowano w grupie pieczywa i produkty zbożowe (8,7%). Potwierdzają to wskaźnik dynamiki oraz współczynnik kierunkowy linii tendencji. Na przestrzeni analizowanych lat spożycie średniorocznie zmniejszało się o 2,8% (0,2kg). W ciągu całego analizowanego okresu spożycie pieczywa i produktów zbożowych przez jedną osobę w gospodarstwie domowym zmniejszyło się aż o 23,6%, podczas gdy w pozostałych grupach produktów od 5,7 do 16,1%. Przy czym najniższy spadek dotyczył mięsa i wędlin.

Tabela 5.1. Statystyki opisowe i miary zmienności spożycia wybranych grup produktów żywnościowych w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w latach 2008–2017

Wyszczególnienie	Pieczywo i produkty zbożowe (w kg)	Mięso i wędliny (w kg)	Nabiał (w kg)	Owoce i warzywa (w kg)
Wartość:				
- minimalna	5,7	5,3	4,8	11,9
- maksymalna	7,4	5,6	5,5	14,2
Rozstęp	1,8	0,3	0,7	2,3
Średnia	6,5	5,4	5,2	13,0
Odchylenie standardowe	0,6	0,1	0,3	0,8
Współczynnik zmienności (w %)	8,7	2,5	5,1	6,0
Współczynnik b ¹				
- kg	-0,2	-0,04	-0,1	-0,3
- w %	-2,9	-0,8	-1,6	-1,9
Indeks 2008=100	76,4	94,3	87,8	83,9

b¹ – współczynnik kierunkowy linii tendencji.

Źródło: jak w tabeli 4.1.

5.2. Zmiany w konsumpcji wybranych grup produktów żywnościowych w Polsce w zależności od typu gospodarstwa domowego

Przynależność do określonej grupy społeczno-ekonomicznej, wskazująca jednocześnie na główne źródło pochodzenia dochodów²³, jest jednym z czynników, który różnicuje nie tylko wydatki ponoszone na zakupy produktów żywnościowych, co zostało wykazane we wcześniejszych rozważaniach, ale również na poziom ich konsumpcji.

Analizując zróżnicowanie spożycia wybranych do badań grup produktów żywnościowych względem przynależności do grupy społeczno-ekonomicznej można zaobserwować pewne dysproporcje. Generalnie, zarówno nabiału, mięsa i wędlin, pieczywa i produktów zbożowych, jak i owoców i warzyw²⁴ najczęściej konsumowano w gospodarstwach emerytów i rencistów (miało to odzwierciedlenie w realnych wydatkach na wszystkie badane grupy produktów żywnościowych) oraz rolników. Przeciętne miesięczne spożycie tych produktów w latach 2008–2017 wy-

²³ B. Podolec, *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania sytuacji materialnej gospodarstw domowych*, [w:] K. Jakóbiak (red.), *Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy*, Warszawa 2008, s. 109–123.

²⁴ Z analiz wynika, że tylko w tych dwóch typach gospodarstw, w całym analizowanym okresie, było zapewnione dzienne zapotrzebowanie na owoce i warzywa.

nosiło wśród emerytów i rencistów odpowiednio 6,4 kg, 6,8 kg, 8,0 kg, i 17,1 kg, a wśród rolników odpowiednio 6,3 kg, 6,4 kg, 7,8 kg i 15,0 kg²⁵ i zależnie od roku oraz grupy produktów było wyższe od 10,0% do 33,2% od średniej krajowej w danym roku (por. tab. 4 aneks). Na „przeciwległym biegunie” znajdowały się osoby z gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek, w których najmniej spożywano pieczywa i produktów zbożowych (5,5 kg), gospodarstw domowych pracowników na stanowiskach nierobotniczych z najmniejszym spożyciem mięsa i wędlin (4,6 kg), oraz gospodarstw domowych pracowników na stanowiskach robotniczych, w których odnotowano najniższe spożycie nabiału oraz owoców i warzyw po odpowiednio 4,5 kg i 11,3 kg²⁶. Przyczyn większego spożycia wszystkich grup produktów żywnościowych przez emerytów i rencistów oraz rolników można upatrywać w mniejszym zaspokajaniu potrzeb żywnościowych na zasadzie spożywania poza domem oraz korzystania z usług firm cateringowych i garmaze-ryjnych. Nie zauważono znaczących różnic w poziomie spożycia wszystkich grup produktów w poszczególnych typach gospodarstw zależnie od roku, co potwierdzają obliczone miary zmienności oraz współczynnik kierunkowy linii tendencji przedstawione w tab. 5.2. Analizując natomiast przeciętne spożycie wszystkich grup produktów wybranych do badań w zależności od grupy społeczno-ekonomicznej, do której zaliczono gospodarstwo domowe, można stwierdzić, że istniały w wybranych latach różnice w ich poziomie, co potwierdzają obliczone miary zmienności s , V_s , i R . Dotyczy to przede wszystkim owoców i warzyw w latach 2008–2011, oraz mięsa i wędlin w roku 2017 (por. tab. 4 w aneksie).

²⁵ Przeciętne miesięczne spożycie poszczególnych produktów na jedną osobę w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów zależnie od roku wynosiło – pieczywa i produktów zbożowych 7,1–9,0 kg, mięsa i wędlin 6,6–7,0 kg, nabiału 5,8–6,9 kg, a owoców i warzyw 15,7–18,4 kg. W gospodarstwach domowych rolników pieczywa i produktów zbożowych spożywano od 6,7 do 9,0 kg, mięsa i wędlin 5,9–7,1 kg, nabiału 5,5–7,1 kg, a owoców i warzyw 13,1–17,3 kg. Podczas gdy w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek pieczywa i produktów zbożowych spożywano 4,7–6,2 kg, w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach nierobotniczych mięsa i wędlin od 4,4–4,9 kg, a w gospodarstwach domowych pracowników na stanowiskach robotniczych nabiału spożywano 4,2–4,6 kg i owoców i warzyw 10,4–12,4 kg.

²⁶ Na najniższe spożycie poszczególnych grup produktów żywnościowych, ww. gospodarstwach domowych wskazują również wyniki badań nad względnymi różnicami w przeciętnym spożyciu produktów w stosunku do średniej krajowej w danym roku przedstawione w tabeli 4 w aneksie.

Tabela 5.2. Statystyki opisowe i miary zmienności spożycia wybranych grup produktów spożywczych w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w latach 2008–2017 według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	pracowników			rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów
	razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nierobotniczych			
Pieczywo i produkty zbożowe (w kg)						
Średnia	6,0	6,2	5,6	7,8	5,5	8,0
Odchylenie standardowe	0,5	0,6	0,4	0,8	0,5	0,6
Współczynnik zmienności (w %)	8,7	9,4	7,2	9,8	8,6	8,0
Rozstęp	1,6	1,8	1,3	2,3	1,5	1,9
Współczynnik b ¹						
- kg	-0,2	-0,2	-0,1	-0,3	-0,2	-0,2
- w %	-2,9	-3,1	-2,4	3,2	-2,8	-2,6
Mięso i wędliny (w kg)						
Średnia	4,9	5,1	4,6	6,4	4,7	6,8
Odchylenie standardowe	0,1	0,1	0,2	0,4	0,3	0,1
Współczynnik zmienności (w %)	2,5	1,9	3,9	6,5	5,3	1,3
Rozstęp	0,3	0,3	0,6	1,2	0,7	0,3
Współczynnik b ¹						
- kg	-0,04	-0,02	-0,1	-0,1	-0,1	-0,003
- w %	-0,8	-0,3	-1,2	-1,8	-1,7	-0,1
Nabiał (w kg)						
Średnia	4,7	4,5	5,0	6,3	4,8	6,4
Odchylenie standardowe	0,2	0,2	0,2	0,6	0,3	0,4
Współczynnik zmienności (w %)	3,7	3,3	4,3	9,4	5,5	6,0
Rozstęp	0,5	0,4	0,6	1,6	0,7	1,0
Współczynnik b ¹						
- kg	-0,1	-0,1	-0,1	-0,2	-0,1	-0,1
- w %	-1,1	-1,1	-1,2	-3,1	-1,6	-2,0
Owoce i warzywa (w kg)						
Średnia	11,5	11,3	11,7	15,0	11,4	17,1
Odchylenie standardowe	0,6	0,8	0,5	1,6	0,6	0,9
Współczynnik zmienności (w %)	5,5	6,7	4,4	10,3	4,9	5,4
Rozstęp	1,8	2,1	1,6	4,3	1,7	2,7
Współczynnik b ¹						
- kg	-0,2	-0,2	-0,2	-0,5	-0,2	-0,3
- w %	-1,8	-2,1	-1,4	-3,9	-1,5	-1,8

b¹ – współczynnik kierunkowy linii tendencji.

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

Według danych budżetowych GUS w Polsce, w latach 2008–2017 konsumpcja wybranych do badań grup produktów, na jedną osobę w prawie wszystkich typach gospodarstw domowych wyszczególnionych wg grup społeczno-ekonomicznych dynamicznie się obniżała. Zjawisko to w szczególności dotyczyło pieczywa i produktów zbożowych. W 2008 r. spożycie tych artykułów wynosiło zależnie od grupy gospodarstw od 6,2 kg (wśród pracujących na własny rachunek) do 9,0 kg (wśród emerytów i rencistów) miesięcznie w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym (por. tab. 4 aneks). Stanowiło to o odpowiednio 24,1 i 21,3 % wyższe spożycie niż w 2017 r. w ww. typach gospodarstw domowych (por. tab. 5 aneks). W przypadku mięsa i wędlin największą obniżkę w spożyciu odnotowano w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek (wskaźnik dynamiki wyniósł 86,1%). Natomiast analizując spożycie nabiału oraz owoców i warzyw największy spadek dotyczył osób w gospodarstwach domowych rolników (wskaźniki dynamiki odpowiednio wynosiły 77,1 i 75,8%). Może mieć to związek ze wzrostem samozaopatrzenia w tym typie gospodarstw domowych.

Warto podkreślić, że wzrost spożycia dotyczył tylko mięsa i wędlin i obejmował jedynie gospodarstwa domowe emerytów i rencistów (wskaźnik dynamiki wyniósł 100,7%). Natomiast porównując spożycie wybranych grup produktów żywnościowych, rok do roku można zaobserwować pewne zmiany, w większości z tendencją spadkową. Dotyczyło to wszystkich wybranych do badań grup produktów. Szczegółowo dynamikę zmian w spożyciu poszczególnych grup produktów w analizowanym okresie w zależności od typu gospodarstwa domowego przedstawiono w tab. 5 w aneksie.

Tabela 5.3. Dynamika zmian w spożyciu wybranych produktów spożywczych w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w latach 2008–2017, według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych (w %, 2008=100)

Grupa produktów	Gospodarstwa domowe					
	pracowników			rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów
	razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nierobotniczych			
Pieczyczo i produkty zbożowe	76,3	75,5	79,0	74,9	75,9	78,7
Mięso i wędliny	94,1	99,6	88,4	88,7	86,1	100,7
Nabiał	92,1	91,7	91,8	77,1	87,1	85,2
Owoce i warzywa	85,3	83,4	87,3	75,8	87,4	85,6

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

5.3. Zmiany w konsumpcji wybranych grup produktów żywnościowych w świetle zmian dochodów gospodarstw domowych

Konsumpcja, która w ujęciu makroekonomicznym utożsamiana jest głównie z spożyciem indywidualnym w gospodarstwach domowych, we współczesnych gospodarkach jest jedną z podstawowych wielkości tworzących produkt krajowy brutto. Jej wielkość w poszczególnych jednostkach uzależniona jest głównie od osiągniętych dochodów²⁷.

Zróznicowanie konsumpcji wybranych do badań grup produktów żywnościowych zaobserwowano nie tylko w powiązaniu z przynależnością do grupy społeczno-ekonomicznej, lecz również w związku innym kryterium typologii gospodarstw domowych uwzględnionym podczas analiz – poziomem dochodów (przynależność do grupy kwintylowej). Na podstawie przeprowadzonych analiz można zaobserwować, że najczęściej pieczywa i produktów zbożowych konsumowały osoby z gospodarstw domowych zaliczonych do IV grupy kwintylowej, a mięsa i wędlin z gospodarstw domowych zaliczonych do IV oraz V grupy kwintylowej. Przeciętne miesięczne spożycie pieczywa i produktów zbożowych na 1 osobę w gospodarstwach domowych w IV grupie kwintylowej w latach 2008–2017 wynosiło 6,8 kg (zakres od 5,9 do 7,6 kg), a mięsa i wędlin po 6,0 kg (zakres 5,5–6,3 kg) (tab. 5.4, tab. 6 w aneksie). Przeciętnie spożycie pieczywa i produktów zbożowych było wyższe od średniej krajowej w danym roku o 2,4 – 4,9%, a mięsa i wędlin o nawet 10%. Również w gospodarstwach domowych w III i V grupie kwintylowej, prawie we wszystkich latach ujętych w analizach odnotowano niewielkie ponadprzeciętne spożycie tych artykułów. Zależnie od roku, w gospodarstwach domowych w III grupie kwintylowej przeciętne spożycie pieczywa i produktów zbożowych było wyższe od średniej krajowej o 0,2–2,2%, a mięsa i wędlin o ok. 1,1–2,6%. W gospodarstwach domowych w V grupie kwintylowej, zależnie od roku, średnie miesięczne spożycie *per capita* pieczywa i produktów zbożowych było wyższe od średniej krajowej od ok 1 do 4,5%, a mięsa i wędlin o blisko 5 do 12%. Obliczone miary zmienności świadczą, o największych dysproporcjach w zależności od uzyskiwanych dochodów w spożyciu owoców i warzyw (por. tab. 6 aneks)²⁸. Najwięcej tych produktów spożywały osoby z gospodarstw najbogatszych (V grupa kwintylowa), a najmniej z gospodarstw najuboższych

²⁷ A. Milczarek, *Wybrane aspekty zachowań konsumentów w kontekście zrównoważonej konsumpcji*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 2015, nr 40, T. 2, s. 131–143.

²⁸ W przypadku pozostałych grup produktów, analizując przeciętne spożycie w zależności od grupy kwintylowej, do której zaliczono gospodarstwo domowe, nie stwierdzono znaczących różnic (por. tab. 6 aneks).

(I grupa kwintylowa), co potwierdzają badania A. Murawskiej²⁹. Różnica pomiędzy średnim spożyciem tych produktów *per capita*, w latach przyjętych do badań pomiędzy powyższymi typami gospodarstw wynosiła blisko 5 kg (ponad 30%). Powyższa zależność wynika prawdopodobnie z faktu, że owoce i warzywa, a zwłaszcza ich przetwory w hierarchii potrzeb żywnościowych konsumentów są zaliczane do dóbr wyższego rzędu. Ponadto charakteryzują się znaczną elastycznością dochodową i cenową popytu³⁰. Zmiany w dochodach konsumentów wpływają na zmiany popytu na te produkty i dotyczą przede wszystkim produktów droższych oraz ich przetworów³¹. Nie odnotowano znaczących różnic w poziomie spożycia wszystkich grup produktów w poszczególnych grupach kwintylowych gospodarstw zależnie od roku, co potwierdzają obliczone miary zmienności przedstawione w tab. 5.4.

Jak wynika z analiz, w latach 2008–2017, zasadniczo w prawie wszystkich grupach kwintylowych gospodarstw domowych w Polsce, przeciętne miesięczne spożycie *per capita* wybranych do badań grup produktów żywnościowych uległo zmniejszeniu. Największy spadek w stosunku do roku 2008, pieczywa i produktów zbożowych dotyczył 20% osób z najniższymi dochodami (wskaźnik dynamiki 72,4%), mięsa i wędlin 20% osób z najwyższymi dochodami (wskaźnik dynamiki = 88,2%), natomiast nabiału osób zaliczonych do IV grupy kwintylowej (wskaźnik dynamiki wyniósł 86,1%), zaś owoców i warzyw w II grupie kwintylowej (wskaźnik dynamiki = 81,4%) (tab. 5.5). Ilościowo stanowiło to obniżkę miesięcznego spożycia poszczególnych grup produktów, *per capita* w tych grupach gospodarstw dla pieczywa i produktów zbożowych o 1,9 kg, dla mięsa i wędlin o 0,8 kg, dla nabiału o 0,6 kg, natomiast w przypadku owoców i warzyw było to aż 2,3 kg³² (por tab. 6. aneks). Niewielki przeciętny wzrost spożycia w badanych latach odnotowano w przypadku mięsa i wędlin o 3,4%, wśród osób z najuboższych gospodarstw domowych (I grupa kwintylowa). Średniorocznie w latach 2008–2017 następowało zmniejszenie spożycia wszystkich grup produktów żywnościowych we wszystkich analizowanych grupach gospodarstw domowych (tab. 5.4). Najsilniejszy średnioroczny spadek (corocznie o 3,3%) miał miejsce w gospodarstwach w II grupie kwintylowej w zakresie ograniczenia spożycia pieczywa i produktów

²⁹ A. Murawska, *Zróżnicowanie konsumpcji owoców i warzyw w różnych typach polskich gospodarstw domowych*, *Handel Wewnętrzny* 2018, 2 (373), s. 294–300.

³⁰ G. Adamczyk, *Wybrane aspekty zachowań konsumpcyjnych i wzorców spożycia żywności w polskich gospodarstwach domowych w latach dziewięćdziesiątych*, *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu* 2002, CCCXLIII, s. 31–41.

³¹ K. Jąder, *Zróżnicowanie preferencji i zachowań konsumentów owoców i ich przetworów w zależności od wieku oraz dochodów*, *Roczniki Naukowe SERiA* 2017, T. XIX, z. 4, s. 97–103.

³² Z danych bilansowych wynika, że osoby z I, II i III grupy kwintylowej spożywały nawet do 20% (zależnie od roku) mniej warzyw i owoców w porównaniu z zaleceniami żywieniowymi.

zbożowych. W ujęciu ilościowym największe coroczne zmniejszenie spożycia dotyczyło owoców i warzyw w gospodarstwach z II, III i IV grupy kwintylowej (corocznie o 0,3 kg).

Tabela 5.4. Statystyki opisowe spożycia i miary zmienności wybranych grup produktów spożywczych w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w latach 2008–2017 według wysokości osiąganego dochodu

Wyszczególnienie	Grupy kwintylowe gospodarstw domowych				
	I	II	III	IV	V
Pieczywo i produkty zbożowe (w kg)					
Średnia	6,3	6,4	6,6	6,8	6,6
Odchylenie standardowe	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5
Współczynnik zmienności (w %)	9,9	9,6	9,4	8,0	7,1
Rozstęp	1,9	1,9	1,8	1,7	1,5
Współczynnik b ¹					
- w kg	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2
- w %	-2,9	-3,3	-3,2	-3,1	-2,6
Mięso i wędliny (w kg)					
Średnia	4,6	5,0	5,5	6,0	6,0
Odchylenie standardowe	0,2	0,1	0,1	0,2	0,3
Współczynnik zmienności (w %)	3,2	2,5	2,6	3,1	4,1
Rozstęp	0,5	0,4	0,4	0,6	0,7
Współczynnik b ¹					
- w kg	0,01	-0,3	-0,04	-0,1	-0,1
- w %	0,2	-0,6	-0,8	-1,0	-1,4
Nabiał (w kg)					
Średnia	4,2	4,5	4,8	5,1	5,5
Odchylenie standardowe	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3
Współczynnik zmienności (w %)	5,4	5,2	5,0	5,1	5,5
Rozstęp	0,6	0,7	0,6	0,8	0,8
Współczynnik b ¹					
- w kg	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1
- w %	-1,7	-1,7	-1,6	-1,6	-1,5
Owoce i warzywa (w kg)					
Średnia	10,6	11,5	12,8	14,3	15,4
Odchylenie standardowe	0,8	0,9	0,8	0,8	0,6
Współczynnik zmienności (w %)	7,4	7,5	6,4	5,6	4,2
Rozstęp	2,2	2,6	2,4	2,4	2,2
Współczynnik b ¹					
- w kg	-0,2	-0,3	-0,3	-0,3	-0,2
- w %	-2,2	-2,4	-2,0	-1,8	-1,3

b¹ – współczynnik kierunkowy linii tendencji.

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

Tabela 5.5. Dynamika zmian w spożyciu wybranych produktów spożywczych w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w latach 2008–2017, według wysokości osiąganego dochodu (w %, 2008=100)

Grupa produktów	Grupy kwintylowe gospodarstw domowych				
	I	II	III	IV	V
Pieczywo i produkty zbożowe	72,4	73,3	77,4	79,6	79,1
Mięso i wędliny	103,4	97,5	94,3	91,4	88,2
Nabiał	88,1	86,5	89,1	86,1	89,2
Owoce i warzywa	84,5	81,4	83,4	84,4	87,0

Źródło: jak w tabeli 4.1.

5.4. Zmiany w spożyciu wybranych grup produktów żywnościowych w zależności od liczby osób w gospodarstwie domowym

Na podstawie analizy danych pochodzących z badań budżetów gospodarstw domowych za lata 2008–2017, można stwierdzić, że liczba osób w gospodarstwie domowym była czynnikiem, który istotnie stymulował, bądź ograniczał poziom spożycia produktów żywnościowych, co potwierdzają obliczone miary dyspersji zaprezentowane w tab. 8 w aneksie. Ich wartości zależnie od roku i grupy produktów przekraczały 20% co wskazuje, iż zmienność jest na średnim poziomie. Spośród analizowanych grup produktów żywnościowych najwyższymi wartościami współczynników zmienności cechowały się owoce i warzywa. Przeciętne miesięczne spożycie *per capita* wszystkich grup produktów żywnościowych wybranych do badań, za lata 2008–2017, było najwyższe w gospodarstwach jednoosobowych i stopniowo się zmniejszało wraz ze wzrostem liczby osób w gospodarstwie domowym. Wynosiło w wyżej wymienionym typie gospodarstw (gospodarstwo jednoosobowe) w stosunku do pieczywa i produktów zbożowych – 9,1 kg (w każdym roku było o prawie 37–46% wyższe od średniej krajowej), mięsa i wędlin 7,5 kg (w każdym roku o 34–44% wyższe niż średnia krajowa), nabiału 6,9 kg (w każdym roku o ponad 30% wyższe od średniej krajowej), a owoców i warzyw 19,3 kg (wyższe od średniej krajowej w każdym roku o 44–55%) (por. tab. 8 aneks). Podczas gdy w gospodarstwach domowych trzyosobowych, w których zauważono najniższy poziom średniego miesięcznego spożycia pieczywa i produktów zbożowych było ono o prawie 3 kg mniejsze niż w gospodarstwach jednoosobowych. Najniższe przeciętne spożycie pozostałych grup produktów odnotowano w gospodarstwach z minimum sześcioma osobami. W tych gospodarstwach *per capita*

spożywano przeciętnie 4,4 kg mięsa i wędlin, 4,2 kg nabiału i tylko 10,2 kg owoców i warzyw³³.

Relatywnie wysokie spożycie w stosunku do średniego w danym roku wszystkich grup produktów odnotowano także w gospodarstwach dwuosobowych, a mięsa i wędlin w latach 2008–2013 także w gospodarstwach trzyosobowych. Przeciętnie miesięczne spożycie na jedną osobę pieczywa i produktów zbożowych w gospodarstwach dwuosobowych było wyższe od średniej krajowej w danym roku o ok. 17–21% (w latach 2010–2012 było niższe od średniej krajowej o ok. 15%), mięsa i wędlin o ok. 30%, nabiału o 7,5–10,5%, a owoców i warzyw ponad 32%.

Generalnie poziom spożycia większości grup artykułów żywnościowych zależał od dochodów gospodarstwa. Stąd też zjawisko odwrotnej zależności pomiędzy poziomem spożycia wszystkich grup produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017, w przeliczeniu na jedną osobę, a liczbą osób w gospodarstwie domowym było związane prawdopodobnie z ujemną zależnością pomiędzy liczbą członków gospodarstwa domowego, a poziomem przeciętnego miesięcznego realnego dochodu rozporządzalnego na jedną osobę (por. tab. 4.8).

Należy dodatkowo podkreślić, że zachowania konsumentów są złożoną kategorią. Przebiegają w dwóch układach instytucjonalnych: na rynku oraz po za nim. W pierwszym przypadku odnoszą się do zachowań rynkowych, czyli związanych z działaniami prowadzącymi do zakupu dóbr czy usług. W drugiej sytuacji chodzi o zachowania konsumpcyjne, czyli obejmujące działania związane z gospodarowaniem oraz użytkowaniem zakupionych produktów³⁴. Stąd też wyższe spożycie wszystkich grup produktów w gospodarstwach domowych z najniższą liczbą osób mogło być związane z marnowaniem żywności, co mogło wynikać z niedostosowywania zakupów do potrzeb czy też nieodpowiedniego przechowywania i wyrzucania zakupionych produktów.

³³ Konsumpcja poszczególnych grup produktów, *per capita* zależnie od roku w gospodarstwach 1-osobowych wynosiło 8,3–10,2 kg pieczywa, 7,2–7,6 kg mięsa i wędlin, 6,4–7,5 kg nabiału i 18,5–20,6 kg owoców i warzyw. Natomiast w gospodarstwach domowych 3-osobowych przeciętnie pieczywa i produktów zbożowych, zależnie od roku spożywano od 5,5 do 7,1 kg, w gospodarstwach z największą ilością osób, *per capita* spożywano przeciętnie 4,2–4,6 kg mięsa i wędlin, 3,8–4,6 kg nabiału oraz 9,0–11,7 kg owoców i warzyw (tab. 8 aneks).

³⁴ A. Śleszyńska-Świdarska, *Zachowania polskich konsumentów...*, *op. cit.*, s. 4.

Tabela 5.6. Statystyki opisowe spożycia wybranych grup produktów spożywczych w przeliczeniu na 1 jedną osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w latach 2008–2017 według liczby osób w gospodarstwach domowych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe wg liczby osób					
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6-osobowe i więcej
Pieczywo i produkty zbożowe (w kg)						
Średnia	9,1	7,8	6,3	5,6	5,8	6,0
Odchylenie standardowe	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6	0,7
Współczynnik zmienności (w %)	7,1	8,2	8,5	9,7	10,1	11,1
Rozstęp	1,9	1,9	1,6	1,7	1,8	2,0
Współczynnik b ¹						
- w kg	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2
- w %	-2,3	-2,7	-2,8	-3,2	-3,3	-3,7
Mięso i wędliny (w kg)						
Średnia	7,5	7,0	5,4	4,6	4,5	4,4
Odchylenie standardowe	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
Współczynnik zmienności (w %)	1,6	2,0	3,7	4,0	3,5	3,7
Rozstęp	0,5	0,4	0,6	0,5	0,4	0,5
Współczynnik b ¹						
- w kg	0,01	-0,04	-0,1	-0,1	-0,1	-0,04
- w %	0,1	-0,6	-1,2	-1,3	-1,1	-0,9
Nabiał (w kg)						
Średnia	6,9	5,7	4,6	4,3	4,3	4,2
Odchylenie standardowe	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3
Współczynnik zmienności (w %)	5,9	5,6	4,6	4,4	4,5	7,5
Rozstęp	1,1	0,8	0,5	0,5	0,6	0,9
Współczynnik b ¹						
- w kg	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1
- w %	-1,9	-1,8	-1,4	-1,4	-1,4	-2,4
Owoce i warzywa (w kg)						
Średnia	19,3	17,4	12,7	10,7	10,4	10,2
Odchylenie standardowe	0,7	1,0	0,7	0,8	0,9	1,0
Współczynnik zmienności (w %)	3,6	5,6	5,5	7,1	8,6	9,7
Rozstęp	2,2	2,9	2,0	2,2	2,6	2,6
Współczynnik b ¹						
- w kg	-0,2	-0,3	-0,2	-0,2	-0,3	-0,3
- w %	-1,0	-1,8	-1,7	-2,3	-2,3	-3,1

b¹ – współczynnik kierunkowy linii tendencji.

Źródło: jak w tabeli 4.1.

W analizowanym okresie jedynie w gospodarstwach jednoosobowych odnotowano niewielki przeciętny wzrost spożycia jednej grupy produktów (na poziomie zaledwie niecałych 2 pp. w stosunku do 2008 r.) (tab. 5.7). Dotyczył on mięsa i wędlin. W pozostałych typach gospodarstw domowych, niezależnie od grupy produktów żywnościowych zarejestrowano realne zmniejszenie spożycia w 2017 r. w porównaniu do 2008. Dane pochodzące z badań budżetów gospodarstw domowych ukazują największą obniżkę konsumpcji, w stosunku do 2008 r., pieczywa i produktów zbożowych (wskaźnik dynamiki wynosił 71,4%), mleka i jego przetworów (wskaźnik dynamiki = 80,9%) oraz owoców i warzyw (wskaźnik dynamiki równy 78,8%) w gospodarstwach domowych minimum sześciuosobowych, natomiast mięsa i wędlin w gospodarstwach trzy i czteroosobowych (ok. 10%). Ilościowa obniżka miesięcznego spożycia pieczywa i produktów zbożowych, nabiału oraz owoców i warzyw, *per capita* w gospodarstwach z minimum sześcioma osobami była na poziomie odpowiednio 2,0 kg, 0,9 kg i 2,4 kg, zaś mięsa i wędlin w gospodarstwach trzyosobowych 0,6 kg oraz w gospodarstwach czteroosobowych 0,5 kg (por. tab. 7 aneks). Obniżenie konsumpcji w gospodarstwach jedno- i dwuosobowych, w których zaobserwowano najwyższe spożycie wszystkich grup produktów, było na poziomie od ok 5 do nawet 20% zależnie od grupy produktów (tab. 9 aneks). Spożycie średniorocznie zmniejszało się w tych typach gospodarstw zależnie od grupy produktów od 0,1% w przypadku mięsa i wędlin, do 2,7% co dotyczy pieczywa i produktów zbożowych (tab. 5.6). Średniorocznie w latach 2008–2017 największe zmniejszenie spożycia we wszystkich typach gospodarstw domowych, odnotowano w grupach produktów: pieczywo i produkty zbożowe oraz owoce i warzywa, na co wskazują wyliczone współczynniki kierunkowe linii tendencji w ujęciu bezwzględnym i względnym.

Tabela 5.7. Dynamika zmian w spożyciu wybranych produktów spożywczych w przeliczeniu na 1 osobę w gospodarstwie domowym w Polsce w latach 2008–2017, według liczby osób w gospodarstwach domowych (w %, 2008=100)

Grupa produktów	Gospodarstwa domowe wg liczby osób					
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6-osobowe i więcej
Pieczywo i produkty zbożowe	81,4	78,2	77,1	73,8	73,0	71,4
Mięso i wędliny	101,7	95,7	90,2	90,1	92,4	95,2
Nabiał	87,4	86,7	89,9	89,0	89,9	80,9
Owoce i warzywa	89,5	84,5	85,6	81,8	79,1	78,8

Źródło: jak w tabeli. 4.1.

PODSUMOWANIE

Głównym celem niniejszej pracy była identyfikacja oraz ocena przemian i tendencji w konsumpcji żywności w Polsce, przy uwzględnieniu licznych uwarunkowań społecznych i ekonomicznych. Na podstawie przeglądu literatury podkreślić należy istotne i rosnące znacznie konsumpcji dla poziomu i tempa rozwoju gospodarczego i w procesie reprodukcji społecznej. Znaczenie to wynika głównie z faktu, potwierdzonego wynikami licznych badań, że poziom i struktura konsumpcji ma istotny wpływ na jakość kapitału ludzkiego. Z drugiej strony konsumpcja może być barierą rozwoju gospodarczego, zwłaszcza jeśli przyczynia się do obniżania spójności społecznej i generuje negatywne efekty zewnętrzne dla środowiska.

Współcześnie oferenci żywności starają się podążać za zmianami otoczenia rynkowego, których jednym z wyrazów są określone trendy konsumpcyjne. Przedsiębiorstwa dążą przy tym do zaspokojenia wszystkich potrzeb i pragnień współczesnych konsumentów produktów spożywczych. Starają się również przewidywać ich potencjalne oczekiwania wobec nowych wyrobów spożywczych, uwzględniając także ich przyszłe potrzeby. Stoją zatem przed zadaniem identyfikacji zmian i trendów zachodzących na tym rynku, jak i na innych rynkach, a także ich poprawnej interpretacji pod kątem tworzenia nowości produktowych w przyszłości.

W Polsce następują istotne zmiany demograficzne, mające wpływ na konsumpcję globalną i jakościową stronę popytu na żywność. Są to przede wszystkim: spadek ogólnej liczby ludności, niski poziom dzietności – na poziomie niegwarantującym prostej zastępowalności pokoleń, opóźnianie zakładania rodzin i decyzji o posiadaniu dzieci, wydłużanie trwania życia mieszkańców Polski oraz postępujący proces starzenia się społeczeństwa. W konsekwencji wpływa to na zmiany struktury gospodarstw domowych, m.in. spadek ogólnej liczby osób w gospodarstwach, spadek średniej liczby osób oraz wzrost liczby i udziału gospodarstw 1- i 2-osobowych. Pozytywnym zjawiskiem obserwowanym w Polsce był wzrost poziomu wykształcenia ludności, przejawiający się wzrostem odsetka

osób z wyższym wykształceniem, przy jednoczesnym spadku udziału osób legitymujących się najniższym poziomem wykształcenia. Zmiany te skutkowały także wzrostem aktywności ekonomicznej ludności.

Odnotowano wzrost zamożności polskich gospodarstw domowych. Realna wartość przeciętnych dochodów rozporządzalnych na 1 osobę w gospodarstwie wzrosła w latach 2008–2017 o 31,3%, co wpłynęło na wzrost realnych wydatków na towary i usługi konsumpcyjne na 1 osobę o 11,9%. Jednak relatywnie niewielki wzrost wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe (1,9%) wynikał m.in. ze znacznego wzrostu cen żywności. Zauważono szybszy wzrost cen żywności i napojów bezalkoholowych oraz samej żywności niż cen towarów i usług konsumpcyjnych. Wśród produktów zbożowych najbardziej wzrosły, w ujęciu realnym, ceny chleba żytniego oraz kaszy gryczanej, w grupie produktów mięsnych – ceny mięsa wołowego z kością oraz boczku, wśród produktów nabiałowych – ceny masła i jaj kurzych, a w grupie owoców i warzyw – ceny jabłek i kapusty białej świeżej.

Wzrost zarówno dochodów, jak i wydatków realnych w gospodarstwach domowych, prowadził do spadku ekonomicznego ubóstwa w Polsce. Jednak nadal, najbardziej dotknięte ubóstwem skrajnym były gospodarstwa utrzymujące się z innych niezarobkowych źródeł oraz rolnicy i renciści.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017 odnotowano wzrost realnych dochodów rozporządzalnych *per capita*, zwiększenie popytu ogólnego gospodarstw domowych oraz zmniejszenie udziału wydatków na żywność w strukturze wydatków ogółem, co potwierdza występowanie prawidłowości opisanych prawem Engla. W badanym okresie stwierdzono zmniejszenie o 5,1% udziału realnych wydatków na żywność w realnym dochodzie rozporządzalnym. W badanym okresie najwyższą wartością realnych wydatków *per capita* na żywność cechowały się gospodarstwa domowe emerytów i rencistów, natomiast najniższą – pracowników na stanowiskach robotniczych. W pozostałych typach gospodarstw wydatki na żywność kształtowały się na poziomie zbliżonym do średniej krajowej. W latach 2008–2017 wartość przeciętnych miesięcznych realnych wydatków na jedną osobę na żywność w gospodarstwach domowych ogółem w Polsce wzrosła o 0,4%, przy czym wzrost ten odnotowano w gospodarstwach pracowników na stanowiskach robotniczych oraz emerytów i rencistów. W pozostałych typach gospodarstw domowych realne wydatki na żywność uległy zmniejszeniu. Mogło to być spowodowane m.in. wysokim stopniem zaspokojenia potrzeb żywnościowych, rosnącym zainteresowaniem konsumpcją poza domem, korzystaniem z usług firm cateringowych czy garmazeryjnych, trendem związanym z ekologizacją konsumpcji, światowym kryzysem

finansowo-gospodarczym oraz zwiększeniem spożycia naturalnego w gospodarstwach rolników.

W toku analiz wykazano, że wzrost liczby osób w gospodarstwach domowych wiązał się ze zmniejszeniem realnych dochodów *per capita* oraz szybszym tempem ich wzrostu w latach 2008–2017, a także z niższą wartością realnych wydatków na jedną osobę na wszystkie analizowane grupy produktów żywnościowych. W badanym okresie wartość przeciętnych miesięcznych realnych wydatków na jedną osobę na żywność wzrosła w gospodarstwach o najmniejszej i największej liczbie członków. W pozostałych typach gospodarstw realne wydatki na osobę na żywność uległy zmniejszeniu.

Należy podkreślić, że spośród badanych grup produktów żywnościowych w 2017 r. w stosunku do 2008 r. nastąpił wzrost realnych wydatków na owoce i warzywa w gospodarstwach domowych niezależnie od liczby ich członków oraz typu społeczno-ekonomicznego (za wyjątkiem gospodarstw rolników). Jednocześnie nastąpiło zmniejszenie realnych wydatków na pozostałe badane grupy produktów żywnościowych.

Z analizy danych wynika, że konsumpcja wyrażona w jednostkach naturalnych wszystkich wybranych do badań grup produktów żywnościowych w Polsce od wielu lat spada. O ile zmniejszenie spożycia pieczywa i produktów zbożowych (gdyby dotyczyło to tylko produktów z białej mąki) można nazwać pozytywnym zjawiskiem, o tyle spadek spożycia mleka i przetworów mlecznych oraz owoców i warzyw jest niepożądany z punktu widzenia wpływu na zdrowie ludności. Tym bardziej, że w wybranych typach/grupach gospodarstw konsumpcja zmniejszyła się do poziomu poniżej dziennego zapotrzebowania na te produkty.

Czynnikiem, który w największym stopniu różnicował poziom konsumpcji wybranych grup produktów *per capita*, była liczba osób w gospodarstwach domowych. Największe spożycie wszystkich przyjętych do badań grup artykułów występowało w gospodarstwach jedno- oraz dwuosobowych i stopniowo się zmniejszało wraz ze wzrostem liczby osób w gospodarstwie domowym. Biorąc pod uwagę źródło pozyskiwania dochodów gospodarstw domowych, najwięcej artykułów z wszystkich grup produktów żywnościowych konsumowano w gospodarstwach emerytów i rencistów (miało to odzwierciedlenie w realnych wydatkach na wszystkie badane grupy produktów żywnościowych) oraz rolników. Natomiast analizując zróżnicowanie poziomu spożycia pieczywa i produktów zbożowych oraz mięsa i wędlin, nabiału oraz owoców i warzyw w zależności wartości uzyskiwanego dochodu stwierdzono, że największe ich spożycie odnotowano w gospodarstwach należących do IV i V grupy kwintylowej (o najwyższym poziomie dochodu), a najmniejsze w I grupie. Należy zatem podkreślić, że dochód

gospodarstwa domowego jest czynnikiem, który w znacznym stopniu różnicował poziom konsumpcji wybranych do badań grup produktów żywnościowych.

Wnioski sformułowane przez Autorów na podstawie wyników przeprowadzonych badań stanowią nie tylko wkład do literatury przedmiotu z zakresu ekonomii, ale mają jednocześnie wartość aplikacyjną. Wśród kierunków dalszych badań, dotyczących przemian konsumpcji żywności można wymienić uwzględnienie w analizach innych uwarunkowań tego zjawiska (np. typu biologicznego gospodarstwa domowego, poziomu wykształcenia głowy rodziny czy klasy miejscowości zamieszkania). Interesującym zagadnieniem wydają się również analizy przemian konsumpcji żywności prowadzone w innych skalach taksonomicznych, np. na poziomie polskich województw. Ponadto istotne wydaje się pogłębienie badań w celu wykazania poziomu oraz tendencji zmian w konsumpcji poszczególnych produktów żywnościowych.

BIBLIOGRAFIA

- Achtziger A., Hubert M., Kenning P., Raab G., & Reisch L., *Debtout of control: The links between self-control, compulsive buying and real debts*, "Journal of Economic Psychology" 2015, nr 49.
- Acocella N., *Zasady polityki gospodarczej*, PWN, Warszawa 2002.
- Adamczyk G., *Wybrane aspekty zachowań konsumpcyjnych i wzorców spożycia żywności w polskich gospodarstwach domowych w latach dziewięćdziesiątych*, Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu 2002, CCCXLIII.
- Alagierska K., *Trendy konsumenckie i ich implikacje marketingowe w branży mody*, „Debiuty Naukowe Studentów Wyższej Szkoły Bankowej” 2018, nr 18.
- Angowski M., Domańska K., Komor A., *Miejsca zakupu żywności – wybory młodych konsumentów*, Roczniki Naukowe SERiA 2016, T. XVIII, z. 6.
- Antonowicz M., *O innowacjach produktowych i marketingowych w usługach transportowo-logistycznych*, „Logistyka” 2015, s. 1132, <https://www.czasopismologistyka.pl/artykuly-naukowe/send/329-artykuly-na-plycie-cd-2/7387-artykul>, (29.02.2020).
- Banaś M., Bączkowska O., Iwańska E., Kujawa P., Trzcińska D., *Sytuacja społeczno-ekonomiczna gospodarstw domowych w Polsce w latach 2015–2016*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2018.
- Bank Danych Lokalnych GUS*, www.stat.gov.pl (28.02.2020.).
- Baraniak J., Kania M., *Suplementy diety, środki spożywcze specjalnego przeznaczenia żywieniowego a lek roślinny w świetle współczesnej fitoterapii*, „Postępy Fitoterapii” 2015, nr 3.
- Baranowska-Skimina A., *Walka płci: kto podejmuje decyzje zakupowe?*, <http://www.egospodarka.pl/95822,Walka-płci-kto-podejmuje-decyzje-zakupowe,1,39,1.html>
- Bauman Z., *Konsumowanie życia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.

- Bauman Z., *Społeczeństwo w stanie obłączenia*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2006.
- Bednarz J., *Prosumpcja jako rezultat zmian zachodzących w zachowaniach konsumentów na przykładzie przemysłu spożywczego*, *Studia Oeconomica Posnaniensia* 2017, Vol. 5, No. 1.
- Berbeka J., *Wpływ konsumpcji na rozwój gospodarczy*, [w:] *Konsumpcja a rozwój gospodarczy*, A. Kusińska (red.), Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktury, Ministerstwo Gospodarki, 2007.
- Białoskurski S., *Wizerunek a innowacyjność współczesnych produktów żywnościowych*, *Handel Wewnętrzny* 2018, nr 3 (374).
- Błaszczak A., Grześkiewicz W., *Żywność funkcjonalna – szansa czy zagrożenie dla zdrowia?*, „*Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu*” 2014, T. 20, nr 2.
- Bogdanienko J., *Nowe trendy w innowacjach*, *Ekonomiczne Problemy Usług*, 2012, nr 93.
- Borowska A., *Współczesne trendy w konsumpcji żywności w aspekcie regionalizacji kontra globalizacji*, *Roczniki Naukowe SERiA* 2009, T. XI, z. 3.
- Bos Verma M., van den, Vreede L.de, Achterbosch T., Rutten M. M., *Consumers discard a log more food than widely believed: Estimates of global food waste using an energy gap approach and affluence elasticity of food waste*, “*Plosone*” 2020 (12).
- Brondoni S. M., *Innovation and Imitation: Corporate strategies for global competition*, “*Symphonya. Emerging Issues in Management*” 2012, no. 1.
- Budżety gospodarstw domowych 2008*, GUS, Warszawa 2009.
- Budżety gospodarstw domowych w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010.
- Budżety gospodarstw domowych w 2010*, GUS, Warszawa 2011.
- Budżety gospodarstw domowych w 2011 r.*, GUS, Warszawa 2012.
- Budżety gospodarstw domowych w 2012 r.*, GUS, Warszawa 2013.
- Budżety gospodarstw domowych w 2013 r.*, GUS, Warszawa 2014.
- Budżety gospodarstw domowych w 2014 r.*, GUS, Warszawa 2015.
- Budżety gospodarstw domowych w 2015 r.*, GUS, Warszawa 2016.
- Budżety gospodarstw domowych w 2016 r.*, GUS, Warszawa 2017.
- Budżety gospodarstw domowych w 2017 r.*, GUS, Warszawa 2018.
- Byłok F., *Przemiany społecznego znaczenia konsumpcji we współczesnym świecie*, „*Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym*” 2006, nr 9(1).
- Byłok F., *Wpływ czynników demograficznych na przemiany konsumpcji w Polsce*, [w:] *Demograficzne uwarunkowania rozwoju gospodarczego*, A. Rączaszka (red.), *Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, Katowice 2012.

- Bywalec C., *Gospodarstwo domowe. Ekonomika Finanse Konsumpcja*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2017.
- Bywalec C., *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Bywalec C., *Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2007.
- Bywalec C., Rudnicki L., *Konsumpcja*, PWE, Warszawa 2002.
- Celente G., *Trend tracking*, Warner Books, New York 1991.
- Ceny w gospodarce narodowej 2007*, GUS, Warszawa 2008.
- Ceny w gospodarce narodowej 2014*, GUS, Warszawa 2015.
- Ceny w gospodarce narodowej w latach 2013–2017*, GUS, Warszawa, 2018.
- Chen L., Lai J., Chang S., *The long-term performance of new product introductions*, "Finance Research Letters" 2017, no. 20.
- Ciałowicz B., *Sfera popytowa w ewolucji innowacyjnej. Ujęcie aksjomatyczne*, Wydawnictwo UE w Krakowie, Kraków 2018.
- Cyran K., *Dochód jako czynnik różnicujący zachowania konsumentów na rynku żywności (na przykładzie mieszkańców województwa podkarpackiego)*, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 2014, nr 38.
- Czaja J., Preweda E., *Analiza statystyczna zmiennej losowej wielowymiarowej w aspekcie korelacji i predykcji*, *Geodezja* 2000, T. 6, z. 2.
- Czernyszewicz E., *Changes in fruit and fruit products consumption in the social-economic group of households during 1990–2005*, *Electron. J. Pol. Agric. Univ.* 2007 Vol. 10 Iss. 4 Ser. Horticulture.
- Dąbrowska A., *Przemiany w strukturze konsumpcji i ich uwarunkowania [w:] Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, M. Janoś-Kresło, B. Mróz (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006.
- Dąbrowska A., *Zachowania konsumentów na rynku żywnościowych produktów tradycyjnych i regionalnych. Wyzwania dla marketingu*, *Handel Wewnętrzny* 2018, nr 3 (374).
- Dach Z., *Mikroekonomia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2015.
- Diagnoza Społeczna 2013, Niska dzietność w Polsce w kontekście percepcji Polaków*, Warszawa 2014.
- Dudek H., Koszela G., Landmesser J., *Wpływ sytuacji dochodowej na strukturę wydatków gospodarstw domowych*, *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej* 2012, nr 97.

- Dybka S., *Trendy w zachowaniach konsumentów, jako czynnik determinujący rozwój przedsiębiorstwa*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2017, nr 338.
- Falkowski A., Tyszka T., *Psychologia zachowań konsumenckich*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.
- FAO, *Global food losses and food waste: extent, causes and prevention*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, Roma 2011.
- Fromm E., *Mieć czy być*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 1997.
- Fuller G. W., *New Food Product Development. From Concept to Marketplace*, CRC Press Taylor&Francis Group, Boca Raton 2011.
- Gałązka M., *Wpływ społeczno-demograficznych determinantów kształtowania się wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w gospodarstwach domowych w Polsce*, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, 2012, nr 5.
- Gałązka M., *Wpływ społeczno-demograficznych determinantów kształtowania się wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w gospodarstwach domowych w Polsce*, Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy 2012, nr 5.
- Głowacki R., Kramer J., Żabiński L., *Analiza rynku*, PWE, Warszawa 1981.
- Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/metainformacje/sloownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/103,pojecie.html> (14.03.2020).
- Górniak-Durose M., Zaleski Z., *Własność i posiadanie*, [w:] T. Tyszka, *Psychologia ekonomiczna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
- Górska-Warsewicz H., *Kształtowanie marek produktów innowacyjnych z uwzględnieniem czynników kulturowych*, Roczniki Naukowe SERiA 2010, T. XII, z. 4.
- Górska-Warsewicz H., *Perspektywy rozwoju marek w sektorze żywnościowym w Polsce*, http://www.wne.sggw.pl/p/publikacje/pdf/prs_5_2008.pdf, (26.11.2018).
- Goryńska-Goldmann E., Ratajczak P., *Polski rynek pieczywa po roku 2000*, Roczniki Naukowe SERiA 2010, T. XII, z. 4.
- Grzelak A., *Możliwości wprowadzania nowych produktów na rynek na przykładzie mrożonych mieszanek warzywnych*, [w:] *Rynkowe mechanizmy kształtowania jakości*, S. Makarski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005.
- Grzybowska-Brzezińska M., Grzywińska-Rapca M., *Konsumpcja mleka i przetworów mlecznych w gospodarstwach domowych w latach 2004–2013*, Studia i Prace WNEiZ US 2016, nr 43/3.

- Guiné R. P. F., Ramalhosa E. C. D., Valente L. P., *New foods, new consumers: Innovation in food product development*, "Current Nutrition and Food Science" 2016, no. 12 (3).
- Gulbicka B., Kwasek M., *Wpływ globalizacji na wyżywienie ludności w Polsce*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2007.
- Gunday G., Ulusoy G., Kilic K., Alpkan L., *Effects of innovation types on firm performance*, "International Journal of Production Economics" 2011, vol. 133, iss. 2.
- Gurbuz E., *Theory of New Product Development and Its Applications*, 2018, <https://www.intechopen.com/books/marketing/theory-of-new-product-development-and-its-applications>, (25.02.2020).
- Hamulczuk M. (red.), Hertel K., Klimkowski C., Stańko S., *Wybrane problemy prognozowania detalicznych cen żywności*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2014.
- Hamulczuk M. (red.), Kufel-Gajda J., Stańko S., Szafranski G., Świetlik K., *Ceny żywności w Polsce i ich determinanty*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2016.
- Hamulczuk M., Stańko S., *Prognozowanie cen surowców rolnych – uwarunkowania i metody*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy 57, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.
- Hartman J. (red.), *Słownik filozofii*, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2009.
- Hartman J., *Heurystyka marketingu*, „Marketing w Praktyce” 2009, nr 9.
- Hoyrup S., Bonnafous-Boucher M., Hasse C., Lotz M., Moller K., *Employee-Driven Innovation. A new approach*, Palgrave MacMillan 2012, <https://books.google.pl/books?id=sONzJQ50WZoC&pg=PA11&lpg=PA11&dq=hargadon+innovation+recombination&source=bl&ots=TLQJNPuYyd&sig=ACfU3U0TzJMQt3GMui4MHMMg0l-iOdhgfw&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwiX7IvUzYboAhVj-losKHVNvCJ4Q6A EwEnoECAgQAQ#v=onepage&q=hargadon%20innovation%20recombination&f=false>, (25.02.2020).
- Hryszko K., Pasińska D., Rosiak E., Seremak-Bulge J., Strojewska I., Świetlik K., Zawadzka D., Zdziarska T., Wyrzykowski P., *Konsumpcja żywności w Polsce w latach 2004-2014: uwarunkowania i tendencje*, (red:) K. Świetlik, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2015.
- Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES).
- Iwasiński Ł., *Spółczesność konsumpcyjna w ujęciu Zygmunta Baumana*, „Kultura i Społeczeństwo” 2015 (4).
- Izberk-Bilgin E., *Interdisciplinary review of resistance to consumption, some marketing interpretations, and research suggestions*, Consumption Markets, Culture Markets and Culture” 2010, nr 13.

- Jachnis A., *Psychologia konsumenta. Psychologiczne i socjologiczne uwarunkowania zachowań konsumenckich*, Oficyna Wydawnicza Branta. Bydgoszcz-Warszawa 2007.
- Jąder K., *Zróźnicowanie preferencji i zachowań konsumentów owoców i ich przetworów w zależności od wieku oraz dochodów*, Roczniki Naukowe SERiA 2017. T. XIX. z. 4.
- Janicki A., *Żywność wygodna [w:] Żywność wygodna i żywność funkcjonalna*, F. Świński (red.), Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 2006.
- Janoś-Kresło M., Mróz B., (red.), *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006.
- Jarosz M., i in., *Zalecenia dotyczące żywienia i aktywności fizycznej*, [w:] M. Jarosz (red.), *Normy żywienia dla populacji Polski*, IŻiŻ Warszawa 2017.
- Jasiulewicz A., *Konsumpcjonizm i dekonsumpcja jako współczesne trendy rynkowe. Zachowania polskich konsumentów*, Journal of Agribusiness an Rural Development 2015, 3(37).
- Kacprzak-Choińska A., *Konsument ponowoczesny. Nowe trendy w zachowaniach nabywczych i konsekwencje dla marketingu*, Studia i Materiały – Wydział Zarządzania UW, 2007.
- Kahn K. B., *Understanding innovation*, "Business Horizons" 2018, no. 61.
- Karabulut A. T., *Effects of innovation types on performance of manufacturing firms in Turkey*, "Procedia - Social and Behavioral Sciences" 2015, no. 195.
- Keynes J. M., *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, PWN, Warszawa 2011.
- Kieźel E., (red.), *Rynkowe zachowania konsumentów*, Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Katowice 2000.
- Kieźel E., *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, PWE, Warszawa 2010.
- Kieźel E., *Wiedza ekonomiczna polskich konsumentów jako podstawa innowacyjnej konsumpcji*, Handel Wewnętrzny 2018, nr 3 (374).
- Kołodziejek B., Zielińska Z., *Potrzeby i spożycie*, PWE, Warszawa 1989.
- Kotler Ph., *Marketing*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2005.
- Kotler Ph., *Marketing. Realizacja, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Gebethner i S-ka, Warszawa 1994.
- Kowalik I., Sikora T., *Rynek żywności specjalnej*, Marketing i Rynek 2008, nr 11.
- Kramer J., *Konsumpcja w gospodarce rynkowej*, PWE, Warszawa 1997.

- Laskowski W., Świstak E., *Zmiany we wzorcach spożycia żywności w Polsce*, Wydawnictwo Laskowski, Warszawa 2014.
- Laskowski W., *Zmiany poziomu spożycia żywności w Polsce*, Z.N. SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2008 (67).
- Lazaridis P., Drichoutis A. C., *Food consumption issues in the 21st century*, http://www.ip.aua.gr/Studies/Lazaridis-Drichoutis_final.pdf#search=%22Determinants+of+ Polish+consumers%27+food+choices+and+their+implication+for+the+national+food+industry%22, (25.10.2019).
- Leksykon marketingu*, PWE, Warszawa 1998.
- Lemanowicz M., Szwaćka-Mokrzycka J., *Innovation activities in the food market*, Polityki Europejskie. Finanse i Marketing, 2014, nr 12 (61).
- Lewandowski M., *Types of innovations in cultural organizations*, International Journal of Contemporary Management, 2015, no. 14 (1).
- Ludność. *Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2008 roku*, GUS <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/ludnosc- stan-i-struktura-w-przekroju-terytorialnym- stan-w-dniu-30-06-2019,6,26.html>
- Ludność. *Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2016 r. Stan w dniu 31 XII*, GUS, Warszawa 2017.
- Ludność. *Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2017 r. Stan w dniu 31 XII*, GUS, Warszawa 2018.
- Ludność. *Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2018 r. Stan w dniu 31 XII*, GUS Warszawa 2019.
- Maccarrone-Eaglen A., Schofield P., *A cross-cultural and cross-gender analysis of compulsive buying behaviour's core dimensions*, International Journal of Consumer Studies 2017, nr 42.
- Makać W., Urbanek-Krzysztofiak D., *Metody opisu statystycznego*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004.
- Mark-Herbert C., *Innovation of a new product category – functional foods*, *Technovation* 2004, no. 24.
- Maslow A., *Motywacja i osobowość*, PWN, Warszawa 2013.
- Materiały Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi – sprawozdanie miesięczne ze skupu mleka oraz produkcji przetworów mlecznych*, <http://form.stat.gov.pl/formularze/2011/passive/RRW-26.pdf>).
- McMahon D.M., *Living well in light of science*, *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1384 (2016).
- Michaliszyn B., *Strategie zrównoważonej konsumpcji w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 2012.

- Milczarek A., *Wybrane aspekty zachowań konsumentów w kontekście zrównoważonej konsumpcji*, Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 2015 (40), T. 2.
- Mról B., *Konsument w globalnej gospodarce. Trzy perspektywy*, Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa 2013.
- Mruk H., (red.), *Analiza rynku*, PWE, Warszawa 2003.
- Murawska A., *Czynniki wpływające na konsumpcję produktów mlecznych w polskich gospodarstwach domowych*, Z. N. SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2017 (120).
- Murawska A., *Zróżnicowanie konsumpcji owoców i warzyw w różnych typach polskich gospodarstw domowych*, Handel Wewnętrzny, 2018, nr 2 (373).
- Neale A., *Zrównoważona konsumpcja. Źródła koncepcji i jej zastosowanie*, Prace Geograficzne, 2015, z. 141.
- Nie ufamy żywności convenience, ale jej sprzedaż rośnie*, <https://www.wiadomosci-handlowe.pl/drukujpdf/artukul/10622> (25.02.2020).
- Niosi J., *Innovation and development through imitation (In praise of imitation)*, 2012, <https://pdfs.semanticscholar.org/b7ea/3c8b2decc45596f8bee7a73ad99a17214426.pdf>. (25.02.2020).
- Obłuchowski K., *Galaktyka potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*, Zysk i S-ka, Poznań 2000.
- Olejniczak K., *Innowacje ekologiczne jako narzędzie wspierania zrównoważonego rozwoju*, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej. Zarządzanie 2015, nr 19.
- Olejniczak M., *Zachowania konsumentów na rynku żywności opatrzonej oświadczeniami żywieniowymi i zdrowotnymi – wybrane aspekty*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 2018, nr 526.
- Olejniczak T., *Senior wobec innowacji produktowych – wybrane aspekty*, Handel Wewnętrzny 2018, nr 3 (374).
- ONZ, *Cele zrównoważonego rozwoju*, <https://www.un.org.pl/cel1> (25.03.2020).
- Parysek J. J., *Rozwój społeczno-gospodarczy oraz czynniki i uwarunkowania rozwoju*, www.journals.pan.pl/content/107785/PDF/studia+KPZK+183_Parysek_pdf?handler=pdf (9.03.2020).
- Piekut M., *Polskie gospodarstwa domowe – dochody, wydatki i wyposażenie w dobra trwałego użytkowania*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2008.
- Pierce D., Turner R. K., *Economics of Natural Resources and the Environment*, Harvester Wheatheaf, New York, 1990.

- Podolec B., *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania sytuacji materialnej gospodarstw domowych*, [w:] *Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy*, K. Jakóbiak (red.), Warszawa 2008.
- Popcorn B. F., *The Popcorn Report*, Harper Business, New York 1992.
- Raymond M., *The Trend Forecaster's Handbook*, Laurence King Publishing, London 2010.
- Reher D. D., *Economic and social implications of the demographic transition*, [w:] *Demographic Transition and Its Consequences*, R. Lee, D.S. Reher (red.), A supplement to vol. 37 of „Population and Development Review”, The Population Council, New York 2011.
- Rekowski M., *Wprowadzenie do mikroekonomii*, Polsoft – AKADEMIA, Poznań 1994.
- Rembisz W., *Mikro- i makroekonomiczne podstawy równowagi wzrostu w sektorze rolno-spożywczym*, VIZJA PRESS&IT, Warszawa 2008.
- Rocznik Demograficzny 2018*, GUS, Warszawa 2018.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2009*, GUS, Warszawa 2010.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2018*, GUS, Warszawa 2019.
- Romaniszyn K., *O sile konsumpcjonizmu*, [w:] *Nowa droga do zniewolenia. O życiu w społeczeństwie konsumpcyjnym*, K. Romaniszyn (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- Rostek A., Zalega T., *Konsumpcja kolaboratywna wśród młodych polskich i amerykańskich konsumentów (część 1)*, „Marketing i Rynek” 2015, nr 5.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 549/2013 z dnia 21 maja 2013 r. w sprawie europejskiego systemu rachunków narodowych i regionalnych w Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE L 174 z 26.06.2013, str. 1, z późn. zm.).
- Rudawska J., *Innowacyjność organizacji – istota i pomiar*, Europa Regionum, 2017, nr 2, T. XXXI.
- Rudnicki L., *Zachowania konsumentów na rynku*, PWE, Warszawa 2012.
- Rutkowska A., *Współczesne megatrendy w konsumpcji*, [w:] A. Kucner, R. Sierocki, P. Wasyluk., *Trendy, Interpretacje i konfrontacje*, Wyd. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn 2018.
- Sachpazidu-Wójcicka K., *Open innovation and technology transfer in polish enterprises*, „Journal of Management and Financial Sciences” 2016, vol. IX, iss. 24.
- Samuelson P. A., Nordhaus W. D., *Ekonomia*, Tom 1, PWN, Warszawa 2004.
- Słownik badawczy*, <https://dobrebadania.pl/?s=trend&submit=Szukaj> (18.03.2020).
- Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/trend;2578635.html> (10.03.2020).

- Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, T. 1, PWN, Warszawa 2007.
- Sobczyk G., *Zachowania konsumenckie w warunkach kryzysu*, Zeszyty Naukowe WSEI seria: Ekonomia, nr 6 (1/2013).
- Sojkin B., *Determinanty konsumpcji żywności. Analiza hierarchiczna*, Zeszyty Naukowe – seria II, Prace habilitacyjne, z. 135, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 1994.
- Solomon M. R., *Consumer behavior. Buying, Having, and Being*, Perason Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey 2004.
- Sternicka-Kowalska M., *Trend w perspektywie badań socjologicznych*, [w:] A. Kucner, P. Sierocki P., Wasyluk., *Trendy. Interpretacje i konfrontacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2018.
- Stewart-Knox B., Mitchell P., *What separates the winners from the losers in new food product development?*, http://www.sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6VHY-47RB37X5&_user=3033937&_coverDate=02%2F28%2F2003&_rdoc=1&_fmt=high&_orig=gateway&_origin=gateway&_sort=d&_docanchor=&view=c&_searchStrId=1678408939&_rerunOrigin=scholar.google&_acct=C000059495&_version=1&_urlVersion=0&_userid=3033937&md5=cf4c02633b164d1bb49f14e7104429cd&searchtype=a (26.03.2018).
- Stępień M., Bogdański P., *Nadwrażliwość na gluten – fakty i kontrowersje*, Forum Zaburzeń Metabolicznych 2013, 4(4).
- Sytuacja demograficzna Polski do 2018 roku. Tworzenie i rozpad rodzin*, GUS, Warszawa 2019.
- Szczepeński J., *Konsumpcja a rozwój człowieka. Wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji*, PWE, Warszawa 1981.
- Szulc R., *Znaczenie trendów w poznawaniu i rozumieniu zmian w otoczeniu rynkowym człowieka*, [w:] A. Kucner, P. Sierocki, P. Wasyluk, *Trendy. Interpretacje i konfrontacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2018.
- Szwacka J., *Kierunki zmian na rynku żywnościowym w Polsce*, Z. N. SGGW Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej 2007, 62.
- Szwacka-Mokrzycka J., *Changes in food consumption in Poland and other EU countries*, Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia 2017, nr 16 (4).
- Śleszyńska-Świdarska A., *Zachowania polskich konsumentów w warunkach globalnego kryzysu gospodarczego*, Rozprawa doktorska, Białystok 2017.
- Świetlik K., *Konsumpcja żywności w Polsce w minionej dekadzie. Uwarunkowania i tendencje*, Handel Wewnętrzny 2015, nr 5 (358).

- Świetlik K., *Polska gospodarka i konsumpcja żywności po kryzysie*, Konsumpcja i Rozwój 2017, nr 4(21).
- Tidd J., Bessant J., *Zarządzanie innowacjami. Integracja zmian technologicznych, rynkowych i organizacyjnych*, Oficyna Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Tkaczyk J., *Trendy konsumenckie i ich implikacje marketingowe*, Handel Wewnętrzny. Konsumpcja i konsument – nowe trendy, maj-czerwiec 2012.
- Toffler A., *Szok przyszłości*, IW, Warszawa 1974; J. Naisbitt, *Megatrendy*, Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Tokarski J., (red.), *Słownik Wyrazów Obcych*. PWN, Warszawa 1980.
- Trout J., Rivkin S., *Repozycjonowanie. Marketing w erze konkurencji, zmian i kryzysu*, PWE, Warszawa 2011.
- Turczak A., *Zróżnicowanie wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe gospodarstw domowych o różnej wielkości*, „Konsumpcja i Rozwój” 2017, nr 1(18).
- Ubóstwo w Polsce w latach 2015 i 2016*, GUS, Warszawa 2017.
- Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci (Dz.U. 2016, poz. 195 z późn. zm.).
- Vejlgaard H., *Anatomia trendu*, Oficyna A Wolters Kluwer Business, Warszawa 2008.
- Wasilik K., *Trendy w zachowaniach konsumentów – konsumpcjonizm a konsumpcja zrównoważona*, „Konsumpcja i Rozwój” 2014, nr 1(6).
- Whitman M.vN., *New World, New Rules: The Changing Role of the American Corporation*, Harvard Business School Press, Cambridge 1999.
- Winger R., Wall G., *Food product innovation A background paper*, p. 3, <http://www.fao.org/3/j7193e/j7193e.pdf>, (29.03.2019).
- Wiszniewski E., *Ekonomika konsumpcji*, PWN, Warszawa 1983.
- Włochal M., Grzymisławski M., *Nowe trendy leczenia żywieniowego w przypadku nieswoistych chorób zapalnych jelit*, Piel. Zdr. Publ. 2016, 6, 2.
- Woś J., (red.), *Zachowania konsumenckie – teoria i praktyka*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2003.
- Wróblewska W., Pawlak J., Paszko D., *Preferencje studentów i emerytów dotyczące owoców i warzyw nabywanych w formie żywności wygodnej w Lublinie*, Handel Wewnętrzny 2018, nr 2 (373).
- Wrzosek W., *Funkcjonowanie rynku*, PWE, Warszawa 1998.
- Wyrzykowski P., *Konsumpcja żywności w Polsce w latach 2004–2014: uwarunkowania i tendencje*, K. Świetlik (red.), IERiGŻ-PIB, Warszawa 2015.
- Zalega T., *Gospodarstwo domowe jako podmiot konsumpcji*, Studia i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego 2007, nr 1.

- Zalega T., *Konsumpcja. Determinanty. Teorie. Modele*, PWE, Warszawa 2012.
- Zalega T., *Nowe trendy konsumenckie jako przejaw innowacyjnych zachowań współczesnych konsumentów*, *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 2016, nr 46 (2).
- Zalega T., *Spożycie produktów żywnościowych w wielkomiejskich gospodarstwach domowych w Polsce w okresie kryzysu finansowo-ekonomicznego*, *Problemy Zarządzania*, 2013, Vol. 11, nr 1 (40), T. 1.
- Zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2017 r.*, GUS, Warszawa 2018,
- Zielińska H., Zieliński K., *Spożycie żywności w Polsce. Tendencje i determinanty zmian*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2004 (5).
- Ziemkowski M., *Affluenza – społeczna choroba czy warunek prosperity*, [w:] T. Szlendak, K. Pietrowicz (red.), *Na pokaz. O konsumeryzmie w kapitalizmie bez kapitału*, Wyd. UMK, Toruń 2004.
- Żelazna K., Kowalczyk I., Mikuła B., *Ekonomika konsumpcji – elementy teorii*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002.

Netografia

- <https://bdl.stat.gov.pl>
- <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica>
- <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Tables.aspx>
- <https://ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment> (10.03.2020).
- <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/63,pojecie.html>
- <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-gospodarstw-domowych-na-lata-2016-2050,9,4.html>
- <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/zasieg-ubostwa-ekonomicznego-w-polsce-w-2017-r-,14,5.html>
- <https://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/> http://swaid.stat.gov.pl/Demografia_dashboards/Raporty_predefiniowane/RAP_DBD_DEM_4.aspx <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/Prognoza.aspx>

ANEKS

Tabela 1. Przeciętne miesięczne wydatki na jedną osobę na wybrane grupy produktów żywnościowych wg grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w latach 2008–2017 w cenach bieżących oraz w cenach stałych z 2017 r. (w zł)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe																							
	Ogółem						rolników						Pracujących na własny rachunek i rencistów	Pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów									
	pracowników, w tym			na stanowiskach robotniczych			na stanowiskach robotniczych			na stanowiskach nierobotniczych														
	razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nierobotniczych	razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nierobotniczych	razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nierobotniczych	razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nierobotniczych												
	w cenach bieżących												w cenach stałych z 2017 r.											
	2008												2009											
Żywność i napoje bezalkoholowe	231,14	216,03	197,03	243,75	226,91	270,64	283,52	264,98	241,68	298,98	278,33	297,73	331,97											
żywność	212,08	196,84	181,55	219,15	213,21	218,23	260,14	241,44	222,69	268,81	261,52	267,68	309,02											
pieczywo i produkty zbożowe	38,32	36,17	34,45	38,68	37,51	38,03	44,21	44,37	42,26	47,44	46,01	46,65	54,23											
mięso i wędliny	62,06	56,87	54,82	59,88	72,70	62,08	74,06	69,76	67,24	73,45	89,17	76,15	90,84											
nabiał (bez śmietany i jaj)	25,68	24,65	21,20	29,68	22,15	28,87	31,50	30,24	26,00	36,41	27,17	35,41	34,75											
owoce i warzywa	37,88	34,83	30,46	41,23	33,80	39,99	46,69	42,72	37,36	50,57	41,46	49,05	57,27											
Żywność i napoje bezalkoholowe	240,08	223,84	204,42	251,17	236,10	250,61	282,88	263,75	240,87	295,95	278,19	295,29	333,61											
żywność	220,11	203,78	188,23	225,67	221,57	225,60	263,24	240,11	221,79	265,90	261,07	265,82	310,17											
pieczywo i produkty zbożowe	38,92	36,81	34,81	39,62	37,26	39,19	44,71	43,37	41,02	46,68	43,90	46,18	52,68											
mięso i wędliny	66,22	60,40	58,97	62,42	76,64	65,40	78,03	71,17	69,48	73,55	90,30	77,06	94,57											
nabiał (bez śmietany i jaj)	25,75	24,86	21,23	29,96	22,44	28,41	30,34	29,29	25,02	35,30	26,44	33,48	33,55											
owoce i warzywa	38,80	35,57	31,03	41,97	35,16	41,04	45,72	41,91	36,56	49,45	41,43	48,36	56,53											

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe													
	Ogółem			pracowników, w tym			Ogółem	pracowników, w tym			rolników	Pracujących na własny rachunek	Pracujących na własny rachunek i emerytów	
	Ogółem	na stanowiskach robotniczych		razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nirobotniczych		razem	na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nirobotniczych				
		rolników	Pracujących na własny rachunek			emerytów i rencistów	rolników			Pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów			
w cenach bieżących												w cenach stałych z 2017 r.		
2010														
Żywność i napoje bezalkoholowe	246,14	229,96	207,62	258,90	238,85	253,56	292,70	282,40	263,84	238,20	297,04	274,03	290,91	335,82
żywność	225,12	208,76	190,64	232,23	223,68	228,12	271,65	258,28	239,51	218,72	266,44	256,63	261,72	311,67
pieczywo i produkty zbożowe	39,37	37,27	34,98	40,23	37,96	38,87	45,63	45,17	42,76	40,13	46,16	43,55	44,60	52,35
mięso i wędliny	65,26	59,57	57,80	61,87	74,27	63,09	80,24	74,87	68,35	66,31	70,98	85,21	72,38	92,06
nabiał (bez śmietany i jaj)	27,27	26,40	22,14	31,93	23,78	30,32	29,97	31,29	30,29	25,40	36,63	27,28	34,79	34,38
owoce i warzywa	41,98	38,51	33,38	45,14	37,45	43,49	52,79	48,16	44,18	38,30	51,79	42,97	49,90	60,57
2011														
Żywność i napoje bezalkoholowe	254,13	238,69	214,91	268,17	243,22	258,89	301,79	276,63	259,82	233,94	291,91	264,75	281,81	328,51
żywność	232,28	216,55	197,00	240,82	226,83	233,26	279,89	252,84	235,72	214,44	262,14	246,91	253,91	304,67
pieczywo i produkty zbożowe	41,67	39,48	37,09	42,45	40,45	40,48	48,55	45,36	42,98	40,37	46,21	44,03	44,06	52,85
mięso i wędliny	67,38	62,00	59,91	64,60	74,41	65,94	82,28	73,35	67,49	65,21	70,32	81,00	71,78	89,56
nabiał (bez śmietany i jaj)	28,28	27,75	23,26	33,34	23,87	30,93	30,60	30,78	30,21	25,32	36,29	25,98	33,67	33,31
owoce i warzywa	40,88	37,59	32,09	44,39	35,03	42,00	51,51	44,50	40,92	34,93	48,32	38,13	45,72	56,07
2012														
Żywność i napoje bezalkoholowe	263,85	247,44	222,82	278,51	249,87	273,14	312,98	275,37	258,24	232,55	290,67	260,78	285,06	326,64
żywność	240,82	224,10	203,83	249,68	232,57	245,55	289,80	251,33	233,88	212,73	260,58	242,72	256,27	302,45
pieczywo i produkty zbożowe	42,61	40,39	37,55	43,98	40,41	42,02	49,55	44,47	42,15	39,19	45,90	42,17	43,85	51,71
mięso i wędliny	71,23	65,19	63,16	67,76	77,00	70,93	87,44	74,34	68,04	65,92	70,72	80,36	74,03	91,26
nabiał (bez śmietany i jaj)	28,65	28,12	23,63	33,79	24,70	31,32	30,95	29,90	29,35	24,66	35,26	25,78	32,69	32,30
owoce i warzywa	40,64	37,42	31,47	44,94	34,32	43,31	50,50	42,41	39,05	32,84	46,90	35,82	45,20	52,70

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe																				
	Ogółem					rolników					emerytów i rencistów										
	pracowników, w tym		na stanowiskach robotniczych		na stanowiskach nierobotniczych		Ogółem		pracowników, w tym			na stanowiskach robotniczych	na stanowiskach nierobotniczych								
	razem	na stanowiskach robotniczych	razem	na stanowiskach robotniczych	razem	na stanowiskach robotniczych	razem	na stanowiskach robotniczych	razem	na stanowiskach robotniczych											
w cenach bieżących											w cenach stałych z 2017 r.										
2013											2014										
Żywność i napoje bezalkoholowe	264,36	248,81	225,07	278,41	246,99	273,40	314,88	270,49	254,58	230,29	284,87	252,72	279,74	322,18							
żywność	241,60	225,83	205,87	250,72	229,72	246,10	291,76	247,20	231,07	210,64	256,53	235,05	251,81	298,53							
pieczywo i produkty zbożowe	41,28	39,01	36,48	42,17	39,41	40,82	48,61	42,24	39,91	37,33	43,15	40,32	41,77	49,74							
mięso i wędliny	70,73	65,24	63,16	67,84	75,05	68,14	87,32	72,37	66,75	64,62	69,41	76,79	69,72	89,34							
nabiał (bez śmietany i jaj)	27,49	26,59	22,58	31,57	23,46	30,29	30,98	28,13	27,21	23,10	32,30	24,00	30,99	31,70							
owoce i warzywa	42,96	39,57	33,78	46,80	36,26	45,49	54,14	43,96	40,49	34,56	47,89	37,10	46,54	55,40							
	2014																				
Żywność i napoje bezalkoholowe	263,34	246,80	222,76	276,55	247,73	271,70	314,54	271,89	254,82	230,00	285,53	255,78	280,52	324,76							
żywność	240,70	224,13	203,64	249,50	229,70	245,38	291,48	248,52	231,41	210,25	257,60	237,16	253,35	300,95							
pieczywo i produkty zbożowe	41,14	38,74	36,03	42,11	39,43	40,03	48,80	42,48	40,00	37,20	43,48	40,71	41,33	50,39							
mięso i wędliny	70,70	64,68	63,01	66,73	75,96	68,23	88,29	73,00	66,78	65,06	68,90	78,43	70,45	91,16							
nabiał (bez śmietany i jaj)	27,89	26,88	22,92	31,76	23,94	30,37	31,50	28,80	27,75	23,66	32,79	24,72	31,36	32,52							
owoce i warzywa	42,98	39,59	33,24	47,46	35,56	46,46	53,73	44,38	40,88	34,32	49,00	36,71	47,97	55,48							
	2015																				
Żywność i napoje bezalkoholowe	262,32	246,27	223,84	273,73	243,84	268,91	314,60	275,52	258,67	235,11	287,51	256,11	282,45	330,44							
żywność	238,89	222,68	203,54	246,11	225,80	242,42	290,55	250,91	233,89	213,79	258,50	237,17	254,62	305,18							
pieczywo i produkty zbożowe	40,94	38,44	35,85	41,62	38,69	40,11	49,02	43,00	40,37	37,65	43,71	40,64	42,13	51,49							
mięso i wędliny	69,00	63,12	62,46	63,93	73,66	65,19	86,85	72,47	66,30	65,60	67,15	77,37	68,47	91,22							
nabiał (bez śmietany i jaj)	26,89	25,95	22,27	30,43	23,14	29,03	30,33	28,24	27,26	23,39	31,96	24,30	30,49	31,86							
owoce i warzywa	44,58	41,31	34,68	49,43	35,69	48,24	55,72	46,82	43,39	36,43	51,92	37,49	50,67	58,52							

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe												
	pracowników, w tym					pracowników, w tym							
	Ogółem		na stanowiących robotniczych		na stanowiących nierobotniczych		Ogółem		na stanowiących robotniczych		na stanowiących nierobotniczych		
	razem	rolników	Pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów	razem	rolników	Pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów	razem	rolników	Pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów	
w cenach bieżących													
2016													
Żywność i napoje bezalkoholowe	273,49	257,92	236,57	282,74	256,81	274,29	327,26	284,98	268,75	246,51	294,62	267,60	341,00
żywność	249,20	233,50	214,81	255,22	237,47	247,68	302,01	259,67	243,31	223,83	265,94	247,44	314,69
pieczywo i produkty zbożowe	42,59	40,28	37,67	43,33	40,30	40,80	50,80	44,38	41,97	39,25	45,15	41,99	52,93
mięso i wędliny	70,58	64,63	64,14	65,21	76,54	65,99	88,66	73,54	67,34	66,83	67,95	79,75	92,38
nabiał (bez śmietany i jaj)	27,40	26,68	23,24	30,67	23,33	29,25	30,57	28,55	27,80	24,22	31,96	24,31	31,85
owoce i warzywa	47,93	44,81	37,88	52,87	39,34	50,79	59,31	49,94	46,69	39,47	55,09	40,99	61,80
2017													
Żywność i napoje bezalkoholowe	286,44	271,39	252,16	292,77	269,11	286,07	341,87	286,44	271,39	252,16	292,77	269,11	341,87
żywność	261,15	245,83	228,90	264,66	248,32	258,61	316,04	261,15	245,83	228,90	264,66	248,32	316,04
pieczywo i produkty zbożowe	43,95	41,71	39,28	44,42	41,45	41,74	52,35	43,95	41,71	39,28	44,42	41,45	52,35
mięso i wędliny	73,13	67,20	68,14	66,15	79,86	67,58	92,13	73,13	67,20	68,14	66,15	79,86	92,13
nabiał (bez śmietany i jaj)	28,66	28,03	24,57	31,87	24,80	30,16	31,85	28,66	28,03	24,57	31,87	24,80	31,85
owoce i warzywa	50,57	47,62	40,47	55,57	40,16	53,97	62,46	50,57	47,62	40,47	55,57	40,16	62,46

Źródło: oprac. własne na podst. *Budżety gospodarstw domowych w 2008 r.*, GUS, Warszawa 2009; *Budżety gospodarstw domowych w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010; *Budżety gospodarstw domowych w 2010*, GUS, Warszawa 2011; *Budżety gospodarstw domowych w 2011 r.*, GUS, Warszawa 2012; *Budżety gospodarstw domowych w 2012 r.*, GUS, Warszawa 2013; *Budżety gospodarstw domowych w 2013 r.*, GUS, Warszawa 2014; *Budżety gospodarstw domowych w 2014 r.*, GUS, Warszawa 2015; *Budżety gospodarstw domowych w 2015 r.*, GUS, Warszawa 2016; *Budżety gospodarstw domowych w 2016 r.*, GUS, Warszawa 2017; *Budżety gospodarstw domowych w 2017 r.*, GUS, Warszawa 2018.

Tabela 2. Przeciętne miesięczne wydatki na jedną osobę na wybrane grupy produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych według liczby osób w latach 2008–2017 w cenach bieżących oraz w cenach stałych z 2017 r. (w zł)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe											
	w cenach bieżących					w cenach stałych z 2017 r.						
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe
	2008											
Żywność i napoje bezalkoholowe	338,10	297,09	240,35	205,83	184,41	166,38	414,71	364,41	294,81	252,47	226,20	204,08
żywność	310,06	273,57	218,82	187,61	170,19	155,43	380,32	335,56	268,40	230,12	208,75	190,65
pieczywo i produkty zbożowe	55,48	45,96	38,58	34,76	32,59	30,51	68,05	56,37	47,32	42,64	39,97	37,42
mięso i wędliny	84,11	81,60	64,79	54,43	50,19	47,17	103,17	100,09	79,47	66,76	61,56	57,86
nabiał (bez śmietany i jaj)	36,53	30,34	27,26	23,84	21,25	18,84	44,81	37,21	33,44	29,24	26,07	23,11
owoce i warzywa	60,37	52,63	39,18	32,37	28,12	24,50	74,05	64,56	48,06	39,70	34,49	30,05
	2009											
Żywność i napoje bezalkoholowe	354,43	308,87	250,33	212,80	190,06	172,66	417,62	363,94	294,96	250,74	223,95	203,44
żywność	325,06	283,94	227,89	193,99	175,09	160,96	383,01	334,56	268,52	228,58	206,31	189,66
pieczywo i produkty zbożowe	57,11	46,56	39,54	35,14	32,73	30,82	67,29	54,86	46,59	41,40	38,57	36,31
mięso i wędliny	90,62	87,16	69,32	57,75	53,45	50,04	106,78	102,70	81,68	68,05	62,98	58,96
nabiał (bez śmietany i jaj)	37,71	30,52	27,27	23,93	20,59	18,94	44,43	35,96	32,13	28,20	24,26	22,32
owoce i warzywa	62,13	53,43	40,48	33,07	28,76	25,11	73,21	62,96	47,70	38,97	33,89	29,59

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe											
	w cenach bieżących					w cenach stałych z 2017 r.						
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe
	2010											
Żywność i napoje bezalkoholowe	364,83	322,09	254,92	216,51	195,40	174,91	418,57	369,54	292,47	248,40	224,18	200,68
żywność	333,46	295,51	231,58	196,87	179,59	162,65	382,58	339,04	265,69	225,87	206,05	186,61
pieczywo i produkty zbożowe	58,03	47,59	39,76	35,41	33,12	31,00	66,58	54,60	45,62	40,63	38,00	35,57
mięso i wędliny	88,78	87,26	67,79	56,33	53,22	49,41	101,86	100,11	77,78	64,63	61,06	56,69
nabiał (bez śmietany i jaj)	39,91	32,66	28,55	25,46	22,23	19,55	45,79	37,47	32,76	29,21	25,50	22,43
owoce i warzywa	67,48	59,57	43,16	35,26	30,83	27,15	77,42	68,35	49,52	40,45	35,37	31,15
	2011											
Żywność i napoje bezalkoholowe	376,28	332,62	263,90	224,09	200,57	179,84	409,59	362,07	287,26	243,93	218,33	195,76
żywność	344,69	305,20	239,81	203,23	184,13	166,72	375,20	332,22	261,04	221,22	200,43	181,48
pieczywo i produkty zbożowe	61,33	50,50	42,29	37,42	34,83	32,76	66,76	54,97	46,03	40,73	37,91	35,66
mięso i wędliny	93,10	90,84	69,93	58,17	54,02	50,21	101,34	98,88	76,12	63,32	58,80	54,66
nabiał (bez śmietany i jaj)	40,43	33,69	29,78	26,83	23,01	20,06	44,01	36,67	32,42	29,21	25,05	21,84
owoce i warzywa	66,37	57,93	42,61	34,15	29,78	25,83	72,25	63,06	46,38	37,17	32,42	28,12
	2012											
Żywność i napoje bezalkoholowe	385,44	343,09	272,99	230,99	207,73	185,61	402,27	358,07	284,91	241,07	216,80	193,71
żywność	353,02	314,18	247,55	209,22	190,20	171,65	368,43	327,89	258,36	218,35	198,50	179,14
pieczywo i produkty zbożowe	61,84	51,34	43,48	38,08	35,52	33,08	64,54	53,58	45,38	39,74	37,07	34,52
mięso i wędliny	98,29	94,95	73,20	60,72	57,21	52,75	102,58	99,09	76,40	63,37	59,71	55,05
nabiał (bez śmietany i jaj)	39,98	34,04	30,27	27,03	23,43	20,47	41,73	35,53	31,59	28,21	24,45	21,36
owoce i warzywa	65,69	57,20	42,11	33,85	28,87	25,01	68,56	59,70	43,95	35,33	30,13	26,10

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe											
	w cenach bieżących					w cenach stałych z 2017 r.						
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe
	2013											
Żywność i napoje bezalkoholowe	387,28	344,44	272,74	231,63	209,66	184,40	396,26	352,43	279,06	237,00	214,52	188,68
żywność	354,84	315,90	247,74	210,18	192,07	170,73	363,07	323,23	253,48	215,05	196,52	174,69
pieczywo i produkty zbożowe	60,86	50,24	41,55	36,89	34,43	31,77	62,27	51,40	42,51	37,75	35,23	32,51
mięso i wędliny	97,50	94,52	72,72	60,37	57,07	51,89	99,76	96,71	74,41	61,77	58,39	53,09
nabiał (bez śmietany i jaj)	40,05	34,18	28,71	25,21	22,11	18,75	40,98	34,97	29,38	25,79	22,62	19,18
owoce i warzywa	69,69	60,82	44,03	35,72	31,14	26,25	71,31	62,23	45,05	36,55	31,86	26,86
	2014											
Żywność i napoje bezalkoholowe	389,50	342,74	272,47	229,94	206,39	184,31	402,15	353,87	281,32	237,41	213,09	190,30
żywność	357,17	314,54	247,76	208,64	188,81	170,30	368,77	324,76	255,81	215,42	194,94	175,83
pieczywo i produkty zbożowe	60,99	50,35	41,64	36,53	33,70	31,68	62,97	51,99	42,99	37,72	34,79	32,71
mięso i wędliny	98,87	94,97	72,45	59,90	56,50	51,98	102,08	98,05	74,80	61,85	58,34	53,67
nabiał (bez śmietany i jaj)	40,59	34,43	29,08	25,81	22,38	19,13	41,91	35,55	30,02	26,65	23,11	19,75
owoce i warzywa	70,57	60,28	44,55	35,76	30,76	26,00	72,86	62,24	46,00	36,92	31,76	26,84
	2015											
Żywność i napoje bezalkoholowe	392,19	339,49	270,32	229,13	206,35	183,45	411,93	356,58	283,93	240,66	216,74	192,68
żywność	358,52	310,84	245,02	207,06	187,93	168,39	376,57	326,49	257,35	217,48	197,39	176,87
pieczywo i produkty zbożowe	61,52	50,30	41,31	36,19	33,62	31,07	64,62	52,83	43,39	38,01	35,31	32,63
mięso i wędliny	98,10	92,06	70,25	58,29	55,09	51,32	103,04	96,69	73,79	61,22	57,86	53,90
nabiał (bez śmietany i jaj)	40,08	32,86	27,69	24,77	21,74	18,80	42,10	34,51	29,08	26,02	22,83	19,75
owoce i warzywa	73,18	62,54	46,65	37,35	31,53	26,12	76,86	65,69	49,00	39,23	33,12	27,43

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe											
	w cenach bieżących					w cenach stałych z 2017 r.						
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe
	2016											
Żywność i napoje bezalkoholowe	403,15	350,09	281,10	239,83	216,96	196,70	420,08	364,79	292,91	249,90	226,07	204,96
żywność	369,14	320,99	255,03	216,91	197,28	180,20	384,64	334,47	265,74	226,02	205,57	187,77
pieczywo i produkty zbożowe	64,10	52,19	42,93	37,91	34,76	32,25	66,79	54,38	44,73	39,50	36,22	33,60
mięso i wędliny	99,73	93,17	71,90	59,92	56,31	53,42	103,92	97,08	74,92	62,44	58,68	55,66
nabiał (bez śmietany i jaj)	39,55	32,69	28,45	25,32	22,82	19,77	41,21	34,06	29,64	26,38	23,78	20,60
owoce i warzywa	77,83	66,46	49,45	40,27	34,62	29,59	81,10	69,25	51,53	41,96	36,07	30,83
	2017											
Żywność i napoje bezalkoholowe	421,46	364,21	291,57	250,92	230,42	210,90	421,46	364,21	291,57	250,92	230,42	210,90
żywność	386,57	334,27	264,71	227,25	209,39	192,85	386,57	334,27	264,71	227,25	209,39	192,85
pieczywo i produkty zbożowe	66,44	53,62	44,20	38,84	36,32	33,54	66,44	53,62	44,20	38,84	36,32	33,54
mięso i wędliny	103,97	96,27	73,05	62,03	58,80	57,11	103,97	96,27	73,05	62,03	58,80	57,11
nabiał (bez śmietany i jaj)	41,11	34,25	29,51	26,59	24,05	20,78	41,11	34,25	29,51	26,59	24,05	20,78
owoce i warzywa	81,42	68,74	52,20	43,20	36,60	32,07	81,42	68,74	52,20	43,20	36,60	32,07

Źródło: jak w tabeli 1.

Tabela 3. Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na jedną osobę w gospodarstwie domowym w Polsce według grup kwintylowych w latach 2008–2017 (ujęcie nominalne)

Rok	Wartość w zł)	W odsetkach ogólnej puli dochodów					Dynamika zmian (2008=100)							
		Grupa kwintylowa					Ogółem	Grupa kwintylowa						
		I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V		
2008	1 045,52	6,7	12,4	16,8	22,6	41,5	100	100	100	100	100	100	100	100
2009	1 114,49	6,6	12,3	16,9	22,8	41,4	106,6	104,9	106,4	107,0	107,3	106,5	106,5	106,5
2010	1 192,82	6,9	12,2	16,7	22,5	41,8	114,1	116,2	112,8	113,2	113,4	115,0	115,0	115,0
2011	1 226,95	6,5	12,3	16,8	22,7	41,7	117,4	113,3	117,2	117,4	117,5	118,0	118,0	118,0
2012	1 278,43	6,4	12,2	16,8	22,7	41,9	122,3	116,7	120,8	122,4	122,6	123,4	123,4	123,4
2013	1 299,07	6,2	12,2	16,9	22,8	42,0	124,3	114,5	122,7	125,0	125,0	125,7	125,7	125,7
2014	1 340,44	6,4	12,4	17,1	23,1	41,0	128,2	121,9	128,8	130,8	130,8	126,6	126,6	126,6
2015	1 386,16	6,6	12,6	17,2	23,0	40,7	132,6	129,7	134,9	135,9	134,5	130,1	130,1	130,1
2016	1 474,56	7,6	13,2	17,4	22,8	39,0	141,0	158,1	150,9	146,5	142,3	132,6	132,6	132,6
2017	1 598,13	8,2	13,4	17,4	22,5	38,6	152,9	185,8	166,1	158,1	151,6	142,2	142,2	142,2

Źródło: jak w tabeli 1.

Tabela 4. Przeciętne miesięczne spożycie wybranych grup produktów żywnościowych na 1 osobę w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych w Polsce w latach 2008–2017

Lata	Spożycie (w kg)		Względne różnice w spożyciu w stosunku do średniej krajowej w danym roku (w %)										Miary różnicowania			
			Gospodarstwa domowe					Gospodarstwa domowe								
	Ogółem		pracowników		rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów	pracowników		rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów	s	Vs (w%)	R	
			na stanowiskach	robotniczych				na stanowiskach	robotniczych							
		razem	robotniczych	nierobotniczych	razem	robotniczych	nierobotniczych	razem	robotniczych	nierobotniczych	razem	robotniczych	nierobotniczych			
Pieczywo i produkty zbożowe																
2008	7,4	6,8	7,1	6,3	9,0	6,2	9,0	91,5	96,1	84,8	120,9	83,4	121,3	1,4	18,5	2,8
2009	7,2	6,5	6,9	6,0	8,8	6,1	8,7	91,2	96,5	83,7	122,0	84,7	121,3	1,4	18,7	2,8
2010	7,0	6,4	6,8	5,9	8,5	5,8	8,6	91,0	96,9	83,6	121,3	83,2	123,0	1,4	19,3	2,8
2011	6,7	6,1	6,4	5,7	8,1	5,6	8,3	91,2	96,0	85,2	120,9	83,3	123,1	1,3	18,9	2,7
2012	6,6	6,0	6,3	5,7	7,8	5,6	8,1	91,1	95,5	85,6	118,8	85,0	122,6	1,2	17,8	2,5
2013	6,5	5,9	6,2	5,6	7,6	5,5	7,8	91,8	96,0	86,5	117,7	85,3	121,6	1,1	17,0	2,3
2014	6,3	5,7	6,0	5,4	7,5	5,3	7,7	91,5	95,2	86,7	120,3	84,3	122,5	1,2	18,0	2,4
2015	6,1	5,5	5,8	5,3	7,1	5,2	7,5	91,3	95,0	86,8	117,7	85,1	123,4	1,1	17,5	2,3
2016	5,9	5,4	5,6	5,2	7,0	5,0	7,3	91,5	94,7	87,8	118,9	84,4	124,0	1,1	17,9	2,3
2017	5,7	5,2	5,4	5,0	6,7	4,7	7,1	91,4	94,9	87,7	118,5	82,9	124,9	1,1	18,5	2,4
Mięso i wędliny																
2008	5,6	5,1	5,2	4,9	7,1	5,1	6,8	90,6	92,3	87,7	125,8	90,7	121,6	1,0	17,8	2,1
2009	5,6	5,0	5,2	4,8	7,0	5,0	6,8	90,1	93,5	85,4	125,2	89,7	122,8	1,1	18,5	2,2
2010	5,6	5,0	5,2	4,8	6,8	4,9	7,0	90,3	93,7	85,7	122,0	87,8	124,9	1,1	18,6	2,2
2011	5,5	5,0	5,2	4,8	6,5	4,9	6,8	91,1	94,3	86,7	119,0	89,4	124,1	1,0	17,0	2,1
2012	5,4	4,9	5,1	4,7	6,3	4,9	6,8	90,4	93,6	86,6	116,0	90,2	124,7	0,9	16,7	2,1
2013	5,3	4,8	5,0	4,6	5,9	4,6	6,6	90,9	93,9	87,3	112,1	87,1	126,0	0,9	17,0	2,1
2014	5,3	4,8	5,0	4,6	6,0	4,6	6,8	90,4	94,0	86,2	113,8	86,6	127,4	1,0	18,0	2,2
2015	5,3	4,8	5,0	4,4	6,0	4,5	6,8	90,3	95,5	83,9	112,9	84,5	128,4	1,0	19,1	2,4
2016	5,3	4,8	5,1	4,5	6,2	4,5	6,9	89,9	95,1	84,1	116,7	84,8	128,9	1,1	19,7	2,4
2017	5,3	4,8	5,2	4,4	6,3	4,4	6,9	90,4	97,5	82,2	118,3	82,8	129,9	1,1	20,9	2,5

Lata	Spżycie (w kg)		Względne różnice w spżyciu w stosunku do średniej krajowej w danym roku (w %)					Miary różnicowania								
	Ogółem	Gospodarstwa domowe					rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów i rencistów	s	Vs (w %)	R				
		pracowników na stanowiskach		rolników												
		razem	robotniczych	nierobotniczych	razem	robotniczych										
Nabiał																
2008	5,5	4,8	4,6	5,1	7,1	5,0	6,9	88,0	84,4	92,7	129,2	92,0	125,1	1,1	19,9	2,5
2009	5,4	4,8	4,6	5,1	6,9	5,0	6,8	88,8	84,8	94,1	128,0	91,8	124,6	1,1	19,2	2,3
2010	5,5	4,9	4,6	5,2	6,9	5,1	6,8	89,1	84,4	95,1	126,1	92,1	124,3	1,1	18,6	2,3
2011	5,4	4,9	4,6	5,2	6,5	5,0	6,6	90,2	84,8	96,6	120,8	93,8	122,3	0,9	16,3	2,0
2012	5,3	4,9	4,6	5,2	6,4	5,1	6,5	90,9	85,1	97,9	120,1	94,8	120,9	0,9	15,4	1,9
2013	5,1	4,6	4,4	5,0	6,1	4,9	6,3	90,4	85,5	96,5	118,3	95,5	122,7	0,8	15,4	1,9
2014	5,0	4,6	4,3	4,8	5,9	4,7	6,1	91,0	86,6	96,6	117,5	94,0	122,7	0,8	15,2	1,8
2015	4,9	4,5	4,3	4,7	5,8	4,6	6,0	91,9	87,8	96,3	117,6	93,3	121,6	0,8	14,8	1,7
2016	4,9	4,5	4,3	4,8	5,6	4,4	5,9	92,3	88,2	97,2	114,5	90,5	120,9	0,7	14,3	1,6
2017	4,8	4,4	4,2	4,7	5,5	4,4	5,8	92,3	88,1	96,9	113,5	91,4	121,5	0,7	14,2	1,6
Owoce i warzywa																
2008	14,2	12,5	12,4	12,7	17,3	12,2	18,4	88,4	87,7	89,4	121,9	85,7	129,6	3,0	20,5	6,2
2009	14,1	12,4	12,4	12,4	17,3	12,4	18,4	87,8	87,7	87,9	122,7	87,5	130,1	3,0	20,7	6,0
2010	13,5	11,9	11,9	11,8	16,4	11,8	17,6	88,3	88,6	87,9	121,6	87,4	130,7	2,9	20,5	5,8
2011	13,2	11,6	11,5	11,8	15,2	11,4	17,6	88,0	86,8	89,3	115,0	86,1	133,2	2,8	20,7	6,2
2012	13,1	11,5	11,5	11,6	15,5	11,5	17,1	87,9	87,5	88,3	118,2	87,7	130,4	2,7	19,9	5,6
2013	12,5	11,1	10,8	11,3	14,3	11,0	16,5	88,3	86,6	90,3	114,1	87,5	131,8	2,5	19,7	5,7
2014	12,6	11,2	10,8	11,6	14,1	11,3	16,7	88,5	85,4	92,2	111,6	89,3	132,5	2,5	19,3	5,9
2015	12,3	10,9	10,6	11,3	13,6	11,0	16,4	88,6	86,2	91,4	110,0	89,2	132,8	2,4	19,2	5,7
2016	12,3	11,0	10,7	11,3	13,7	11,0	16,1	89,4	87,1	91,9	111,6	89,7	131,1	2,3	18,4	5,4
2017	11,9	10,7	10,4	11,1	13,1	10,6	15,7	89,8	87,1	92,9	110,0	89,2	132,2	2,3	18,6	5,4

Źródło: jak w tabeli 1.

Tabela 5. Dynamika zmian w spożyciu wybranych grup produktów żywnościowych na 1 osobę w gospodarstwach domowych według grup społeczno-ekonomicznych w Polsce w latach 2008–2017 (w %)

Lata	Dynamika zmian (2008=100)					Dynamika zmian (rok poprzedni = 100)								
	Gospodarstwa domowe					Gospodarstwa domowe								
	Ogółem	rolników		emerytów i rencistów	Ogółem	razem	pracowników		emerytów i rencistów	rolników	pracujących na własny rachunek			
		razem	robotniczych				nirobotniczych	na stanowiskach				robotniczych	nirobotniczych	
Pieczywo i produkty zbożowe														
2008	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100			
2009	96,6	96,3	97,1	95,4	97,5	98,1	96,7	96,6	96,3	97,1	95,4	97,5	98,1	96,7
2010	94,5	94,0	95,2	93,2	94,8	94,2	95,8	97,8	97,6	98,1	97,7	97,1	96,0	99,1
2011	90,3	90,0	90,2	90,8	90,3	90,1	91,7	95,6	95,8	94,7	97,4	95,3	95,7	95,7
2012	88,9	88,5	88,4	89,8	87,4	90,6	89,9	98,5	98,4	98,0	98,9	96,8	100,5	98,1
2013	86,9	87,2	86,8	88,7	84,6	88,9	87,1	97,7	98,5	98,3	98,8	96,8	98,0	96,9
2014	84,4	84,4	83,6	86,3	83,9	85,3	85,2	97,1	96,8	96,3	97,3	99,2	96,0	97,8
2015	81,7	81,4	80,8	83,6	79,5	83,4	83,1	96,8	96,5	96,6	96,9	94,7	97,7	97,5
2016	79,2	79,2	78,1	82,0	77,9	80,1	81,0	97,0	97,3	96,7	98,1	98,0	96,1	97,5
2017	76,4	76,3	75,5	79,0	74,9	75,9	78,7	96,4	96,3	96,6	96,3	96,1	94,8	97,1
Mięso i wędliny														
2008	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2009	99,1	98,6	100,4	96,5	98,6	98,0	100,1	99,1	98,6	100,4	96,5	98,6	98,0	100,1
2010	99,5	99,2	101,0	97,2	96,5	96,3	102,2	100,4	100,6	100,6	100,6	97,8	98,2	102,0
2011	97,7	98,2	99,8	96,5	92,4	96,3	99,7	98,2	99,0	98,9	99,4	95,7	100,0	97,6
2012	96,8	96,7	98,1	95,5	89,2	96,3	99,3	99,1	98,4	98,3	98,9	96,6	100,0	99,6
2013	93,9	94,3	95,6	93,5	83,7	90,2	97,4	97,1	97,6	97,4	97,9	93,8	93,7	98,1
2014	94,5	94,3	96,1	92,9	85,4	90,2	99,0	100,6	100,0	100,6	99,3	102,0	100,0	101,7
2015	94,1	93,9	97,3	90,0	84,4	87,6	99,4	99,6	99,6	101,2	96,9	98,8	97,2	100,4
2016	95,0	94,3	97,9	91,1	88,1	88,8	100,7	100,9	100,4	100,6	101,1	104,4	101,3	101,3
2017	94,3	94,1	99,6	88,4	88,7	86,1	100,7	99,2	99,8	101,8	97,1	100,6	96,9	100,0

Tabela 6. Przeciętne miesięczne spożycie wybranych grup produktów żywnościowych na 1 osobę w gospodarstwach domowych według wysokości osiąganego dochodu w Polsce w latach 2008–2017

Lata	Spożycie (w kg)					Względne różnice w przeciętnym spożyciu w stosunku do średniej krajowej w danym roku (w %)					Miary różnicowania		
	Grupy kwintylowe gospodarstw domowych ¹					Grupy kwintylowe gospodarstw domowych ¹					s	Vs (w %)	R
	I	II	III	IV	V	I	II	III	IV	V			
Pieczywo i produkty zbożowe													
2008	7,4	7,3	7,6	7,6	7,4	97,7	98,2	102,2	102,6	99,3	0,2	17,8	0,4
2009	7,2	7,0	7,3	7,3	7,1	98,2	98,6	101,7	102,4	99,6	0,1	18,5	0,3
2010	7,0	6,9	7,1	7,2	7,0	97,7	99,0	101,0	102,6	99,6	0,1	18,6	0,3
2011	6,7	6,5	6,8	6,9	6,8	96,9	98,7	100,7	103,1	100,7	0,2	17,0	0,4
2012	6,6	6,4	6,6	6,9	6,7	96,7	97,6	100,0	104,4	101,5	0,2	16,7	0,5
2013	6,5	6,2	6,5	6,7	6,7	95,5	97,1	100,2	104,0	103,4	0,2	17,0	0,6
2014	6,3	6,0	6,3	6,6	6,4	96,2	97,1	100,3	104,6	102,2	0,2	18,0	0,5
2015	6,1	5,8	6,0	6,3	6,3	95,0	97,0	99,7	104,0	104,5	0,3	19,1	0,6
2016	5,9	5,6	5,9	6,2	6,1	95,6	96,8	99,7	104,9	103,2	0,2	19,7	0,6
2017	5,7	5,4	5,7	5,9	5,9	94,7	95,9	101,2	104,2	103,5	0,3	20,9	0,5
Mięso i wędliny													
2008	5,6	4,7	5,1	5,8	6,2	83,4	90,9	102,5	110,3	111,9	0,7	12,4	1,6
2009	5,6	4,6	5,2	5,7	6,1	82,4	92,8	102,2	109,9	111,9	0,7	12,3	1,6
2010	5,6	4,6	5,2	5,7	6,1	82,8	93,4	101,4	111,5	109,9	0,7	12,0	1,6
2011	5,5	4,5	5,1	5,6	6,0	82,8	93,6	102,0	109,7	111,5	0,7	11,9	1,6
2012	5,4	4,5	5,0	5,5	6,0	83,2	91,7	101,8	111,6	111,2	0,7	12,4	1,5
2013	5,3	4,3	4,9	5,4	5,9	82,4	92,2	101,7	111,2	112,1	0,7	12,7	1,6
2014	5,3	4,4	4,9	5,4	5,8	83,4	92,5	102,6	111,1	109,4	0,6	11,8	1,5
2015	5,3	4,5	4,9	5,3	5,8	85,8	92,4	101,1	110,2	109,3	0,6	10,6	1,3
2016	5,3	4,7	5,0	5,4	5,7	88,6	93,8	101,7	108,3	106,6	0,5	8,4	1,1
2017	5,3	4,8	5,0	5,4	5,5	91,5	94,0	102,5	107,0	104,7	0,4	6,8	0,8

Lata	Spożycie (w kg)					Względne różnice w przeciętnym spożyciu w stosunku do średniej krajowej w danym roku (w %)					Miary różnicowania		
	Grupy kwintylowe gospodarstw domowych ¹					Grupy kwintylowe gospodarstw domowych ¹					s	Vs (w %)	R
	I	II	III	IV	V	I	II	III	IV	V			
Nabiał													
2008	5,5	4,6	5,1	5,4	5,6	83,1	87,8	92,2	98,7	102,0	0,42	8,34	1,04
2009	5,4	4,5	5,0	5,3	5,6	83,4	86,4	92,7	97,9	103,2	0,4	8,3	1,0
2010	5,5	4,5	5,1	5,4	5,8	82,4	86,4	92,4	99,2	105,7	0,4	8,7	1,1
2011	5,4	4,2	5,0	5,3	5,8	78,5	88,4	93,2	97,7	108,5	0,5	10,1	1,3
2012	5,3	4,3	5,0	5,3	5,8	80,3	85,0	93,4	99,4	108,4	0,6	11,9	1,6
2013	5,1	4,1	4,8	5,1	5,5	80,5	85,0	93,5	100,2	107,4	0,6	12,0	1,5
2014	5,0	4,1	4,7	5,0	5,3	81,0	86,5	93,3	100,0	105,9	0,6	11,7	1,4
2015	4,9	3,9	4,6	4,9	5,2	80,2	87,0	93,2	99,5	106,4	0,5	10,7	1,3
2016	4,9	4,1	4,5	4,9	5,1	82,9	87,8	91,3	98,9	104,2	0,5	11,0	1,3
2017	4,8	4,0	4,5	4,7	5,0	83,4	86,5	93,7	96,8	103,6	0,4	9,2	1,0
Owoce i warzywa													
2008	14,2	11,8	12,6	14,2	15,6	16,3	83,3	88,9	100,1	110,0	1,9	13,5	4,5
2009	14,1	11,9	12,8	13,8	15,5	16,3	83,9	90,7	97,9	109,4	1,8	13,1	4,5
2010	13,5	11,0	12,2	13,2	14,8	15,6	82,1	90,6	98,4	110,3	1,9	14,0	4,6
2011	13,2	10,7	11,9	13,1	14,5	15,7	80,9	90,2	98,8	109,4	2,0	14,9	5,0
2012	13,1	10,8	11,6	12,8	14,4	15,6	82,5	88,3	97,6	110,1	2,0	15,2	4,8
2013	12,5	10,0	10,8	12,2	14,0	15,2	80,1	86,6	97,2	111,8	2,2	17,3	5,2
2014	12,6	9,9	11,1	12,4	14,1	15,4	78,4	88,0	98,1	111,7	2,2	17,7	5,5
2015	12,3	9,7	10,7	12,0	13,7	15,2	78,7	86,8	97,7	111,5	2,2	18,2	5,5
2016	12,3	10,1	10,9	12,0	13,5	14,8	82,2	88,9	97,5	109,7	1,9	15,6	4,7
2017	11,9	10,0	10,3	11,8	13,2	14,2	83,9	86,3	99,5	110,7	1,8	15,2	4,2

Źródło: jak w tabeli. 1. ¹Pierwszą (I) grupę kwintylową stanowi 20% gospodarstw o najniższych dochodach, a grupę piątą (V) – 20% gospodarstw o najwyższych.

Tabela 7. Dynamika zmian w spożyciu wybranych grup produktów żywnościowych na 1 osobę w gospodarstwach domowych według wysokości osiąganego dochodu w Polsce w latach 2008–2017 (w %)

Lata	Dynamika zmian (2008=100)					Dynamika zmian (rok poprzedni = 100)						
	Ogółem	Grupy kwintylowe gospodarstw domowych ¹					Ogółem	Grupy kwintylowe gospodarstw domowych ¹				
		I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V
Pieczywo i produkty zbożowe												
2008	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
2009	96,6	97,1	97,0	96,2	96,5	96,9	96,6	97,1	97,0	96,2	96,5	
2010	94,5	92,3	93,5	95,4	96,9	94,1	97,8	97,3	98,2	97,1	98,0	
2011	90,3	87,5	89,1	91,0	93,1	91,0	95,6	94,7	95,2	95,3	96,1	
2012	88,9	86,0	86,8	88,9	92,9	90,3	98,5	98,3	97,4	97,8	99,7	
2013	86,9	83,0	84,4	87,1	90,4	89,9	97,7	96,6	97,2	97,9	97,4	
2014	84,4	81,1	81,9	84,6	88,3	86,3	97,1	97,7	97,1	97,2	97,6	
2015	81,7	77,6	79,2	81,4	84,9	85,3	96,8	95,7	96,7	96,2	96,2	
2016	79,2	75,7	76,7	79,0	83,2	81,8	97,0	97,6	96,8	97,0	97,9	
2017	76,4	72,4	73,3	77,4	79,6	79,1	96,4	95,6	95,6	98,0	95,8	
Mięso i wędliny												
2008	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
2009	99,1	97,9	101,2	98,8	98,7	99,0	99,1	97,9	101,2	98,8	98,7	
2010	99,5	98,7	102,2	98,4	100,5	97,6	100,4	100,9	101,0	99,6	101,8	
2011	97,7	97,0	100,6	97,2	97,1	97,3	98,2	98,3	98,5	98,8	96,6	
2012	96,8	96,6	97,6	96,2	97,9	96,2	99,1	99,6	97,1	98,9	100,8	
2013	93,9	92,7	95,3	93,2	94,7	94,1	97,1	96,0	97,6	96,9	96,7	
2014	94,5	94,4	96,1	94,6	95,2	92,4	100,6	101,8	100,8	101,5	100,5	
2015	94,1	96,8	95,7	92,9	94,0	91,9	99,6	102,5	99,6	98,2	98,8	
2016	95,0	100,9	98,0	94,3	93,2	90,4	100,9	104,2	102,5	101,5	99,1	
2017	94,3	103,4	97,5	94,3	91,4	88,2	99,2	102,5	99,4	100,0	98,1	

Lata	Dynamika zmian (2008=100)					Dynamika zmian (rok poprzedni = 100)						
	Ogółem	Grupy kwintylowe gospodarstw domowych ¹					Ogółem	Grupy kwintylowe gospodarstw domowych ¹				
		I	II	III	IV	V		I	II	III	IV	V
Nabiał												
2008	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
2009	98,8	97,2	99,4	98,0	99,9	98,8	99,3	97,2	99,4	98,0	99,9	
2010	100,1	98,4	100,3	100,7	103,7	101,3	100,0	101,3	101,0	102,7	103,8	
2011	98,0	92,7	99,1	97,0	104,3	97,9	93,4	100,2	98,8	96,4	100,5	
2012	97,5	94,3	98,7	98,2	103,5	99,4	101,7	95,7	99,6	101,2	99,3	
2013	93,6	90,7	94,9	95,0	98,5	96,0	96,2	96,0	96,1	96,8	95,1	
2014	91,4	89,1	92,4	92,6	94,9	97,6	98,3	99,3	97,4	97,4	96,3	
2015	89,7	86,6	90,6	90,5	93,6	98,1	97,2	98,8	98,0	97,7	98,6	
2016	89,5	89,3	88,5	89,7	91,4	99,8	103,1	100,7	97,7	99,1	97,6	
2017	87,8	88,1	89,1	86,1	89,2	98,1	98,7	96,7	100,7	96,0	97,6	
Owoce i warzywa												
2008	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
2009	99,6	100,4	97,4	99,1	100,4	99,6	100,4	101,7	97,4	99,1	100,4	
2010	94,9	93,5	96,7	95,1	96,1	95,2	93,1	95,1	95,7	95,9	95,7	
2011	93,3	90,6	94,7	92,8	96,2	98,4	96,9	97,9	98,7	97,6	100,2	
2012	92,5	91,6	91,8	92,6	96,0	99,1	101,1	96,9	97,9	99,8	99,7	
2013	88,3	84,9	86,0	89,7	93,7	95,5	92,7	93,7	95,1	97,0	97,6	
2014	89,1	83,8	87,3	90,4	94,8	100,9	98,7	102,5	101,8	100,8	101,2	
2015	86,9	82,0	84,8	88,1	93,5	97,5	97,9	96,2	97,2	97,4	98,7	
2016	86,7	85,5	84,4	86,4	91,2	99,8	104,2	102,2	99,5	98,1	97,5	
2017	83,9	84,5	83,4	84,4	87,0	96,8	98,8	94,0	98,8	97,7	95,4	

Źródło: jak w tabeli 1. ¹Pierwszą (I) grupę kwintylową stanowi 20% gospodarstw o najniższych dochodach, a grupę piątą (V) – 20% gospodarstw o najwyższych.

Tabela 8. Przeciętne miesięczne spożycie wybranych grup produktów żywnościowych na 1 osobę w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017, według liczby osób w gospodarstwach domowych

Lata	Spożycie (w kg)						Względne różnice w spożyciu w stosunku do średniej krajowej w danym roku (w %)						Miary różnicowania		
	Gospodarstwa domowe według liczby osób						Gospodarstwa domowe według liczby osób						s	Vs (w %)	R
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe			
Pieczynko i produkty zbożowe															
2008	7,4	10,2	8,8	6,6	7,0	136,8	118,5	95,8	88,0	89,5	94,6	1,5	18,8	3,6	
2009	7,2	9,8	8,4	6,3	6,8	137,0	117,6	96,4	87,4	90,4	94,8	1,4	18,6	3,6	
2010	7,0	9,7	8,3	6,1	6,3	137,7	86,2	81,6	89,2	104,1	104,3	1,4	19,3	3,6	
2011	6,7	9,3	8,0	6,0	6,2	138,5	86,3	81,4	89,0	103,3	103,5	1,4	19,8	3,5	
2012	6,6	9,0	7,8	5,7	5,9	136,8	86,7	81,2	89,5	104,4	102,0	1,3	19,4	3,3	
2013	6,5	8,9	7,6	5,6	5,8	137,2	117,7	96,4	86,7	90,4	91,5	1,3	19,3	3,3	
2014	6,3	8,6	7,4	5,4	5,6	137,7	118,5	96,6	85,9	88,8	92,7	1,3	19,8	3,2	
2015	6,1	8,5	7,2	5,4	5,5	140,8	119,0	97,0	85,5	89,1	89,9	1,3	21,1	3,4	
2016	5,9	8,5	7,0	5,1	5,1	143,7	119,7	97,1	86,2	86,9	88,6	1,4	22,5	3,4	
2017	5,7	8,3	6,9	5,5	5,0	145,7	121,2	96,6	85,0	85,5	88,4	1,4	23,7	3,4	
Mięso i wędliny															
2008	5,6	7,5	7,2	4,9	4,7	133,9	128,2	101,8	86,5	84,1	82,4	1,3	22,4	2,9	
2009	5,6	7,5	7,1	5,7	4,7	134,9	128,2	101,8	85,8	84,5	82,6	1,3	22,6	2,9	
2010	5,6	7,5	7,3	5,7	4,7	133,9	130,1	101,3	85,7	84,8	81,4	1,3	23,0	2,9	
2011	5,5	7,5	7,2	5,6	4,6	136,3	130,8	101,6	85,2	83,6	81,8	1,4	23,9	3,0	
2012	5,4	7,4	7,0	5,5	4,6	136,3	129,3	100,4	84,7	83,8	80,7	1,3	23,9	3,0	
2013	5,3	7,2	6,9	5,3	4,4	136,2	130,2	100,6	84,8	83,9	78,7	1,3	24,4	3,0	
2014	5,3	7,4	7,0	5,3	4,4	138,7	131,3	99,6	83,8	82,8	79,6	1,4	25,4	3,1	
2015	5,3	7,5	6,9	5,2	4,4	141,5	131,1	99,1	83,0	82,4	79,9	1,4	26,3	3,3	
2016	5,3	7,5	6,9	5,3	4,4	141,3	130,2	99,6	82,9	82,0	81,2	1,4	25,8	3,2	
2017	5,3	7,6	6,9	5,2	4,4	144,4	130,1	97,4	82,6	82,4	83,2	1,4	26,4	3,3	

Lata	Spożycie (w kg)						Względne różnice w spożyciu w stosunku do średniej krajowej w danym roku (w %)						Miary różnicowania			
	Gospodarstwa domowe według liczby osób						Gospodarstwa domowe według liczby osób						s	V _s (w %)	R	
	Ogółem	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6- i więcej osobowe	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe				6- i więcej osobowe
Nabiał																
2008	5,5	7,3	6,0	4,8	4,5	4,5	4,6	133,6	109,2	87,4	82,5	82,2	84,8	1,1	21,5	2,8
2009	5,4	7,4	5,9	4,8	4,5	4,4	4,5	136,2	109,2	88,4	82,2	81,4	83,2	1,2	22,7	3,0
2010	5,5	7,5	6,0	4,9	4,5	4,6	4,5	136,3	109,8	88,4	82,5	83,9	82,0	1,2	22,5	3,0
2011	5,4	7,3	5,9	4,9	4,5	4,4	4,3	135,9	110,1	90,3	83,6	82,1	80,5	1,2	22,6	3,0
2012	5,3	7,0	5,8	4,8	4,5	4,4	4,3	131,2	109,3	90,0	84,3	83,1	80,3	1,1	20,7	2,7
2013	5,1	6,8	5,7	4,7	4,3	4,2	4,0	131,8	110,5	90,8	83,5	82,4	78,7	1,1	21,6	2,7
2014	5,0	6,6	5,5	4,5	4,2	4,2	4,0	132,0	109,3	90,0	84,1	83,2	80,0	1,0	21,1	2,6
2015	4,9	6,6	5,3	4,4	4,2	4,1	3,9	134,9	108,7	89,1	84,6	83,3	78,4	1,1	22,3	2,8
2016	4,9	6,5	5,3	4,4	4,1	4,1	3,9	132,0	107,5	90,4	84,2	83,9	79,1	1,0	21,0	2,6
2017	4,8	6,4	5,2	4,3	4,0	4,1	3,8	133,1	107,8	89,5	83,7	84,2	78,1	1,0	21,7	2,7
Owoce i warzywa																
2008	14,2	20,6	18,8	13,7	11,9	11,7	11,4	145,5	132,7	96,6	84,0	82,4	80,7	4,0	27,3	7,4
2009	14,1	20,3	18,6	13,7	11,8	11,8	11,7	143,9	131,8	97,0	83,5	83,7	82,4	3,9	26,3	7,0
2010	13,5	19,4	18,1	13,1	11,0	11,1	11,2	144,1	134,3	97,3	82,1	82,5	83,0	3,8	27,1	7,0
2011	13,2	19,3	18,0	13,2	10,8	10,8	10,4	145,6	135,8	99,9	81,3	81,7	78,8	3,9	28,6	7,5
2012	13,1	19,0	17,4	12,8	10,8	10,3	10,6	145,2	132,7	97,7	82,0	78,8	81,1	3,8	28,2	7,1
2013	12,5	18,7	16,8	12,1	10,3	10,0	9,6	149,5	134,3	96,7	81,9	80,1	76,9	3,9	30,1	7,2
2014	12,6	19,1	17,0	12,5	10,3	10,1	9,5	150,9	134,2	98,7	81,6	79,7	75,1	4,0	30,8	7,5
2015	12,3	18,9	16,6	12,3	10,0	9,5	9,1	153,7	134,8	99,7	81,4	77,1	73,5	4,1	32,4	7,6
2016	12,3	18,9	16,5	12,0	9,9	9,7	9,5	153,5	134,3	98,0	80,6	79,0	77,1	4,0	31,4	7,0
2017	11,9	18,5	15,9	11,7	9,7	9,3	9,0	155,2	133,5	98,6	81,8	77,7	75,8	4,0	32,0	6,9

Tabela 9. Dynamika zmian w spożyciu wybranych grup produktów żywnościowych na 1 osobę w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2008–2017, według liczby osób w gospodarstwach domowych (w %)

Lata	Dynamika zmian (2008=100)						Dynamika zmian (rok poprzedni = 100)					
	Ogółem			Gospodarstwa domowe według liczby osób			Ogółem			Gospodarstwa domowe według liczby osób		
	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6 i więcej osób	1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6 i więcej osób
Pieczywo i produkty zbożowe												
2008	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2009	96,6	96,7	95,9	97,2	97,6	96,9	96,6	96,7	95,9	97,2	96,0	97,6
2010	94,5	95,1	94,7	92,8	95,0	93,7	97,8	98,3	98,7	98,3	96,7	97,4
2011	90,3	91,4	91,1	88,8	90,2	88,3	95,6	96,2	96,3	96,0	95,7	94,9
2012	88,9	89,0	89,1	89,5	87,1	89,5	86,3	97,3	97,8	97,5	98,1	99,2
2013	86,9	87,2	86,3	87,5	87,8	84,0	97,7	98,0	96,9	97,8	98,2	98,1
2014	84,4	84,9	84,4	85,1	83,7	82,6	97,1	97,4	97,8	97,3	96,2	95,4
2015	81,7	84,0	82,0	82,7	81,3	77,6	96,8	99,0	97,2	97,2	96,3	97,1
2016	79,2	83,3	80,1	80,3	77,6	74,2	97,0	99,1	97,6	97,1	97,9	94,6
2017	76,4	81,4	78,2	77,1	73,8	71,4	96,4	97,8	97,6	96,0	95,1	94,9
Mięso i wędliny												
2008	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2009	99,1	99,9	99,2	99,1	98,4	99,6	99,1	99,9	99,2	99,1	98,4	99,6
2010	99,5	99,5	101,0	98,9	98,6	100,2	98,3	100,4	101,8	99,8	100,2	100,6
2011	97,7	99,5	99,7	97,5	96,3	97,0	98,2	100,0	98,8	98,6	97,7	96,8
2012	96,8	98,5	97,6	95,4	94,8	94,8	99,1	99,1	97,9	97,8	98,5	99,3
2013	93,9	95,6	95,4	92,8	92,2	93,6	97,1	97,0	97,7	97,2	97,2	97,1
2014	94,5	97,9	96,8	92,5	91,5	93,0	100,6	102,4	101,5	99,6	99,3	101,7
2015	94,1	99,5	96,2	91,6	90,3	92,2	99,6	101,6	99,4	99,1	98,6	99,1
2016	95,0	100,3	96,5	93,0	91,1	92,6	100,9	100,8	100,3	101,5	100,9	100,5
2017	94,3	101,7	95,7	90,2	90,1	92,4	99,2	101,5	99,1	97,0	98,9	99,8

Lata	Dynamika zmian (2008=100)							Dynamika zmian (rok poprzedni = 100)						
	Ogółem	Gospodarstwa domowe według liczby osób						Ogółem	Gospodarstwa domowe według liczby osób					
		1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6-i więcej osobowe		1-osobowe	2-osobowe	3-osobowe	4-osobowe	5-osobowe	6-i więcej osobowe
Nabiał														
2008	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2009	98,8	100,8	98,9	98,6	97,9	97,1	98,8	100,8	98,9	99,9	98,6	97,9	97,1	97,1
2010	100,1	102,1	100,7	101,2	102,2	96,8	101,3	101,3	101,8	101,3	101,6	104,4	99,8	99,8
2011	98,0	99,7	98,8	101,2	99,4	93,1	97,9	97,7	98,1	100,0	99,3	95,7	96,1	96,1
2012	97,5	95,7	97,6	100,3	99,7	98,6	99,4	95,9	98,8	99,2	100,2	100,7	99,3	99,3
2013	93,6	92,4	94,8	97,2	93,8	86,9	96,0	96,5	97,1	96,9	95,1	95,2	94,1	94,1
2014	91,4	90,3	91,5	94,0	92,5	86,3	97,6	97,7	96,6	96,7	98,3	98,5	99,2	99,2
2015	89,7	90,5	89,3	91,4	92,0	90,9	98,1	100,3	97,6	97,2	98,8	98,3	96,1	96,1
2016	89,5	88,4	88,1	92,4	91,3	83,5	99,8	97,7	98,6	101,1	99,2	100,4	100,8	100,8
2017	87,8	87,4	86,7	89,9	89,0	89,9	98,1	98,9	98,4	97,2	97,5	98,5	96,8	96,8
Owoce i warzywa														
2008	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2009	99,6	98,6	99,0	100,1	101,2	101,8	99,6	98,6	99,0	100,1	99,1	101,2	101,8	101,8
2010	94,9	93,9	96,0	95,5	92,7	97,6	95,2	95,3	96,9	95,5	93,6	93,8	95,9	95,9
2011	93,3	93,4	95,5	96,5	90,3	92,5	98,4	99,4	99,4	101,0	97,4	97,4	93,4	93,4
2012	92,5	92,3	92,5	93,5	90,3	88,4	99,1	98,9	96,9	96,9	100,0	95,6	101,9	101,9
2013	88,3	90,7	89,4	88,4	86,1	85,8	95,5	98,3	96,6	94,5	95,4	97,1	90,6	90,6
2014	89,1	92,4	90,1	91,0	86,6	86,1	100,9	101,8	100,8	103,0	100,5	100,3	98,5	98,5
2015	86,9	91,8	88,3	89,6	84,2	81,3	97,5	99,3	98,0	98,5	97,3	94,4	95,5	95,5
2016	86,7	91,4	87,8	87,9	83,2	83,1	99,8	99,6	99,4	98,0	98,8	102,2	104,6	104,6
2017	83,9	89,5	84,5	85,6	81,8	79,1	96,8	97,9	96,2	97,4	98,3	95,3	95,1	95,1

Źródło: jak w tabeli. 1.